

ОПШТИНА ВЕЛЕС

во соработка со

ВЛАДА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

СВЕТСКА БАНКА

АГЕНЦИЈА НА РЕПУБЛИКА

МАКЕДОНИЈА ЗА ПРИВАТИЗАЦИЈА

СТУДИЈА ЗА ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ НА ОПШТИНА ВЕЛЕС

I nvestitor: Agenci ja na Republ i ka Makedoni ja za pri vati zaci ja - Skopje

Svetska banka

VI ada na Republ i ka Makedoni ja

I zveduva~: Agenci ja za tehnol o{ ki razvoj i ekolo { ka za{ ti ta ATREZ d.o.o. - Skopje

Predmet: I zgotvuvawe na Studi ja za ekonomski razvoj na Op { ti na Vel es

Dogovor: Dogovor br. 0307-05 od 26.01.2001 godi na

Geograf ska lokacija:

<i>Konsultantski tim za izradba na studijata</i>	
Rakovoditel na projektot	Antonie Efremov, dipl. metal. in.
Analiza na karakteristiki te i ekonomskata sostojba na Opština Velles	D-r Bor-e Blaevski Antonie Efremov, dipl. metal. in. Veronika Efremova, dipl. pravnik Elena Cekova, dipl. el. in. <i>Marjan Nikolov, dipl. ek.*</i> <i>Sowa Prenxova- Jurukovska, dipl. in. arh</i> <i>Rodna Jan-eva, specijal. za socijalni raboti</i>
Razvoj na industrijata	Antonie Efremov, dipl. metal. in. Prof. d-r Metodija Stojkov Elena Cekova, dipl. el. in. Dragan Lazeti}, dipl. metal. in. Goce Radevski, dipl. ma{. in. <i>Trajko Prenxov, dipl. metal. in.</i> <i>Pan-e Trajkov, dipl. in. tehnolog</i>
Razvoj na turizmot	Prof. d-r Naume Marinovski Asist. d-r Zoran Tuntev Elena Cekova, dipl. el. in. <i>Sowa Prenxova- Jurukovska, dipl. in. arh</i> <i>Trajko Prenxov, dipl. metal. in.</i>
Razvoj na maloto stopanstvo	Prof. d-r @ivko Atanasovski D-r Marija Zarezankova- Potevska Veronika Efremova, dipl. pravnik Elena Cekova, dipl. el. in. Zlatko Efremov, dipl. el. in. Ana Jankulovska, dipl. in. agronom <i>Milan Markov, dipl. pravnik</i> <i>Todor Levkov, dipl. ek.</i> <i>Zal at ko Leov</i>
Zaštita na životnata sredina	Dragan Lazeti}, dipl. metal. in. Antonie Efremov, dipl. metal. in. Prof. d-r Vi doja Trpevski Elena Cekova, dipl. el. in. \or i Vel evski, dipl. grad in. <i>Sowa Prenxova- Jurukovska, dipl. in. arh</i>
Kompjuterska obrabotka i izrabotka na CD-ROM	Zlatko Efremov, dipl. metal. in. Elena Cekova, dipl. el. in.

* lokalni konsultanti

SODR@I NA

PREDGOVOR.....	1
VOVED.....	3
a) Potekl o na i zve{ tajot.....	3
b) Osnovi na proektot.....	3
v) Cel i na proektot.....	4
I DEL	
1. OSNOVNI KARAKTERI STI KI NA OP[TI NA VELES.....	7
1.1 Naseleni e i nasei bi vo Op{ ti na Vel es.....	7
1.2 Pri rodni karakteri sti ki na op{ ti nata.....	9
2. ANALI ZA NA EKONOMSKATA SOSTOJBA NA OP[TI NA VELES.....	12
Voved	12
2.1 Op{ ti dvi ` ewa vo dosega{ ni ot ekonomski razvoj na op{ ti nata.....	12
2.2 Soci jal na sostojba i soci jal ni i nsti tuci i na Op{ ti na Vel es.....	25
2.3 I nf rastrukturata kako bi ten faktor za ekonomski ot razvoj.....	28
II DEL	
VOVED.....	35
Metodol ogi ja na i stra` uvawe.....	35
Rezul tati od terenskoto i stra` uvawe.....	36
A. RAZVOJ VO OBLASTA NA I NDUSTRI JATA.....	37
Voved	39
A.1 Osnovni karakteri sti ki na dosega{ ni ot razvoj.....	40
A.2 Mo` nosti i preporaki za i dni ot razvoj na i ndustri jata.....	45
A.3 Mo` nosti za revital i zaci ja na postoe-ki te stopanski subjekti i za unapreduvawe na stepenot na i skori stuvawe na i nstal i rani te kapaci teti	50
A.4 I zvozna strategi ja so upatstvo za nastap na stranski te pazari so postoe-ki te proi zvodstveni programi	58
B. RAZVOJ VO OBLASTA NA MALOTO STOPANSTVO I ZANAET ^I STVOTO.....	67
Voved	69
B.1 Unapreduvawe na sostojbi te vo sf erata na mal oto stopanstvo i zanaet-i stvoto.....	69
B.2 Komparati vni prednosti na mal i te pri vatni fi rmi	77
B.3 Merki i formi za poddr{ ka na razvojot na mal oto stopanstvo	78
B.4 Voveduvawe na novi formi i i nstrumenti za fi nansi rawe vo mal oto stopanstvo.....	81
B.5 Preporaki za razvoj na mal oto stopanstvo.....	88
B.6 Pazarot kako f aktor za razvoj na mal oto stopanstvo	91
V. MO@NOSTI ZA UNAPREDUVAWE NA TURI ZMOT I UGOSTI TELSTVOTO.....	101
Voved	103
V.1 Komparati vni prednosti i I i mi ti ra-ki f aktori za razvoj na tranzi tni ot turi zam.....	104
V.2 Anal i za na turi sti -ki ot razvoj vo Op{ ti na Vel es.....	105
V.3 I denti fi kaci ja na probl emi te vo razvojot i nasoki za ni vno razre{ uvawe.....	112
V.4 Lokaci sko opredel uvawe na konkret na turi sti -ka ponuda.....	116
V.5 Turi sti -ki ot atrakti vno-moti vski f ond kako di sperzi vna mo` nost za unapreduvawe na tranzi tni ot turi zam.....	117
V.6 Atrakti vna osnova za razvoj na turi sti -ki ot kompl eks na ezeroto MI adost.....	120
V.7 Usl ovi za koncesi oni rawe.....	123
V.8 Preporaki za razvoj na tranzi tni ot turi zam.....	124
V.9 O-ekuvani ef ekti od proektni te zaf ati	126

G. UNAPREDUVAWE NA ZA[TI TATA NA @I VOTNATA SREDI NA.....	127
Voved	129
G.1 Sostojbi vo ` i votnata sredi na vo Op{ ti na Vel es.....	129
G.2 Zagaduvawe na ekosistemi te so cvrst otpad.....	130
G.3 Postoen si stem za tretman na komunal ni ot otpad.....	130
G.4 Koncepci ja za razre{ uvawe na probl emi te so otpadot.....	132
G.5 Koncepci ja za tehni ~ka revitalizaci ja na postojnata deponi ja na komunal en otpad.....	134
G.6 Mo` nosti za reci kli rawe i prerabotka na cvrsti ot otpad.....	137
G.7 Izgradba na regi onal na deponi ja za cvrst otpad.....	139
G.8 Ekonomski razvoji za{ titana ` i votnata sredi na.....	139
G.9 Koncept na odr` l i v razvoj.....	142
D. MO@NI NOSITELI NA PODDR[KATA NA PREDLO@ENI TE KONCEPTI ZA RAZVOJ.....	145
Voved	147
D.1 Lokal ni insti tucii za razvoj.....	147
D.2 Naci onal ni agenci i za razvoji dr` avni insti tucii	152
\. PROEKCI JA NA I DNI OT RAZVOJ NA OP[TI NA VELES.....	155
Voved	157
\.1 Proekci ja na ostvaruvaweto na bruto doma{ ni ot proi zvod.....	157
\.2 Proekci ja na porastot na vrabotenosta.....	158
E. PLAN ZA I NTERGRALEN RAZVOJ NA OP[TI NA VELES.....	159
Insti tucional no zajaknuvawe na lokal nata samouprava.....	161
Industri ja.....	163
Tranzi ten turi zam.....	163
Mal o stopanstvo.....	164
Za{ titana ` i votnata sredi na.....	165
Soci jal na za{ titata, zdravstvo i obrazovani e.....	166
Vodostopanstvo i komunal ni odpadni vodi	167
Soobra}aj.....	167
ZAKLU^OK.....	169
a) Komparativni prednosti i l i mi ti re-ki faktori za razvojot	169
b) Strategi ja za ekonomski ot razvoj na Op{ ti na Vel es.....	170
v) Nositel i na podr{ kata na razvojot	172
LITERATURA.....	173

PREDGOVOR

Izработkata na predmetnata *Studija za ekonomski razvoj na Opština Veles* e realizirana vo ramkite na *Proektot za socijalna pomoć*, dogovoren помеѓу Владата na Republika Makedonija i Svetska Banka. Studiskiот proekt go realizira Agencijata za tehnološki razvoj i ekološki zaštita ATREZ od Skopje vrz osnova na dogovorna obvrška so Agencijata na Republika Makedonija za privatizacija i opštinata Veles.

Kako dokument od strateško znaewe za idniот ekonomski i socijalen razvoj na opštinata, a vrz osnova na detalna analiza na postojnite sostojbi, celta na studijata e da dade preporaki za sproveduvawe na odr`live ekonomski raste`na stopanstvoto na opštinata, i toa prvenstveno vo nasoka na sozdavawe uslovi za razrešuvawe na problemot na nevrabotenosta i na drugite socijalni problemi na naselenieto. Predlo`enata strategija za razvoj na opštinata gi opfa}a osnovnite razvojni pravci i prioriteti, kako i na~inot i dinamikata na nivnoto sproveduvawe. Strategijata e izgradena vrz osnova na objektivna procenka na prisutnite sostojbi, kako i vrz respektiraweto na raspolo`livite komparativni prednosti i ograni~uvawa vo opštinata i po{iroko. Pri izgraduvawe na strategijata zemeni se predvid faktorite na razvojt, kako {to se kapital, rabotna sila i tehnološki progres, pri{to e koristen sektorski priod vo odreduvawe na prioritete i nasokite na razvojt.

Pri analizirawe na sostojbite i kreiraweto na strategijata za razvoj koristeneni se kvantitativni odnosi i indikatorni svrzani so raste`ot na bruto doma{niот proizvod, stapkite na vrabotuvaweto i nevrabotenosta, stapkite na investiciite i drugo. Vo strategijata poseben akcent e daden i na usoglasuvaweto na ekonomskiот razvoj i odr`uvaweto na kvalitetot na `ivotnata sredina. Vo odnos na koristenata metodologija na istra`uvawe, pokraj analiti~kiот, komparativniот i evolutivniот metod, koristeneni se i najnovite dostignuvawa vo metodološkiот priod pri kreirawe na lokalен ekonomski i socijalен razvoj. Vo studijata e napraven i napor za proektirawe na neкои agregatni golemini za periodot do 2020 godina (bruto doma{en proizvod, vrabotenost, stopanska struktura i sl.), a utvrdeni se i institucionalnite i drugite nositeli na podr{kata na lokalniот stopanski razvoj, kako i Planot za integralen razvoj na Opština Veles.

Soglasno barawe na nara~atelот na studijata, materijata vo trudot e prezentirana po redosled i vo ramki na poglavija, kako {to e navedeno vo tenderot za izgotvuvawe. Poradi toa, del od obrabotenata materija svrzana so zaštita na `ivotnata sredina i socijalnata politika, rezultatite od sprovedenata anketa za dobivawe soznani e za misleweto i predviduvawata na grajanite za ekonomskiот, socijalniот i ekološkiот status na Opština Veles, pravnatata regulativa za lokalnata samouprava vo Republika Makedonija i drugo, se izostaveni vo kone~niот tekst na ovaа studija. Nadvor od dogovornite obvrški, na krajot od studijata dadena e dolgoro~na proekcija na razvojt na opštinata zaedno so Plan za integralen razvoj. Zaradi pokonkretno argumentirawe na neкои stavovi i rezultati od istra`uvaweto, prilo`ena e i odredena dokumentacija.

Rakovoditelot na Proektot, vo ime na ekspertskiot tim na ATREZ i ska`uva posebna blagodarnost na gradona~alnikot na Veles g-din Ace Kocevski i na ~lenovite na lokalniot konsultantski tim za golemoto anga`irawe, podr{ka i pridozes za uspe{noto zavr{uvawe na Proektot. Vo ova prilika, rakovoditelot na Proektot i celiot raboten tim im izrazuvaat iskrena blagodarnost za pomo{ta i razbiraweto pri izgotvuvawe na studijata i na direktorot na Proektot za socijalna podr{ka vo Agencijata na Republika Makedonija za privatizacija g-din Vladimir Sara~i na odgovorni ot za predmetniot studiski proekt g|a Nata{a Stojanovska.

Skopje, Jul i 2001 godina

*Antoni Efremov
Rakovoditel na proektot*

VOVED

a) Poteklo na izve{ tajot

Izrabotkata na *St udijat a za ekonomski razvoj na Op{ t ina Veles* e realizirana so finansiska poddr{ ka na Svetskata Banka. Realizacijata na proektot e doverena na Agencijata za tehnolo{ ki razvoj i ekolo{ ka za{ tita ATREZ od Skopje. Zaradi pousse{ no i spolnuvawe na dogovornite aktivnosti, vo stru~ni ot tim na ATREZ bea vklue~eni pove}e nadvore{ ni sorabotnici - konsultanti od Ekonomski ot fakultet i od nekolku razvojno-istra`uva~ki i drugi organizacii od Skopje. Kako integralen del na timot na ATREZ deluva{ e i lokalni ot konsultantski tim, sostaven od 8 eksperti za podelnite oblasti - industrija, turizam, malo stopanstvo i za{ tita na `ivotna sredi na.

Pri izgotvuvawe na studijata e koristen Prostorni ot plan na Op{ t ina Veles od 1982 godina i druga relevantna dokumentacija, kako i stru~na literatura i podatoci od Zavodot za statistika na Republika Makedonija i od drugi dr`avni i lokalni organi i slu`bi.

Studijata e izrabotena so koristewe na standardni metodi na istra`uvawe preku analiza i sinteza na raspolo`livite statisti~ki i drugi podatoci i informacii, kako i vrz osnova na anketni razgovori so menaxerski te timovi na firmite, odgovornilica na organite na lokalnata samouprava i stru~nilica koi ja poznavaat sostojbata i mo`nostite za razvoj vo poedini stopanski dejnosti vo op{ tinata.

Pri izgotvuvawe na studijata be{ e projaven seriozen probl em svrzan so nemo`nosta za dobivawe bazni podatoci za odredeni stopanski subjekti od lokalni ot industrijski sektor, kako i so nedostigot na potrebni statisti~ki podatoci nastanat po poslednata teritorijalna podelba na op{ tinite vo Republika Makedonija od 1996 godina.

b) Osnovi na proektot

Izrabotkata na *St udijat a za ekonomski razvoj na Op{ t ina Veles* pretstavuva del od anga`iraweto na Agencijata na Republika Makedonija za privatizacija koe e naso~eno za re{ avawe na probl emi od sferata na ekonomski ot i socijalni ot razvoj na op{ tinite na Republika Makedonija i za podobruvawe na tehni~ko-tehnolo{ ki ot i ekonomski ot status na sopstveni~ko prestruktuiranite stopanski subjekti.

Vo ramki na predmetnite istra`uvawa zemeni se predvid za razgleduvawe site elementi i aktivnosti svrzani so kreiraweto i sproveduvaweto na ekonomski ot razvoj, socijalni ot razvoj i za{ titata na `ivotnata sredi na vo Op{ t ina Veles.

Vo periodot pred osamostojuvaweto na Republika Makedonija, problemot svrzan so zgolemuwaweto na vrabotenosta i podobruvaweto na socijalnata polo`ba na naselenieto vo Op{ t ina Veles se re{ ava{ e so intenzivna industrijalizacija i preforsirano vrabotuvawe na naselenieto vo stopanski te kapaciteti. Podocna, so izvr{ enite tranzicijski procesi, prevrabotenosta vo pretprijatijata e namalena, no za smetka na paralelno brzo nagolemuwawe na nevrabotenosta.

Problemit e vo socijalnata sfera, osven od nevrabotenosta, se predizvikani i od golemi ot broj na korisnici na penziskiot fond, kako i od niskata stopanska razvienost i niskata produktivnost na trudot, { to se zaedno pri donesuva kon nizok `ivoten standard i slaba kupovna mo} na naselenieto.

Razre{ uvawe na problemot na nevrabotenosta e od fundamentalno nacionalno zna~ewe, za ~ie razre{ uvawe se potrebni soodvetni pretpostavki svrzani so raspolo`livite ~ove~ki i prirodni resursi, inf rastruktura i drugo.

Za utvrduvawe na ovie pretpostavki potrebna e identifikacija i evidentirawe na site prirodni, materijalni, socijalni i demograf ski razvojni faktori vo op[tinata.

Ostvaruvaweto na ekonomski ot razvoj tesno e povrzano i so stabilnosta na vnatre{ ni ot politi~ki sistem, me|unarodnata polo`ba na zemjata, razvojot na demokratijata i pazarnoto stopanstvo i respektiraweto na kriteriumot na odr`livi ot razvoj, kako i so zajaknuvaweto na lokalnata samouprava koe treba da nastane so pro{ iruvawe na nejzinite ingerencii so pretstojnite promeni na Zakonot za lokalna samouprava i Zakonot za finansirawe na edinicite na lokalnata samouprava.

Sostojbite vo sovremenoto pazarno stopanstvo baraat i natamu aktivna uloga na dr`avata vo sproveduvawe na makroekonomskata i socijalnata politika, privatizacijata i prestrukturiraweto na pretprijatijata, ureduvaweto na ekonomskite odnosi pri vospostavuvawe na slobodnata na pazarot, zajaknuvaweto na prepriema{ tvoto, anuliraweto na monopolite i sivata ekonomija, kako i vo za{ titata na `ivotnata sredi na i so-uvuvaweto na zdravjeto na naselenieto.

v) Celi na projektot

Osnovna zada-a na predmetni ot studiski projekt e utvrduvawe na potencialnite mo`nosti i uslovi koi treba da go determiniraat ekonomski ot razvoj, so naglasaka na iznao|awe na izlezni re{ enija za nadminuvawe na nevrabotenosta, kako najakuten socijal en problem vo Op[ti na Veles.

Vo ramkite na prostornoto i regionalno planirawe dosega se izvr{ eni pove}e istra`uvawa na regionot na Veles vo nasoka na utvrduvawe na prirodnite, demograf skite, ekonomskite, socijalnite i infrastrukturnite faktori na razvojot. Ovie istra`uvawa treba da prodol`at vo ramkite na predmetni ot studiski projekt vo nasoka na utvrduvawe na komparativnite prednosti i ograni~uvaki te faktori na razvojot. Posebno vnanie treba da se posveti na iskoristuvaweto na postojnite stopanski kapaciteti na industri ski ot, agrarni ot i osobeno na terciarni ot sektor, preku sproveduvawe na sopstveni~ko, organizaciono i upravuva~ko prestrojuvawe, tehnol o{ ka revitalizacija, zgolemuvawe na stepenot na finalizacija i pro{ iruvawe na proizvodni ot asortiman na pretprijatijata.

Va`na zada-a na predmetni ot projekt e i utvrduvaweto na mo`nostite za razvoj na postojnoto stopanstvo vo novite ekonomski i politi~ki uslovi vo funkcija na zgolemuvawe na vrabotuvaweto i pobobruvawe na socijalnata polo`ba na naselenieto. Pri ova posebno treba da se zemat predvid formite, instituciite i sredstvata za poddr{ ka i pottiknuvawe na razvojot na maloto stopanstvo koe, spored site soznani ja, treba da pretstavuva najsil en generator na novi vrabotuvawa.

Zna-ajna cel na studiski ot projekt treba da pretstavuva i sogleduvaweto na mo`nostite i formite za prekvalifikacija i doobuka na nevraboteni te lica zaradi nivno produktivno vrabotuvawe vo novi proizvodstveni i uslu`ni pretprijatija na sovremenoto pretpri emni { vo.

Zaradi ostvaruvawe na dolgoro~na za{ tita na zdravjeto na lu|eto, pobobruvawe na kvalitetot na `ivotot i nepre~eno egzistirawe na ostanati ot `iv svet treba da se razrabotat i posebni strategii za za{ titata na vazduhot, vodite i zemji { teto. Vo ramki na predmetnava studija posebno treba da se razraboti i strategija za odr`livo upravuvawe so cvrsti ot otpad.

Realizacijata na navedeni te celi treba da bi de vo soglasnost so Planot za integral en razvoj na Op[ti na Veles, koj e pomesten na krajot na ovaa studija.

STUDIJA ZA EKONOMSKI RAZVOJ NA OP[TI NA VELES

I DEL

OSNOVNI KARAKTERISTI KI I ANALI ZA NA
EKONOMSKATA SOSTOJBA NA OP[TI NA VELES

1. OSNOVNI KARAKTERISTIKI NA OPŠTINA VELES

Opština Veles se naloga vo centralniot del na Republika Makedonija. Opština do 1996 godina zafaka e površina od 1.552 km² ili 6% od teritorijata na državata. So novata teritorijalna podelba na Republika Makedonija, od Opština Veles se izdvoeni novoformirane opštini Bogomila, Gradsko, i Zvor, takaa toadnes zafaka teritorija od 553 km², odnosno 2,1% od teritorijata na Makedonija. Pokraj opštinskiot centar Veles, vo opština ima i 34 selски naselbi.

1.1 Naselenie i naselbi vo Opština Veles

Spored podatocite od posledniot popis vo 1994 godina, a kako rezultat na promeni te nastanati so novata teritorijalna podelba na Republika Makedonija, vkupniot broj na naselenie vo Opština Veles e namaleni iznesuva 56.727 iteli, od koji 46.800 ili 82,5% gradsko naselenie i 17,5% ili 9.927 lica od ruralnite naselbi. Gustinata na naselenost vo opština iznesuva 103 iteli na 1 km² ili 35% povisoka od prosechnata gustina vo Republika Makedonija. Sporedeno so prosekot vo državata, Opština Veles ima 23,8% povee gradsko naselenie. Prirodniot prirast na naselenie vo Opština Veles vo 1998 godina iznesuval 0,4 i e daleku ponizok od prosekot vo Republika Makedonija koji znesuval 6,2.

Isto taka e utvrdeno deka prosechni ot broj na iteli po domainstvo na nivona opština iznesuva 3,4.

Od analiza na strukturata na naselenieto e utvrdeno deka uestvoto na rabotosposobnoto naselenie i mladoto naselenie e povisoko vo ruralnite sredini vo odnos na gradot. Prosechnoto uestvo na mladata populacija na nivona opština od 28,6% upatuvana povolni monosti to gi nudat ovekite resursi, kako faktor za ostvaruvawe na dnot ekonomski razvoj.

Vo tabelarni ot pregled to sledi prezentirano e dvi eweto na brojot na naselenieto vo opštinski ot centar i ruralnite naselbi na opština vo period 1961-1994 godina.

Tabela 1: Brojna iteli vo Opština Veles

Teritor. zaednica	1961	1971	1981	1991	1994	Indeks			
						94/61	94/71	94/81	94/91
Opština	57.877	60.753	64.799	65.758	65.523	113,1	107,8	101,2	99,6
Veles	27.154	36.525	43.193	47.326	46.800	172,3	128,1	108,3	98,9
Sela	30.723	24.228	21.606	18.432	18.723	60,9	77,3	86,6	101,6

Izvor: Zavod za statistika na Republika Makedonija

Komentar: Populacijskata preraspredelbana naselenie vo periodot od 1961-1994 godina ukauvana i ntenzi ven porast na naselenieto vo opštinski ot centar za smetkana stagnirawe ili namaluvawe na ruralnoto naselenie. Vo isti ov period vkupnoto naselenie bele i porast od 32,4%, to se dol i iskluvo na porast na urbanoto naselenie. Namaluvaweto na ruralnoto naselenie e rezultat na migracionoto diewa, koe osobeno e zrazeno vo periodot po 1971 godina.

Sporedeno so 1981 godina, naselenieto na Opština Veles vo 1994 godina se zgolemi lo za 4,9% ili rastelo po prosechna godi na stapka od 0,4%. Prirodni ot prirast na naselenieto vo 1994 godina iznesuval 0,5%, a vo 1981 godina 1,4%. Pri toa, uestvoto na naselenieto na opština vo vkupnoto naselenie na Republika Makedonija e opadnato od 3,4 na 3,3%, a vo prirodni ot prirast na 2,7%.

Vo ramkite na opština karakteristična e migracijata od ruralni te naselbi kon gradot. Vo periodot 1981-1994 godi na gradskoto naselene se zgolemuvalo po prosečna godišna stopka od 0,8%, a selskoto naselene se namalovalo po stopka od 1%, što doprinelo udelot na gradskoto naselene da se zgolemi od 64 na 71,1%, smetano vo odnos na vkupnoto naselene na opština od poranešniot sostav.

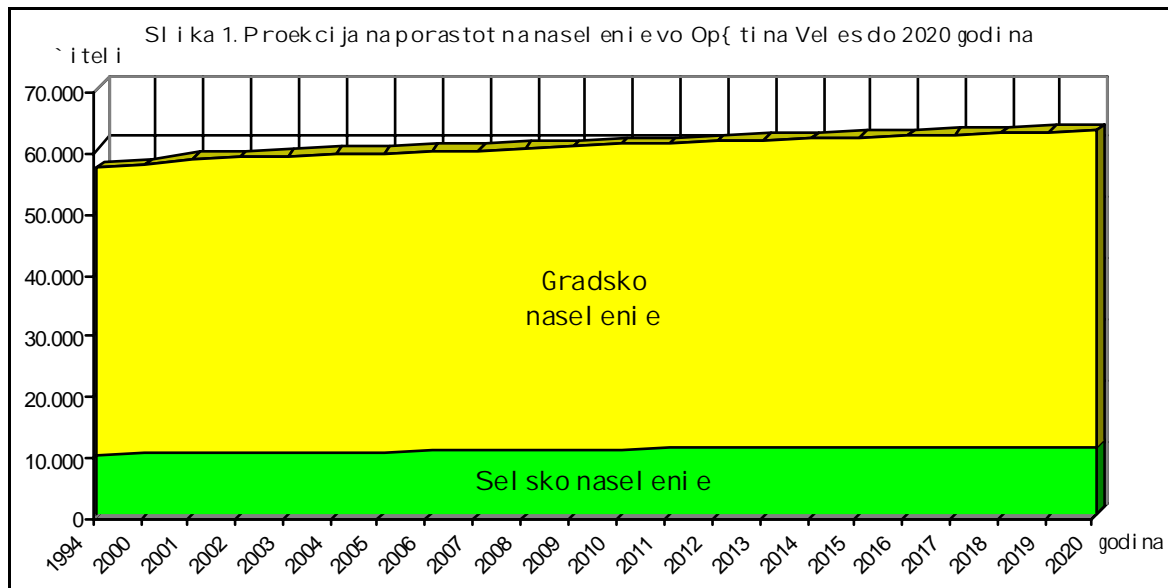
Konstatirane isto taka i značeen porast na migracijata na naselene od opština nadvor od graniците na Republika Makedonija. Ova se potvrduva so zgolemuvawe na udelot na naselene koje i vevo stranstvo od 1,8% vo 1981, na 4% vo 1994 godina.

Prosečniot broj na članovi po semejstvo vo 1994 e namalen vo odnos na 1981 godina, isto vo gradot od 3,7 na 3,2, a vo ruralni te naselbi od 4,4 na 3,7 člana. Sprema najnovite statistički podatoci, prosečna golemina na semejstvata na celata teritorija na Opština Veles, iznesuva 3,4 člana¹.

Vo strukturata na naselieneto na gradot, decata od predškolska vozrast učestvuvaat so 12,8%, deca do 14 godi ni so 26,8%, a mladata populacija do 27 godi ni so 50,6%, što e za 2,6% pomal ku od prosekot na mladata populacija na nivona država.

Učestvoto na rabotosposobnoto naselene vo vkupnoto naselene na opština iznesuva 63,7%.

Proekcijata na porastot na naselieneto vo periodot do 2020 godina e prikazana na grafikon prikazan na sl. 1.

I zvor: Podatoci od regionalno oddelene za statistika na R. Makedonija

Soglasno planskite predviduvawa, naselieneto vo gradot }e se zgolemi vo 2010 godina, vo odnos na 1994 godina za 6,6%, a vo 2020 godina za 10,9%. Porastot na ruralnoto naselene }e bi de so ednakov procent, a opština vo 2020 godina }e broi 62.931 čitel.

¹ 56.751 čitel vo 16.819 semejstva

1.2 Prirodni karakteristiki na opština

1.2.1 Klimatski uslovi

Otvorenosta na opština kon sever i ~estite prodori na studeni kontinentalni vozdu~ ni masi vo zimski ot del od godinata uslovuvaat pojava na niski temperaturi na vozduhot i vladeewe na kontinentalna klima so prose~na godi~na temperatura od 12 do 15°C.

Dominantnite vetri~ta se od sever i severozapad so ~estina od 168, odnosno 152 promili i srednogodi~na brzina od 2,7 odnosno 2 metri vo sekunda. Najsilen vetar duva od severozapaden pravec so ja~ina od 9 bof ori.

Prose~nata godi~na koli~ina na vrne` i iznesuva 477 mm. Vo tekot na godinata vrne`ite najmnogu se zastapeni vo mesec noemvri, a najmal ku vo mesec avgust, i toa so 61,4 odnosno 24,7 mm prose~en atmosferski talog. Sne`nata pokrivka se zadr`uva prose~no po 12 dena godi~no. Godi~nata prose~na relativna vla`nost iznesuva 70%, pri ~to najvisoka e vo zimskite meseci so prosek od 86%, a najniska vo letnite meseci so prosek od 55%.

Prose~noto godi~no traewe na son~eviot sjaj iznesuva 2.148 ~asovi. Maglata ne e ~esta pojava vo lokalitetot na gradot Veles. Prose~no godi~no ima 13 denovi so magla, i toa vo opseg od 3 do 25 dena.

1.2.2 Zemjodelsko zemji~te

Vkupnata zemjodelska povr~ina iznesuva 1.071 km², ili 69% od vkupnata povr~ina na opština vo porane~en sostav. Kako zemjodelsko obrabotljivo zemji~te se tretiraat 370 km², ili 34,5% od vkupnata zemjodelska povr~ina, ~to pretstavuva udel od 5,6% od vkupno obrabotlivoto zemjodelsko zemji~te vo dr`avata. Zemjodelskite povr~ini od ekolo~ki aspekt imaat povolna struktura poradi visokoto u~estvo na livadi i pasi~tata (slika 2).

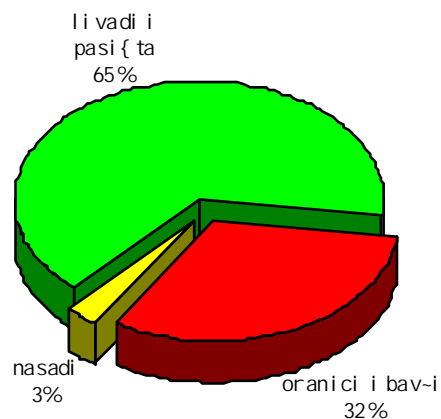
Vo poslednite godini obrabotlivoto zemjodelsko zemji~te e namaleno, ~to pretstvuva negativen trend od aspekt na obezbeduvawe popovolen ekonomski i socijal en status na lokalnoto naselenie.

Nositeli na zemjodelsko i sto~arskoto proizvodstvo vo opština se Agro-kombinatot "Lozar" i registriranite 4.673 individualni zemjodelski stopanstva.

1.2.3 Mineralni resursi

Geolo~ki ot sostav i metalogenetskite karakteristiki na terenot uka`uvaat deka od aspekt na ekonomi~nost na eksploatacija, Opština Veles nema poznajni pojavi na metali~ni mineralni surovini. Sostojbata pri nemetali~nite mineralni surovini e mnogu popovolana taka da utvrdenite rezervi pretstavuvaat solidna baza za razvoj na soodvetnite postojni i idni prerabotuvaki kapaciteti. Me|u ovie mineralni resursi dominira talkot so utvrdeni rezervi vo lokalitetot Izvor-Nikodin pogolemi od 3 milioni toni. Zasega vo eksploatacija e le`i~eto kaj selo Izvor so godi~en kapacitet od okolu 12.000 toni.

Slika 2. Struktura na zemjodelsko zemji~te

Približno isti rezervi kako pri talkot imaat le`i{ tata na tularski glini vo revirot Gorna Brca i ^a{ ka, kako i na pokrivni { krilci koi se javuuaat vo lokalitetot Krni no.

Varovnicite se eksploatiraat vo lokalitetot Prevalec, kade se utvrdeni rezervi od 2.000.000 m³ so mo`nosti za otkrivawe na zna~itelno pogolemi rezervi vo pravec na Vr{nik. Baritni rudi se otkrieni vo izvori{niot del na rekata Babuna kade, soglasno rezultati od dosega{nite istra`ni raboti, ima izgledi za pronao|awe na ekonomsko opravdani za eksploatacija rezervi.

Kvarcot e istra`en vo lokalitetot Ore{je i po dolinite na rekite Babuna i Topolka. Vкупnite rezervi se oceneti na okolu 60 milioni toni. Pojava na kvarciti e utvrdena vo lokalitetot ^i~evo vo vid na sloevi vo grafiti~ki i filiti~ki {krilci. Rudnite rezervi se proceneti na nivo od 5 milioni toni. Kvarcitrnite pesoci se detektirani vo pliocentskite sedimenti isto~no od gradot Veles. Vo lokalitetot Venule utvrdeni se surovini za cementnata industrija, i toa 34 milioni toni glinoviti laporci i 49 milioni toni mermeri.

Od ukrasnite kamewa posebno se aktuelni mermerite od okolinata na Ne`ilovo, potoa grani tni te steni koi se odlikuuaat so ubavi boi i odli~ni fizi~ko-mehani~ki svojstva, kako i gnajsevite od koi mo`e da se dobijat blokovi za proizvodstvo na plo~ki. Energetski surovini, odnosno pojavi na jagleni, se utvrdeni vo tercierni ot bazen na ^a{ ka.

1.2.4 Pedolo{ki karakteristiki na po~vata

Heterogenite orograf ski osobenosti, izrazenata vertikalna zonalnost, pedogenetskite procesi, kako i klimatskite osobenosti, uslovuuaat pojava na heterogenen sostav na po~vite vo prostorot na Op{tina Veles. Prostornata razmestenost na po~vite se karakterizira so 4 pedograf ski reoni, odnosno so reon na ramni~arski tereni (re~ni terasi), reon na planinski tereni (aluvijalni konusi), branovidno-brdski reon i planinski reon. Prvite tri reoni pripa|aat na kotlinite, a ~etvrti ot na planinski te predeli.

Ramni~arskite tereni se pokrieni so aluvijalni, livadski i glejni po~vi. Se nao|aat vo slivot na rekata Topolka i Povardarieto i zafaaat povr{ina od 21,8%. Padijskite tereni pretstavuuaat serija na konusni nanosi kade domini raat razni podtipovi na deluvijalni po~vi. Zastapeni se vo Povardarieto i vo slivot na reka Babuna so udel od 43,2%.

Kako rezultat na heterogeni ot sostav i dolgotrajna pedogeneza, branovidno ridskite tereni se karakteriziraat so golem broj na tipovi po~vi (smolnici, sirozem, ci metni po~vi, erodirani kaf eavi po~vi). Ovie po~vi se karakteristi~ni za slivot na reka Otovnica, a delumno se javuuaat i vo sredni ot tek na rekite Babuna i Topolka. Ni vnoto u~estvo vo po~vite i znesuva 17,3%.

Vo planinskiot reon najgolemo prostranstvo zavzemaat rankeritite, a potoa sleduuaat kaf eavite po~vi koi le`at vrz varovnik i dolomiti. Zastapeni se so 17,2% i glavno se nao|aat vo gorniot del na slivnite podra~ja na rekite Babuna i Topolka.

Produktivnite svojstva na po~vite zavisat od pove}e faktori od koi pozna~ajni se fizi~kiot i hemijski ot sostav, re~ef ot i stepenot na izrazenosta na erozijata, hidrograf skite uslovi, klimata i drugo. Najdobra, odnosno I bonitetna klasa na po~va, e mal ku zastapena vo op{tinata, i toa samo vo dolni ot tek na r. Topolka i vo Povardarieto. II bonitetna klasa na po~va e zastapena vo slivot na Otovica, dodeka povr{ini so III klasa na po~vi se javuuaat kako vo slivot na ova reka, taka i vo sredni te tekovi na slivnite podra~ja na rekite Babuna i Topolka.

1.2.5 Hidrografija

Teritorijata na Opština Veles gi opfa}a podra~jata na pogolemitte vodoteci Babuna, Topolka i Otavica, koi zaedni~ki pripa|aat na slivot na rekata Vardar.

Godi{niot prose~en protek na Babuna iznesuva 4,65 m³/s, na Topolka 2,41 m³/s i na Otavica od 1,31 m³/s. Ostanatiot neposreden sliv vo rekata Vardar od levata strana iznesuva 1,31 m³/s, a od desnata strana 0,3 m³/s. Prose~niot godi{en protek na rekata Vardar kaj vodomernata stani ca kaj gradot Veles iznesuva 83,1 m³/s.

Geolo{kiot sostav, slabiot vegetacijski pokri ven sloj i nepravilnoto koristewe na zemji{teto predizvikale golem del od op{tinata da bide zafaten so erozivni procesi. Vкупnata godi{na produkcija na eroziven nanos iznesuva 688.000 m³. Erozivnite procesi predizvikuvaat golema zaguba na plodno zemji{te, osiroma{ uvawe na tloto i pojava na ogoleni, suvi i nenaseleni predeli.

Opština Veles kako semiaridno podra~je ima seriozni problemi pri obezbeduvawe voda za naselenito, zemjodelskite stopanstva i sto~nite farmi. Sistemite za vodosnabduvawe koristat vodi od glavnite vodoteci, odnosno od rekite Vardar, Babuna i Topolka, od ezeroto "Mladost", kako i vodi od podzemni izvori{ta i~mi.

1.2.6 [umi

Na teritorijata na op{tinata ima 53.000 ha uredeni {umi i {umsko zemji{te, od koi 38.500 ha {umi. Vo strukturata visokosteblenite {umi u~estvuvaat so 20%, a niskosteblenite so 80%. Raspolo`ivata drvna masa od 3.200.000 m³ e raspredelena podednakvo vo niskostebleni i visokostebleni {umi, a godi{niot pri rast iznesuva okolu 73.500 m³. Soglasno {umskostopanski te osnovi, planskiot se~iv etat e utvrden na 48.000 m³ drvna masa godi{no. I se~enata drvna masa vo periodot 1992-1996 godina se dvi`ela od 36.500 do 43.000 m³ godi{no, pri{to intezitetot na nadomestuvawe na se~iviot etat iznesuval okolu 150 ha.

Gubitokot na {umskiot fond pretstavuva seriozen ekolo{ki problem kako rezultat na nepogodnite klimatsko-meteorolo{ki uslovi, zagaduvaweto na vazduhot, kiselite do`dovi, bolestite na {umite i ~estite opo`aruvawa. Kako edna od glavnite pri~ini za degradirawe na {umite se smeta aerozagaduvaweto so sulfur dioksid, koe najmnogu poteknuva od lokalnata industrija. Produkt od ova zagaduvawe se "kiselite do`dovi", koi vo drvjata navleguvaat preku listot i korenoviot sistem, pri{to predizvikuvaat ogolenost na stebлата, su{ewe na drvnata masa i namaluvawe na otpornosta kon fitopatolo{ki i entomolo{ki zagaduva~i.

[tetnoto deluvawe na entomolo{kite insekti i buba~ki i na fitopatolo{kite gabi dopolnitelno go zajaknuvaat lokalnite nepovolni klimatski promeni, koi indirektno se povrzani so zagadenata `ivotna sredina. Smaluvaweto na {umskiot fond e rezultat i na bespravната se~a. Najopasen neprijatel na {umite se pak se po`arite, koi vo krajno kratok vremenski interval uni{tuvaat golemi {umski kompleksi sozdavani so deceni i.

2. ANALIZA NA EKONOMSKATA SOSTOJBA NA OPŠTINA VELES

Voved

Postojećata ekonomska sostojba na Opština Veles e utvrdena so detalno terensko istražuvawe (field research). Čelna istražuvaweto beše opredeluvawe na merkite za zapirawe na prisutniot trend na opština veles na proizvodstvo i opštveniot proizvod, za otpočinuvawe na ekonomskiot rast i razvitok i za smaluvawe na nevrabotenosta vo opština.

Paralelno, vo ramkite na studiskite istražuvawa bea sogledani raspoloživite potencijali na opština, faktorite na razvoj koji se bitni za ostvaruvawe na dolgoročno održiv ekonomski razvoj (kapital, radna sila, tehnološko opkrućuvawe), kako i osnovnite kvantitativni odnosi i indikator na ekonomskiot porast (bruto domaće proizvod, izvoz i uvoz, investicii, vrabotuvawe).

Pri terenskite istražuvawa poseben akcent beše daden na pravaćawata svrżani so sogleduvaweto na moćnostite za revitalizacija na postojnite kapaciteti, za iskoristuvawe na raspoloživite prirodni resursi, za promena na strukturata na proizvodstvo i drugo.

Vrżosnova na analizi ranite sostojbi e oceneto deka idni ot razvoj na stopanstvoto na opština treba da se realizira preku revitalizacija i osovremenuvawe na postojnite industrijski i drugi stopanski kapaciteti po pat na sopstveniko transformirawe i tehnološko prestrukturirawe, kako i so pozabrzano formirawe na novi mali i sredni proizvodstveni firmi na sovremenoto pretpriemaćevo. Pri toa se utvrđeni i soodvetni preporaki na merki i aktivnosti koji treba da ovozmot at unapreduvawe na proizvodstvo vo postojećite kapaciteti i voveduvawe na novokovuturno na stranski ot pazar proizvodstvo. Ovie merki i aktivnosti oceneto e deka treba vo naredni ot period da bidat nadopolneti so kontinuirani marketing istražuvawa na pazarot, a so cel na izgraduvawe posebni strategii za nastap na stranski ot pazar na sekoj poznatoen lokalni stopanski subjekt.

Paralelno bea utvrđeni i merkite koji treba da se sprovedat vo nasoka na soćuvuvawe na zdravje na naselenieto, zaćtitata na site medijumi na ćivotnata sredina.

2.1 Opština veles vo dosegaćni ot ekonomski razvoj na opština

Razvojot na opština veles se ostvaruva vo ramkite na opštine uslovi na stopanstvoto što se sozdavaat na ni vo na Republika Makedonija i poćiroko, kako i vo uslovi što gi generiraat karakteristikite i specifićnostite na lokalnoto podraćeje.

Poradi poveće specifićnosti, opštvenioekonomskite uslovi i ostvareni ot razvoj na opština e razgl eduvan vo dva podperioda, i toa do i po 1995 godina.

Za periodot do 1995 godina se raspolaga so podatoci za opštveniot proizvod po stari te opštini. Po formiraweto na novite opštini so teritorijal napaodelba vo 1996 godina, Opština veles e podelena na pet posebni opštini za koji, kako i za ostanatite opštini na Republika Makedonija, statistiki poveće ne se sledi posebno stopanskata aktivnost vo poveće znaćajni segmenti.

2.1.1 Mesto na stopanstvoto na Opština veles vo stopanstvoto na Makedonija

Opština veles do 1985 godina ostvari znaćen stopanski rasteć koj beše nad prosekot na Republikata. Vo stopanskata aktivnost na Republikata, opština ućestvuvaće vo opštveniot proizvod so 4,5%, vo aktivnite sredstva so okolu 5%, vo vrabotenosta so okolu 4%, i tn. Ovie rezultati glavno bea ostvareni so intenzivna i investici ona aktivnost za razvoj na industrijata.

So ostvareni ot razvoj i dostignatoto nivo na razvienost, op{tinata vo toa vreme se vbrojuva{e me|u porazviente op{tini vo ramkite na Republika Makedonija. Me|utoa, po 1985 godina dojde do stesnuvawe na mo`nostite za koristewe na stranski kapital i dopolnitelna akumulacija, kako i do izostruvawe na uslovite za stopani suvawe, {to rezultira so brzo op|awe na op{testveni ot proizvod.

Zna~eweto na stopanstvoto na Op{tina Veles vo nacionalnoto stopanstvo mo`e da se sogleda preku procentualnoto u-estvo vo ostvareni ot op{testveni ot proizvod vo izminati te dve decenii, koe e navedeno vo tabelata {to sledi.

Tabela 2: U-estvo na stopanski granki na op{tinata vo op{testveni ot proizvod na soodvetnite granki na Republika Makedonija (vo%)

Teritorijal na zaednica	1980	1985	1990	1995
Republika Makedonija	100,0	100,0	100,0	100,0
Vkupno stopanstvo na op{tinata	4,1	4,5	4,1	3,2
Industrija i rudarstvo	5,6	6,0	5,3	4,1
Zemjodelstvo i ribarstvo	4,4	4,5	4,7	4,0
Umarsstvo	2,3	2,2	3,2	4,6
Vodostopanstvo	3,1	2,1	3,0	2,8
Grade`nitvo	2,2	1,4	1,5	0,2
Soobrajaj i vrski	4,4	4,2	3,3	4,3
Trgovija	2,6	2,6	2,1	1,9
Ugostitelstvo i turizam	2,4	4,5	4,6	3,8
Zanaet-i stvo i li~ni uslugi	3,9	5,2	2,7	2,6

Izvor: Presmetano vrz osnova na podatocite sodr`ani vo Godi{nikot na Republiki ot Zavod za statistika, Dokumentacija na Ministerstvoto za razvoj

Komentar: U-estvoto na Op{tina Veles vo op{testveni ot proizvod na Republika Makedonija do 1990 godina e na edno pribli`no konstantno nivo od 4,1%. Poradi specifi~nata strukturata na stopanstvoto, ograni~enite sopstveni izvori za investirawe i drugi prisutni problemi na stopani suvawe, ekonomskite problemi vo stopanstvoto na op{tinata Veles se javuvaat vo pizrazena forma vo odnos na problemite na nivo na zemjata, na {to upatuvapadot na u-estvoto vo 1995 vo odnosna 1990 godina za 21,9%.

Sepak, i pokraj namaluvawe na op{testveni ot proizvod so poitenzi vna di namika vo odnos na ostvarenoto nivo vo zemjata, Op{tina Veles po mnogu indikatorima {e nadprose~no nivo na razvienost, {to mo`e da se zabele`i od podatocite vo tabela 3.

Tabela 3: Nekoi indikatora za razvienosta na Op{tina Veles (indeksi: RM=100)

Indikator	1985	1990	1995	2000
Op{testven proizvod na vkupnoto stopanstvo po`itel	133,1	121,9	94,2	112,0
Aktivni osnovni sredstva po`itel	154,2	104,0	104,0	110,0
Ostvareni investici po`itel	118,0	120,0	117,5	105,0
Vraboteni vo op{testveni ot sektor na 100`iteli	118,3	120,0	120,0	115,0
Nevrabotenost na 100`iteli	150,7	142,5	140,0	135,0

Izvor: Dokumentacija na Ministerstvoto za razvoj

Komentar: Op{tinata po site indikatora se poka`uva kako porazviena podraje vo odnos na prosekot na Republika Makedonija. Karakteristien e indikatorot svrzan so nevrabotenosta koj, i pokraj pozitivnite dvi`ewakaj ostanati te indikatora, ukauva napriustvo nakrajno seriozen problem od socijalnata sfera.

Sproveduvaweto na reformi te i nepovolni te sestojbi vo stopanstvoto i nadvore{ no opkru` uvawe imaa odraz i vrz pojavata na izrazito negativni realni stapki na promeni na op{testveni ot proizvod vo periodot neposredno pred i po osamostojuvaweto na Republika Makedonija. Prikaz na ovie promeni e daden vo tabela 4.

Tabela 4: Dinamika na op{testveni ot proizvod- realni stapki na promeni

Teritorijal na zaednica	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-1999
Republika Makedonija	0,6	- 1,2	- 8,6	2,7
Opština Veles	6,0	-2,6	-15,0	2,8

I zvor: Presmetano vrz osnovana podatoci od Godišnici na Republiki ot Zavod za statistika

Komentar: Od prikazot se gleda deka op{testveni ot proizvod vo Opština Veles do 1985 godi na rastel po mnogu povisoka stapka, a potoa opalisto taka so povisoka negativna stapka vo sporedba so analogni dvi`ewa na nacionalno ni vo.

Za vakvite negativni dvi`ewa vo ostvareni ot op{testveni proizvod najgolemo vlijanie imal izraziti ot pad na industrijskoto proizvodstvo vo Opština Veles. Indeksni prikaz naveden vo tabelata {to sledi ukauva deka padot na op{testveni ot proizvod vo Opština Veles, vo odnos na analogni ot na nivo na zemjata, e u{te poizrazen.

Tabela 5: Indeksni prikaz na dvi`eweto na op{testveni ot proizvod

Teritorijal na zaednica	1985/1980	1990/1985	1995/1990	2000/1995
Republika Makedonija	102,8	94,3	63,85	114,9
Opština Veles	133,2	85,4	49,9	120,0

I zvor: Dokumentacija na Ministerstvom za razvoj

Komentar: Podatoci te od pregledot ukauvaat na znatno pogolemo pad na op{testveni ot proizvod vo Opština Veles, koj vo period 1985-1990 godi na bil za 8,9, a vo period 1990-1995 godi na duri za 13,95 indeksni poeni povisok od analogni ot na nivo na zemjata.

Presmetanoto namaluvawe so pointenzivna stapka e poradi ponepovolnata stopanska struktura, nedostigot na obrtni sredstva i izostrenite problemi vo stopanstvu. Kako posledica na vakvite dvi`ewa vo industrijata, u{estvoto na ova stopanska granka na op{tinata vo vkupnata industrija na nivo na Republika Makedonija e namaleno od 4,5%, kolku {to iznesuvawe vo 1985 godi na, na 4,1% vo 1990 godi na i na 3,2% vo 1995 godi na.

Namaleno e isto taka i u{estvoto na op{tinata vo vkupnoto proizvodstvo i usluzi na nivo na Republika Makedonija koe se ostvaruva vo industrijata, zemjodelstvoto, grade`ni{tvoto i trgovijata. Paralelno, nastanata e znatna promena i vo u{estvoto na poodelni stopanski granki vo ostvaruvaweto na op{testveni ot proizvod na nivo na op{tinata.

Kako posledica na namaleno proizvodstvo, u{estvoto na industrijata na Opština Veles vo industrijata na nivo na zemjata vo ovoj period e namaleno za dva procentni poeni, a sli{ni tendencii se prisutni i vo drugite stopanski dejnosti. Op{testveni ot proizvod vo 1995 godi na iznesuvawe 1.490 USD, {to pretstavuva 13% povee od prosekot na celata zemja. Vo vakvi korelacii se dvi`ati i stepenot na vrabotenosta, investiciite i drugite parametri.

Vo periodot po 1995 godina dojde do za`ivuvawe na stopanskite aktivnosti, me|utoa tie i ponatamu se odr`uvaat na nisko ni vo i vo uslovi na popoven stopanski raste`vo odnos na Republika Makedonija. Ovaa sostojba mo`e da se konstatira i od podatoci te navedeni vo tabela 6.

Tabela 6: Nekoi pokazatel i za stepenot na razvienost na Op{ ti na Veles

Sporedben parametar		Republika Makedonija	Op{ ti na Veles
Broj na vraboteni	Vraboteni na 100`iteli	16	22
	I ndeksi	100,0	137,5
Prose~na mese~na neto plata po rabotnik vo 1999 god.	Vo denari	8.073	8.854,00
	I ndeksi	100,0	109,7
I nvesti ci i vo osnovni te fondovi po `itel vo 1998 god	Vo denari	9.900	10.395,00
	I ndeksi	100,0	105,0

I zvor: Dr`aven Zavod za stati stika i Zavod za pl aten promet

Komentar: Stepenot na razvienost na op{ tinata, sprema indikatori te broj na vraboteni, prose~na mese~na plata i investici i vo osnovni te fondovi, e nadprosekot na zemjata. Ova se pak treba da se zeme so rezerva, bi dej}i ekonomskata i socijalnata sostojba vo zemjata seu{ te e namnogu nepovolno ramni { te.

2.1.2 Strukturata na lokal noto stopanstvo po dejnosti i granki

Stopanskata struktura na Op{ tina Veles se karakterizira so zastapenost na stopanski te subjekti od si te dejnosti. Di verzi f i ci ranata struktura na stopanstvoto prete`no e formirana pred osamostojuvaweto na Republika Makedonija, i toa osobeno vo periodot od 1981 do 1985 godina.

Vo lokal noto stopanstvo dominantno mesto zavzema i ndustrijata, koja e zastapena so proizvodi od pove}e i ndustrijski granki. I ndustrijata vo 1995 godina u~estvuvala so 46,6% vo vkupni ot op{ testven proizvod vo op{ tinata, { to go karakterizira Veles kako i ndustrijska urbana aglomeracija. Vo Republika Makedonija u~estvoto na i ndustrijata vo nacional noto stopanstvo vo 1995 godina bilo za 10% ponisko od toa { to se ostvarilo vo op{ tina Veles. Ottuka proizleguva i mnogu gol emoto zna~ewe na i ndustrijata vrz vkupnite tekovi na stopanskata aktivnost vo ova op{ tina.

Sogleduvawata poka`uvaat deka stopanskata struktura na op{ tinata se karakterizira so zastareni osnovni sredstva, vo koi vo zna~andel se otpi { ani, kako i so zastareni tehni ~ko-tehnolo{ ki re{ enija vo proizvodstvenite procesi. Poradi ova, proizvodstvoto { to se ostvaruva vo Op{ tina Veles, gledano vo celina e nedovolno konkurentno sposobno, na { to vpro~em uka`uva i nedovolnata izvozna orientacija. Dopolnitelna slabost na stopanstvoto e gol emata zavisnost od uvoz na surovini i energenti, { to uslovuwa formirawe na visok def icit vo nadvore{ no-trgovskata razmena, kako limi tira~ki faktor za razvoj.

Sogleduvawata uka`uvat deka postojnite kapaciteti vo Op{ tina Veles se koristat pod 50%. Ovoj indikator upatuvaa na mo`nosta za podinami~no zgolemuwawe na proizvodstvoto vrz postojnite proizvodstveni potencijali. Me|utoa neophodno e da se ostvari proces na revitelizacija na osnovnite sredstva i prestrukturirawe na proizvodstvoto soglasno standardite na doma{ niot i stranski ot pazar. Za ostvaruvawe na ova cel od osobeno zna~ewe e da se zajaknat rakovodnite i menaxerskite strukturi vo pretprijatijata i da se napu{ ti dnevната logika na rabotewe uslovena od postojnite sostojbi i prisutnite problemi i da se pomine na podolgoro~no sogleduvawe na razvojt.

Postojanata struktura na stopanstvoto na Opština Veles podinami~en razvoj }e mo`e da ostvari samo vrz osnova na pobrz premim od ekstenziven kon intenziven op{testven ekonomski razvoj soglasno barawata i kriteriumite na pazarnata ekonomija. Izvr{enite istra`uvawa uka`uvaat deka za povtorno vospostavuvawe na razvoen podem na industrijata e neophodno da se ostvari proizvodstveno prestrukturirawe kaj site stopanski subjekti na stopanstvoto vo op{tinata, i toa vo nasoka na pogol emafinalizacija i ponaglasena izvozna orientacija.

Po industrijata, pozna~ajno u~estvo vo lokalno stopanstvo imaat zemjodelstvoto, trgovijata, soobra}ajot i grade`ni{tvoto, kade mo`nosti za zgolemuvawe na proizvodstvoto osobeno nudat resursite vo zemjodelstvoto. Spored oddelni pokazateli, potencialite za zemjodelskoto proizvodstvo go so~inuvaat zemjodelskoto zemji{te koe u~estvuva so 34,5% od povr{inata na Opština Veles, dodeka baza za razvoj na sto~arstvoto sekako pretstavuvaat prostranite pasi{ta koi se zastapeni na blizu 24,5% od teritorijata na op{tinata. Ovie potenciali nedovolno se koristat poradi {to u~estvoto na zemjodelstvoto vo op{testveniot proizvod na op{tinata se odr`uva na relativno nisko nivo (17,3% vo 1995 godina).

Kako nepovolna karakteristika vo primarniot i sekundarniot sektor na stopanstvoto na Opština Veles e oceneta i zastarenosta na osnovnite sredstva i tehnolo{kite procesi, koja delumno e rezultat na zabaveniot proces na proizvodstvenoto prestrukturirawe na preprijatijata.

I pokraj ovie ograni~uva~ki faktori, postojното stopanstvo so svojata raznovidna struktura mo`e da prestavuva zna~en faktor za idniot razvoj na op{tinata. Pri toa, podinami~no zgolemuvawe na BDP i zgolemuvawe na vrabotenosta preku produktivno anga`irawe na rabotnosposobnoto naselenie }e bide ostvarливо, dokolku se sozdatat uslovi za revitalizacija i modernizacija na stopanskite kapaciteti, prestrukturirawe na proizvodstvoto spored potrebite i standardite na partnerite, premim od ekstenziven kon intenziven op{testveno ekonomski razvoj, kako i podobruvawe na organizacijata na rabota i menaxersko jaknewe na rabotnite timovi. Prostor za zgolemuvawe na proizvodstvoto osobeno treba da se bara vo zgolemuvaweto na stepenot na iskristuvawe na postojnite kapaciteti.

Tercijarniot sektor ima relativno golemo u~estvo vo strukturata na formiraweto na op{testveniot proizvod na op{tinata i poseduva red komparativni prednosti za ostvaruvawe natamo{no intenzivirawe na razvojot. Ovoj sektor vo strukturata na op{testveniot proizvod na Opština Veles vo 1995 godina u~estvuva{e so 31,3%, a na nivo na Republika Makedonija so okolu 2,5%. Konstatacijata za razvojniot podem i dobrata zastapenost na tercijalnite dejnosti vo strukturata na op{testveniot proizvod na stopanstvoto na op{tinata mo`e da se potvrdiso podatocite navedeni vo tabela 7 i na slika 3.

Tabela 7: Osnovna struktura na op{testveniot proizvod na Opština Veles² (vo procenti)

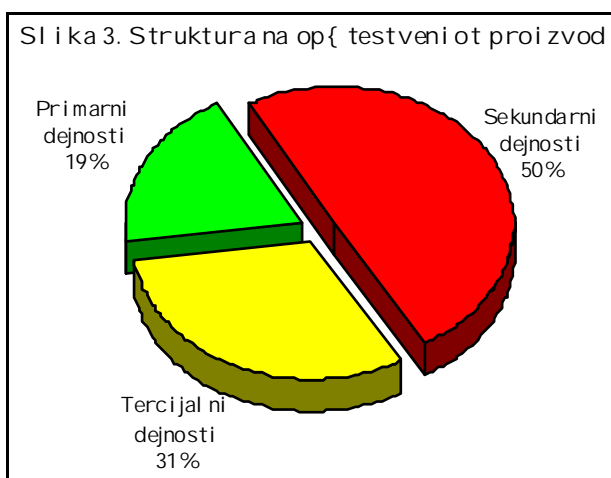
Stopanska dejnost	1985	1990	1995
Pri marni dejnosti	14,0	16,5	19,0
Sekundarni dejnosti	63,4	58,9	49,7
Tercijalni dejnosti	22,5	24,6	31,3

I zvor: Stati sti ~ki godi {nici na Republi~kiot zavod za statistika

² Vo primarnite dejnosti se vkl~eni zemjodelstvoto i ribarstvoto, {umarstvoto i vodostopanstvoto, vo sekundarnite industrijata, rudarstvoto i grade`ni{tvoto, a vo tercijalnite dejnosti soobra}ajot i vrski, trgovijata, ugostitelstvoto i turizmot, zanaet~ivstvoto i drugi stopanski dejnosti.

Komentar: Od pregledot se potvrduva deka sekundarni ot sektor, odnosno industrijata pretstavuva najznaen sektor na lokalnoto stopanstvo. Meutoa, zagri`uvaat podatoci te za ostvaruvawata vo ovoj sektor, bi dej}i vo posl edni te godi ni bel e i postojan pad za smetka na zgol emuvaweto na pri marni ot i osobeno na terci jarni ot sektor.

I zvor: Godi { nik na Republ i ~ki zavod za stati stika

Komentar: Navedeni te podatoci uka`uvaat na faktot deka sekundarni ot sektor, poto~no industrijata, ostanuva i natamu najsi len stopanski sektor vo op{ tinata. Po zna~ewe, zad sekundarni ot sektor sledi terci jarni ot sektor i na krajot primarni ot sektor, odnosno zemjodel stvoto, { umarstvoto i vodostopanstvoto

Za zgolemuvawe na u~estvoto na terci jalni ot sektor, odnosno na trgovijata, ugostitelstvoto i maloto stopanstvo, neophodno e da se ostvari revitalizacija na postojnite kapaciteti i prestrukturirawe na uslugite spored barawata na doma{ nite i stranski te partneri. Vo terci jalni ot sektor, vo sekoj slu~aj postojat zna~ajni potencijali koi mo`at da pridonesat za zgolemuvawe na uslugite i na vrabotenosta.

Komparativni ot pregled na strukturata na op{ testveni ot proi zvod po stopanski granki vo op{ ti nata Veles i Republ i ka Makedoni ja, daden vo tabela 8.

Tabela 8: Struktura na op{ testveni ot proi zvod po stopanski granki vo Op{ ti na Veles i Republ i ka Makedoni ja (vo%)

Stopanska dejnost	1985		1995		2000	
	RM	Vel es	RM	Vel es	RM	Vel es
Vkupno stopanstvo	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
I ndustri ja i rudarstvo	45,5	61,1	36,0	46,2	40,0	50,0
Zemjodel stvo i ribarstvo	13,7	13,6	13,7	17,3	14,0	16,0
{ umarstvo	0,7	0,3	0,8	1,1	0,8	1,2
Vodostopanstvo	0,3	0,1	0,6	0,6	/	/
Grade` ni { tvo	7,3	2,3	0,8	3,5	1,2	4,0
Soobra} aj i vrski	5,5	5,1	7,3	9,9	7,5	4,5
Trgovija	20,3	11,9	23,0	13,7	24,0	13,0
Ugosti tel stvi i turi zam	1,5	1,5	1,9	2,3	2,2	2,5
Zanaet~i stvo	2,1	2,4	2,0	1,6	2,4	1,7
Ostanato	3,1	1,6	6,8	3,8	7,2	7,1

I zvor: Stati sti ~ki Godi { ni k na SRM za 1987 godi na na Republ i ~i ot Zavod za stati stika, Stati sti ~ki godi { ni k na RM za 1997 godi na na Republ i ~i ot Zavod za stati stika

Komentar: U~estvoto na industrijata vo strukturata na op{ testveni ot proi zvod vo Op{ ti na Vel es e za 10 do 15% pogolemo vo odnos na strukturata na Republ i ka Makedoni ja. I sto taka uo~livo e zna~ajno pomaloto regi stri rano u~estvo vo 2000 godi na na soobra} ajot i vrski, trgovijata i zanaet~i stvoto na op{ tinata vo odnos na Republikata, iako spored si te komparativni prednosti { to gi ima op{ tinata, toa treba dabi de pogolemo.

Vo strukturata na industrijskoto proizvodstvo dominantno mesto ima proizvodството na oboeni metali i mineralni lubriva, a potoa sleduvaat industrijata na nemetali, prehrambenata industrija, metaloprera botuvakata industrija i industrijata na tekstil i ko`a. Golem del od ova proizvodstvo se potpira na uvoz na potrebните surovini i repromaterijali.

Postojnata struktura na Opština Veles se karakterizira so dominantna zastapenost na zastareni osnovni sredstva. Proseknata zastapenost se ceni deka i znesuva okolu 25 godini i deka golem del od niv se knigovodstveno otpi`ani. Istra`uvawata isto taka poka`aa deka proizvodството vo opštinata se ostvaruva so nad 80% zastareni tehnološki procesi.

Spored podatocite na Zavodot za platen promet proizleguva deka vo periodot od 1996 do 2000 godina gradot Veles bele`i blag porast na brojot na vrabotenite i na vkupni ot prihod. Sprema istiov izvor na podatoci, ucestvoto na Opština Veles vo brojot na vraboteni na Republika Makedonija vo 1999 godina iznesuva 3,5%, a vo vkupni ot prihod 2,9%. Od druga strana pak, podatocite poka`uvaat deka stopanstvoto na grad Veles ima relativno visoki zagubi od 1.095.000.000 denari, koi vo vkupni ot obem na zagubi na niv na zemjata ucestvuvaat so 8,3%.

Spored podatocite za stopanstvoto na grad Veles, vo 1999 godina ostvarena e prosekna mese`na neto plata po rabotnik od 8.854 denari, što pretstavuva za 6,8% pogolem prosek vo odnos na stopanstvoto na Republika Makedonija.

Stopanskata aktivnost vo opštinata vo osnova se ostvaruva vo opštinski ot centar, dodeka vo naselenite mesta na poliroki ot del na opštinata deluvaat mnogu mal broj na stopanski subjekti.

Sistemskite promeni se oekuva da go intenzi viraat procesot na prestruktuirawe na stopanski te subjekti soglasno uslovite na pazarot i zgolemuwaweto na konkurenskata sposobnost na proizvodite i na uslugite. Proizvodstvenata orientacija }e pridonesuva za intenzi virawe na zapo`nati te procesi, za pogolema valorizacija na resursite so koi raspolaga opštinata, kako i za u`te pozastapenoto ucestvo na uslu`ni ot sektor vo stopanskata struktura. Pritoa, opredelбата za zgolemuwawe i unapreduwawe na sorabotkata so stranski te partneri e od osobeno znaewe za razvojt na stopanstvoto na opštinata. Ova proizleguva od faktorot deka po ovoj osnov mo`at da dojdut pozitivni inicijativi za podobro iskoristuvawe na postojnite proizvodstveni kapaciteti i za pro`iruvawe na stopanskata struktura so novi proizvodi od povi soki fazi na prerabotka.

Ponaglasen razvoj na tercijalnite dejnosti vo opštinata isto taka e ocenet kako neophoden zaradi mo`nostite koi gi nudi ovoj sektor. Posebno naglaseno mesto vo razvojt treba da imaat malite i sredni pretprijatija, koi mo`at da pretstavuvaat znaaen faktor i impuls za dinamizirawe na BDP i produktivno aktivirawe na rabotnosposobnoto naselenie vo opštinata.

Sepak, ocenka e deka za povtorendi namir`en podem na stopanstvoto najve}e mo`e da doprinese revitalizacijata i pro`iruvaweto na kapacitetite na nosekite industrijski kapaciteti od metalur`kiot, hemijskiot, nemetalniot, agroindustrijskiot i metaloprera botuvakiot kompleks. Ovie mo`nosti treba pokompleksno da se sogledata so konkretni programi, kako i da se osmislat i prevzemati soodvetni merki i aktivnosti za nivna realizacija.

2.1.3 Stopanski subjekti, sopstveni ~ka struktura i privatizacija

So novite sistemski re{enija e poednostavena procedurata za formirawe na pretprijatija, so {to se sozlade mo`nost da dojde do pogolem izraz inicijativata za ostvaruvawe na stopanski te dejnosti. Vrz ovie osnovi, vo periodot od 1991 do 1995 godina, brojot na pretprijatija registriрани vo op{tinata Veles se zgolemi od 87 na 1.305. Pritoa, iako pove}e od polovina od ovie pretprijatija se vo dejnosta na trgovijata, zna~itelno e zgolemen i brojot na pretprijatija vo drugite dejnosti, a osobeno vo industrijata i zemjodelstvoto. Pregled na delovni te subjekti po stopanski granke e daden vo tabela 9.

Tabela 9: Delovni subjekti vo Op{tina Veles

Stopanska i druga dejnost	1990	1996	1997	2000
Vkupno	87	1.305	1.303	2.354
Industrija	18	170	167	221
Zemjodelstvo i {umarstvo	8	45	40	46
Grade`ni {tvo	2	47	44	56
Soobra}aji vrski	2	102	101	151
Trgovija	52	802	772	1.243
Zanaet~stvo i li~ni uslugi	1	40	40	66
Ostanati dejnosti	4	99	139	571

I zvor: Soop{tenie na Zavodot na Statistika na Republika Makedonija br. 22 od 13.02.1997 godina za sostojba na 31 januari 1997 godina i Soop{tenie na Dr`avniot zavod za statistika na Republika Makedonija od 14 noemvri 2000 godina za sostojba na 31 oktombri 2000 godina.

Komentar: Od prezentirane te podatoci se gl eda mnogopozitivni ot trend na zgolemuvawe na brojot na firmite vo stopanski te dejnosti koi sozdavaat novi vrednosti vo posledni te 3 godini na razgl eduvani ot peri od (industrija i zanaet~stvo), kako i vo trgovijata i ostanati te uslugi.

Vo periodot 1997-2000 godina brojot na delovni te subjekti vo op{tinata e zgolemen od 1.303 na 2.354, a vo novoformirane te op{tini toj broj e zgolemen od 47 na 192 (vidi tabela 10).

Tabela 10: Delovni subjekti vo novoformirani op{tini od regionot na Veles (udel vo %)

Teritorijal na zaednica	1997		2000	
	Broj	Udel	Broj	Udel
Stara Op{tina Veles	1 350	100,0	2 546	100,0
Nova Op{tina Veles	1 303	96,5	2 354	92,5
Bogomila	3	0,2	32	1,2
Gradsko	32	2,4	82	3,2
I zvor	2	0,1	23	0,9
^a{ka	10	0,8	55	2,2

I zvor: Soop{tenie na Zavodot na Statistika na Republika Makedonija broj 22 od 13.02.1997 godina (sostojba 31 januari 1997 godina) i Soop{tenie na Dr`avniot zavod za statistika na Republika Makedonija od 14 noemvri 2000 godina (sostojba 31 oktombri 2000 godina).

Komentar: Od anali za napreznetirane te podatoci se gl eda deka vo 2000 godna odnovi te stopanski subjekti na porane{nata teritorija na Op{tina Veles, okol u 92,5% se registriрани vo novata Op{tina Veles, a samo 7,5% vo preostanati tenovoformirani op{tini.

Sogleduvawata uka`uvaat deka vo Op{tina Veles me|u novoformirane te stopanski subjekti domini raat mi kro i malite biznisi, koi pretstavuvaat najpovolna forma za iskoristuvawe na raspolo`ivite resursi i ostvaruvawe podinami~en stopanski raste`.

Za `al, od najrazli~ni pri~ini, zna~en del od niv aktivno ne rabotat, a i tie { to rabotat ne pridoesuvaat kon nekakvo pozna~ajno za`ivuvawe na stopanskata aktivnost vo op{tinata.

So predmenite istra`uvawa e utvrdeno deka nositeli na razvojot na op{tinata se srednite i golomite pretprijati ja, vo koi domini raat pretprijati jata od metalur{ka, hemiska, tekstilna i ko`arska industrija, prerabotkata na zemjodelski proizvodi, kako i zemjodelstvoto i grade`ni{tvoto. Nivniot natamo{en razvoj e usloven so prestrukturirawe na proizvodstvoto i uslugite spored barawata na stranski te pazari, kako i so podobruvawe na kvalitetot na proizvode.

Nose~kite stopanski subjekti vo Op{tina Veles seu{te ne se celosno privatizirani. Utvrdeni ot stepen na privatizacija glavno se dvi`i nad 50%.

2.1.4 Vlijanie na postojanata struktura na stopanstvoto vrz vrabotenosta

So namaluvawe na stopanskata aktivnost e reduciran brojot na vrabotenite lica vo stopanski te dejnosti od 17.130, kolku iznesuva{e vo 1990 godina, na 11.581 vo 1996 godina. Pri ovaj zrazeno namaluvawe e registrirano vo industrijata. Sporedeno so namaluvawe na brojot na vrabotenosta na nivo na zemjata, se zabele`uva deka namaluvaweto na brojot na vrabotenosta vo Op{tina Veles se ostvaruva so pobavna dinamika, i toa pred se kako posledica na pozabaveni ot proces na sopstveni~ko prestrukturirawe na stopanski te subjekti.

Tabela 11: Vrabotenost vo stopanstvoto na Op{tina Veles

Teritorijal na zaedni ca	Broj na vrabotenite i u~estvo			Indeksi	
	1985	1990	1996	90/ 85	96/ 90
Republika Makedonija	408.125	417.485	255.659	102,3	61,5
Op{tina Veles	17.035	17.138	11.581	101,6	66,9
U~estvo na op{tinata vo RM (%)	4,2	4,1	4,5		

I zvor: Stati sti ~ki Godi {nici na Republi~ki ot zavod za stati sti ka

Komentar: Preznetirani te podatoci upatuvaa na soznane za ne{to popolna sostojba na vrabotenosta vo op{tinata vo sporedba so sostojbatanani vo na zemjata.

Problemot na zagubata na rabotni mesta, koje anal iziran po sektori na stopanstvoto, mo`e da se sogleda i od podatocite vo tabelarni ot pregl ed {to sledi.

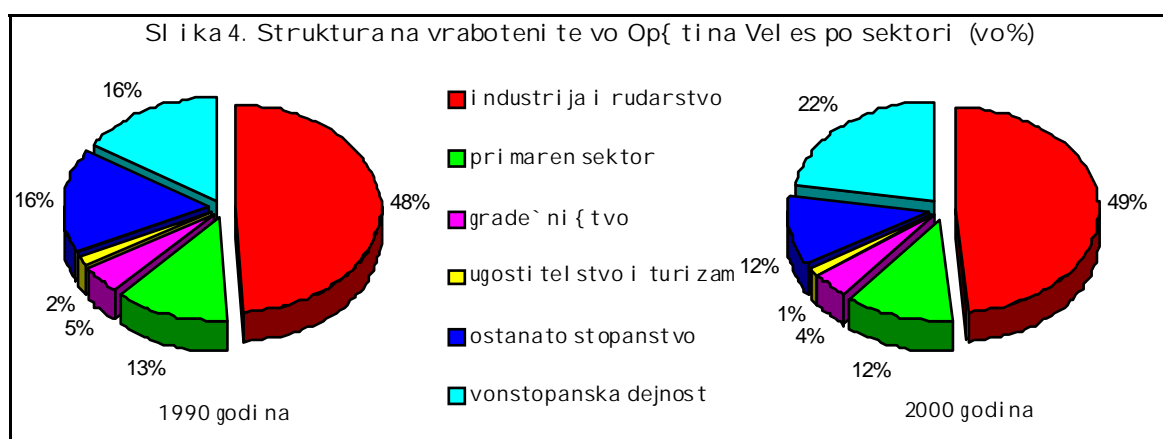
Tabela 12: Vrabotenost vo podelni sektori na stopanstvoto na Op{tina Veles

Sektor	1980	1985	1990	1996	2000
Vkupno vo stopanstvoto	14.694	17.046	17.138	11.581	11.840
Industrija	8.114	10.412	9.927	7.273	7.400
Zemjodelstvo	2.421	2.468	2.449	1.697	1.700
Umarmstvo	76	92	146	131	140
Vodostopanstvo	30	43	22	6	10
Grade`ni{tvo	1.587	1.296	963	616	650
Soobra}aj i vrski	880	951	1.015	787	800
Trgovija	1.064	1.119	1.275	442	500
Ugostitelstvo i turizam	106	183	314	178	180
Zanaet~i stvo i li ~ni uslugi	10	8	404	1	3
Stanbeno komunalna dejnost	195	206	182	221	227
Fi nansko-tehni ~ki i del ovni uslugi	211	268	441	229	230
Vkupno vo nestopanstvo	2.169	2.599	3.192	3.252	3.360
Obrazovani e, nauka i kul tura	902	1.056	1.000	1.057	1.100
Zdravstvo i soci jal na za{tita	744	970	1.625	1.852	1.900
Op{testveno pol i ti ~ki zaedni ci	523	562	567	343	360

Izvor: Godišnici na Republiki ot zavod za statistika, Republiki Zavod za statistika

Komentar: Brojot na vraboteni te vo stopanski te dejnosti od 20.330 lica, kolku i znesuva{ e vo 1990 godina, e namalen na 14.833 lica vo 1996 godina. Vo apsoluten iznos najizrazi to namaluvawe e registri rano vo industrijata, zemjodelstvo i trgovijata. Mnogu nepovol en trend e registri rano takai vo grade`ni {tvoto i zanaet-i stvoto.

Vo vrska so raspredel bata na vraboteni te po podelni stopanski granki vo Op{tina Veles, konstatirano e deka kaj neja vo tekot na izminatata decenija ne postojat poznajni promeni, {to mo`e da se zabele`ni na grafiki ot prikaz na sl. 4.

Se ceni deka postojnite delovni subjekti vo Op{tina Veles so revitalizacija i prestrukturirawe na proizvodstvoto soglasno barawata i kriteriumite na doma{ni ot i stranski ot pazar }e mo`at da sozdadat prostor za pogolemo produktivno anga`irawe na rabotosposobnoto naselenie. Me|utoa, ovie mo`nosti se ograni`eni poradi toa {to pogolem broj od stopanskite subjekti seu{te imaat znaaen tehnolo{ki vi{ok.

Pokraj ova, so revitalizacija i modernizacija na kapacitetite se o`ekiva da se unapredat tehnolo{ki te procesi, {to }e predizvika ograni`uvawe na mo`nosti te za pogolemo anga`irawe na rabotosposobnoto naselenie. Zatoa, stopanstvoto }e mo`e da ostvari poznajno zgolemuvawe na vrabotenosta i da pridonese za namaluvawe na brojot na licata {to }e baraat rabota edinstveno vo uslovi na osvojuvawe na novi proizvodi, pro{iruvawe na kapacitetite i vr{ewe uslugi za nadvore{ni partneri. Paralelno, zaradi zgolemuvawe na vrabotenosta treba da se pro{iruva i stopanskata struktura so novi delovni subjekti, i toa kako vo mali i sredni pretprijatija, takai vo golemi proizvodstveni kapaciteti. Mo`nosti za pogolemo anga`irawe na rabotosposobnoto naselenie postojat vo t.n. semeen biznis vo zemjodelstvoto i maloto stopanstvo, i toa glavno vo ruralnite sredi ni.

Spored najnovite dostapni podatoci od Zavodot za platen promet na Reublika Makedonija, vo 475 stopanski subjekti na Op{tina Veles koi dostavile zavr{ni smetki za 1999 godina, bile vraboteni 10.176 lica, {to pretstavuva 3,5% od vkupno vraboteni te vo Republika Makedonija.

2.1.5 Opštestveno- ekonomski uslovi i ostvaren razvoj po 1995 godina

Sogleduwawata poka` uvaat deka po 1995 godina se sozladeni popovolni uslovi za razvoj na Republika Makedonija. Po vospostavenata stabilnost na cenite i kursot na denarot se vstanovija razvojni performansi na makedonskata ekonomija, koi se zastapeni so zaokru` uvawe na reformite vo nasoka na voveduvawe pazarna ekonomija, prestrukturirawe na stopanstvoto i unapreduvawe na ekonomskata sorabotka so stranski te partneri vo uslovi na podobruvawe na nadvore{ noto opkru` uvawe.

Vrzo vie osnovi ekonomijata na Republika Makedonija vo periodot od 1995 godina do 2000 godina ostvari prose-en realen porast na BDP od okolu 3%, { to e vo ramkite na raste` ot ostvaren vo naprednite zemji vo tranzicija od Centralna Evropa³.

Stopanstvoto na Veles vo 1999 godina ostvari prihod od 12.377.000.000 denari, { to pretstavuva nominalno zгол emuvawe od 27,4% vo odnos na 1995 godina, i toa so povi sok i intenzitet vo odnos na prosekot na celata zemja.

Stopanstvoto na Veles vo 1999 godina ostvari dobivka od 423.000.000 denari { to pretstavuva 2,6% od taa { to se ostvaruva na nivo na zemjata. Delovnite sredstva na stopanstvoto na Opština Veles u-estvuvaat so 2,7%, a obrtnite so 2,2% vo vkupnite delovni, odnosno obrtni sredstva na Republika Makedonija.

Pozitivnite trendovi vo razvojot se predviduva da prodol` at so pointenzivna dinamika i vo 2001 godina. Me|utoa, nastanite { to se slu-uvaat vo poselednite meseci na severo-zapadni ot del na zemjata nepovolno vlijaea vrz ostvaruvaweto na predvideni ot raste` so makroekonomskata politika za 2001 godina.

Voformiraweto na BDP na stopanstvoto na Opština Veles dominiira industrijata so u-estvo pogolemo od 50%. Pritoa, opštata ocenka e deka industriskoto proizvodstvo e sledeno so zabaven proces na privatizacija i proizvodstveno prestrukturirawe i nedovolno koristewe na kapacitetite, { to se zaedno nepovolno deluva vrz dohodovnosta.

Vo zemjodelstvoto i { umarstvoto deluvaat pove}e stopanski subjekti, me|u koi dominiira edinstveni ot zemjodelsko-industrijski kombinat "Lozar" so nad 8.000 ha zemjodelsko zemji{ te (12 ha oran` erii, 950 ha lozovi nasadi, 230 ha ovo{ tarski nasadi i 7.600 ha poljodelski povr{ ini), sviwarska farma so kapacitet od 30.000 tovenika, vi narska vi zba, klani ca, ladi lnik i ml ekara.

Vo opštinata se ostvaruvaat i grade` ni raboti, a rabotati pove}e pretpriyatija od soobra}ajot, ugostitelstvoto i trgovijata.

Pretpriyatijata vo Opština Veles presmetuvaat, no ne i izdvojuvaat amortizacija, a ne raspolagaat ni tu so sopstveni sredstva za investirawe, so { to proizvodstvoto go bazi raat vrz kratkoro~ni sogleduwawa (otsustvuvaat razvojni orientacii na podolg rok). Promenite vo proizvodstvoto vo nasoka na prestrukturirawe i izvozno orientirawe na stopanskite kapaciteti se mo` ni preku dosledno ostvaruvawe na procesot na privatizacijata i delbenite bilansi na oddelni pretpriyatija, vlez na direktne stranski investicii i unapreduvawe na sorabotkata so stranski te partneri.

³ Zemjite vo tranzicija vo periodot od 1997 godina do 2000 godina ostvarija prose-en porast na opšttestveni ot proizvod od okolu 3,5% (izvor: Economic Commission for Europe, Economic Survey of Europe, 2000 No.1, United Nations, New York and Geneva, 2000)

Postojnrite kapaciteti vo op{tinata, iako se so zastareni osnovni sredstva i tehnologija, i natamu mo`at da pretstavuvaat osnova za pointenziven stopanski razvoj i poproduktivno anga`irawe na rabotnosposobnoto naselenie, se razbira dokolku prethodno izvozno go prestrukturi raat proizvodstvoto i ja zgolemat negovata konkurentaska sposobnost, a nekoi od niv i gi razre{at serioznite ekolo{ki problemi.

2.1.6 Kapital i investicii kako faktori na razvoj

Op{tina Veles do 1990 godina ostvari relativno intenzivna aktivnost vo site dejnosti na stopanstvoto, a pred se vo industrijata i zemjodelstvoto. Vo 1990 godina, op{tinata vo vkupnite investicii na nivo na Republika Makedonija u-estvuva so 3,8%, vo industrijata so 3,7% i vo zemjodelstvoto so 1,1%. Relativno visok obem na investicii vo industrijata pridonesoa za natprose~en razvoj na op{tinata i nejzino vkluvawe vo op{tini so relativno dobra razvijenost. Obemot i raste`ot na investiciite vo osnovni fondovi e ostvaruvan so koristewe na dopolnitelna akumulacija od zemjata i stranstvo.

Vo vrska so sostojbite i problemite vo finansiraweto na reprodukcijata e napraven osvrt za periodot od osumdesetite godini, bidej{i vo toj period e ostvorena intenzivna investiciona aktivnost i vo osnova e formirana sega{ nata struktura na stopanstvoto na op{tinata. Sogleduvawata uka`uvaat deka Op{tina Veles do 1985 godina ostvari intenzivna stopanska aktivnost koja be{e nad prosekot na Republika Makedonija. U-estvoto na investiciite iznesuva{e okolu 3% vo odnos na nivo na Republika Makedonija. U-estvoto na investiciite vo BDP iznesuva 30% so {to Op{tina Veles se vbroi vo op{tini koi ostvaruvaat najintenzivna stopanska aktivnost.

Vakviot obem na investicii be{e ovozmo`en so koristewe na krediti od doma{ni banki, fond na federacija, stranski krediti, dodeka minimalno be{e u-estvoto na sopstvenite izvori. Se ceni deka vo 1980 godina vo strukturata na investiciite koi se ostvaruvaat vo Op{tina Veles dominantno u-estvo od 60% imaa doma{nite i stranski krediti, fondot na federacija u-estvuva{e so 20%, dodeka u-estvoto na stopanski pretprijatija se ocenuva na 10%. Vakvata struktura na investiciite uka`uva na nivnoto pregolemo potpirawe na dopolnitelna akumulacija nadvor od op{tinata.

So stesnuvawe na uslovite za koristewe na dopolnitelna akumulacija, kako i poradi ote`natite mo`nosti za iznao|awe sredstva od sopstveni izvori, vo periodot od 1991 do 1995 godina dojde do namaluvawe na investiciite i nivno dvi`ewe vo zona na dezinvestirawe.

Poradi nedovolniot obem na sredstva za investirawe, stopanstvoto na Op{tina Veles se karakterizira so zastareni osnovni sredstva od nad 20 godini, a sogleduvawata uka`uvaat deka preovladuvaat i zastareni tehnol ogiji.

Po 1995 godina dojde do raste` na investiciite, pri{to posebno e karakteristi~no dominantnoto u-estvo na industrijata i soobra}ajot, kako i golemoto u-estvo na vodostopanstvoto. Vakvata struktura se ocenuva deka ne pridonesuva za pointenzivno otpo~nuvawe na procesot na revitalizacija na postojnite kapaciteti i proizvodstveno prestrukturi rawe na proizvodstvoto, a osobeno vo industrijata na op{tinata, {to mo`e da se vidi od podatocite navedeni vo tabela 13.

Tabela 13: Struktura na investicijah v Opčini na Veles

Stopanska dejnost	1990	1996	2000
Vkupno stopanstvo	100,0	100,0	100,0
Industrija i rudarstvo	10,0	27,8	29,0
Zemjodelstvo i ribarstvo	0,4	1,1	1,0
Umarstvo	1,1	/	/
Vodostopanstvo	/	24,4	22,0
Soobračaji vrski	74,8	35,4	35,0
Trgovija	0,6	5,4	6,0
Ostanato	13,0	6,0	7,0

Izvor: Dokumentacija na Republiški Zavod za statistika (posebni publikaciji za investicijah v osnovne fondove).

Komentar: Od prezentiranih podatkov se konstatira prevlada ko investicijah v soobračajih, industriji i vodostopanstvo. Investicijah v primarni i terciarni sektor (bez soobračajih vrskih) na stopanstvo e praktično neznačajno.

Lokalno stopanstvo danes ne e v mo`nost da koristi doma{ni bankarski krediti zaradi relativno visokih kamat i drugi nepovolni uslovi. Koristeveto na stranski krediti isto taka e ograničeno zaradi nedovoljne sodelovanja s strani partneri i ograničenosti za redovno servisirane obvrskite po osnovni koristeni krediti. Zaradi zabavenih procesov privatizacija i izvozno prestrukturirane proizvodstvo, stesnata e i mo`nost za vstop na stranski kapital po osnovni direktni vlo`uvawa, koncesii i drugi nekreditni osnovi.

Vo izvorih na finansirane investicijah v gradot Veles, značajno mesto i natam ima koristeveto na srednoroni i dolgoroni stranski krediti i zaemi. Na ova upatva zaključokot spored koj vkupnata oprema instalirana v 1998 godina bila nabavljena od uvoza.

Pokraj ograničenih sredstev za obehredovanje i investicijah, aktuelne e i problem na nedostig na profitabilni investicijski projekti. Stopanski subjekti, pritisnati od sestojbitih i problemih, preokupirani se s logikata na pre`ivuvawe, zaradi to odsustvujaat podolgoročni vizii za razvoj i prestrukturirane pretprijatija.

Na vakvih sestojbih v finansirane reprodukcijah nepovolno vlijanje ima i nedovoljna povrnjenost na stopanski subjekti od Opčine na Veles so pogolemi delovni subjekti od zemljanih i od stranstva. Ova se naglasuje bi dejji sogleduvawata uka`uvaat deka postojno stopanstvo na Opčini na Veles je mo`e da ostvari pointenzivna stopanska aktivnost samo v uslovi na zgolemuvawe na sodelovanja so vakvi pretprijatija. Pri ova treba da se nastojuje da se iskorištat i komparativne prednosti na Opčini na Veles to proizlugujeat od dobrote soobračajne povrnjenost so sodremen avtopat i elektrificirane `eleznička pruga, kako i zaradi blizina na me|unarodni aerodrom "Petrovec".

Vo Opčini na Veles prisutni se privatni inicijativi za restartirane oddelne postojne kapacitete i za ostvaruvawe na proizvodstvo, i toa pred se na kratki pateki v nasoka na lon proizvodstvo. Za razlika od ova, odsustvujaat inicijativi za pogolema valorizacija na resurse v proizvodstvo od povisoka faza na prerabotka, koe e izvozno orientirano i konkurentno sposobno na stranski te pazari.

2.2 Socijalna sostojba i socijalni insti tuc i na Op{ tina Veles

Procesot na tranzicija i prilagoduвање na stopanskite subjekti kon pazarnite uslovi na stopanisuvawe vo Op{ tina Veles se prosledeni so intenzivirana siroma{ tija, nevrabotenost i socijalna dezintegracija. Zakanite po ~ovekovata dobrosostojba dlaboko gi menuvaat parametrite na socijalen razvoj vo lokalnata zaednica. Pritoa mnogu lu|e, a osobeno `eni i deca, stanaa osetlivi na stres i depri vacija.

Siroma{ tijata, nevrabotenosta i socijalnata dezintegracija rezultiraa vo izolacija, marginalizacija i nasilstvo, pri{ to mnogu lu|e ve}e se soo-uvaaat so svojata neizvesna idnina, i toa vo uslovi na paralelno izrazito prodlabo~uvawe na jazot pome|u bogatite i siroma{ nite. Predizvikot postaven pred celokupnata zaednica e kako taa da se spravi so ovie procesi i zakani, za da se ubla`at negativnite posledici po lu|eto.

2.2.1 Nevrabotenost vo Op{ tina Veles

Spored podatoci od Biroto za vrabotuvawe vo Veles, vo dekemvri 2000 godina bile evidentirani 15.260 nevraboteni lica, {to pretstavuva 42,3% od vkupnoto rabotosposobno naselenie ili 35,3% od vkupnoto aktivno naselenie vo op{ tinata. So oglede deka Zavodot za vrabotuvawe ne gi evidentira individualnite zemjodelci koi rabotat na svoite privatni zemjodelski posedi, a ima i dopolnitelen broj na neprijaveni, odnosno neevidentirani nevraboteni lica, socijalnata polo`ba na naselenieto vo op{ tinata mo`e da se oceni kako u{ te poote`nata.

Dvi`eweto na brojot na nevraboteni lica vo periodot 1996-2000 godina e prikano vo tabela 14.

Tabela 14: Dvi`ewe na brojot na nevraboteni lica vo Op{ tina Veles

Godina	1996	1997	1998	1999	2000
Broj na nevraboteni	13.799	14.966	13.746	14.312	15.260

I zvor: Zavod za vrabotuvawe na Republika Makedonija, Biro za vrabotuvawe- Veles, dekemvri 2000 godina

Komentar: Od pregl edot mo`e da se konstatira zgol emuvaweto na regi stri rani te nevraboteni lica po~nuvaj}i od 1996 godina, pri{ to vo razgleduvaniot period brojot na regi stri rani te nevraboteni lica e zgol emen za 10,6%.

Od evidentirani te 15.260 nevraboteni lica, 7.157 se ma`i, a 8.103 `eni. Od niv 415 imale visoko obrazovanie, 4.043 sredno i vi{ o obrazovanie, 4.585 lica se visokokvalif ikuvani, kvalif ikuvani i polukvalif ikuvani rabotnici, a 6.217 lica se nekvalif ikuvani rabotnici. Od vkupni ot broj nevraboteni lica, 2.668 lica se bez osnovno obrazovanie.

Spored starosnata struktura, 6.811 lica bile na starost do 30 godini, 4.090 lica od 30 do 40 godini, 2.810 lica od 40 do 50 godini i 1.549 lica postari od 50 godini. Me|u evidenti rani te nevraboteni lica, 236 lica prv pat se evidenti rani kako nevraboteni. Spored mestoto na `iveewe, 11.071 lica se od gradot, a 4.189 lica od sela oddale~eni do 15 km od gradot.

Spored kriteriumite i merilata na odlukata na Vladata donesena spored Programata za za{ tita na zagrozenoto naselenie, po~nuvaj}i od 1992 godina pa se do 2000 godina, prose~no godi{ no po 2700 semejstva redovno kori stat socijalna pomo{ }⁴.

⁴ Podatokot se odnesuva na teritorijata na Op{ tina Veles spored starata teritorijalna podelba

Najgolem broj od korisni cete se nevraboteni lica, { to vo prosek gi ima pove}e od 2000, a ostanatite i pripa|aat na kategorijata vraboteni, ste-ajni rabotnici, penzioneri i drugi lica. Ovoj podatok uka`uva deka Veles spa|a vo op{ tinite koi i maat golem broj na materijalno neobezbedeni semejstva.

Siroma{ tijata ja otkriva i drugata strana na bedata vo op{ tinata. Mnogu gol em broj na semejstva se dezorganiziraa i stanaa disfunkcionalni gubej}i gi svoite osnovni funkcii, poradi postojaniot napliv na problemi. Raste brojot na edno~lenite doma}instva, mladite ne sakaat da stapat vo brak poradi nemawe na osnovni uslovi za `ivot, { to se zaedno dopri nesuva kon seriozno opa|awe na natalitetot. Pogolem del od starite lica ve}e se na marginite na semejnata gri`a. Se zgolemuva isto taka i brojot na socio-patolo{kite pojavi kako indikator na nepovolnite op{ testveni dvi`ewa koi uka`uvaat deka ne{ to vo gra|anskoto op{ testvo ne funkcioni ra.

Gra|anite od op{ tinata ne mo`at mnogu da vlijaat vrz gradeweto na dr`avniot sistem na merki na socijalna politika, no sepak merkite i formite na za{ tita treba da se gradat vo mestoto kade { to nastanuvaat problemite, bidej}i tie za sekoe podra~je i maat posebna specif i~nost.

2.2.2 Socijalno obezbeduvawe

Za ostvaruvawe posigurno socijalno obezbeduvawe na gra|anite potrebni se akcii za sozdavawe na postojan ekonomski rast i odr`liv razvoj, za iskorenuvawe na siroma{ tijata, za zgolemuvawe na produktivnata vrabotenost i za namaluvawe na nevrabotenosta. Zgolemuvaweto na pozitivnite vrski na lokalnata zaednica so ekonomskata i socijalnata politika e od su{tinsko zna~ewe za ostvaruvawe na podolgoro~en uspeh. Socijalno obezbeduvawe na lu|eto bara i ostvaruvawe na site ~ovekovi prava i fundamentalni slobodi, pristap do dobro obrazovani e, zdravstvena za{ tita i drugi osnovni javni uslugi, kako i razvoj na harmoni ~ni odnosi vo ramkite na lokalnata zaednica.

Nenasilstvoto i solidarnosta, kako i sposobnosta na gra|anite da participiraa vo socijalniot, kulturni ot, ekonomski ot i politi ~ki ot `ivot, pretstavuva preduslov za obezbeduvawe na potrebnata socijalna sigurnost. Za ova e potrebna i zdrava ekonomska sredina, kako i neguvawe na kultot na respektirawe na slobodata, pravata i odgovornostite na site gra|ani.

Zajaknuvawe na lokalnite organizacii i neprofitnite nevladini organizacii za deluvawe vo sferata na obrazovanieto, zdravstvoto, socijalnata integracija, ~ovekovi te prava i podobruvawe na kvalitetot na `ivotot, istovremeno }e ovozmo`i i nivno osposobuvawe za participirawe vo kreiraweto i sproveduvaweto na politikatata za obezbeduvawe na socijalnata sigurnost na gra|anite.

Pritoa, ulogata na lokalnata zaednica vo sorabotka so organizacii te treba da se naso~i kon slednoto: (1) za{ tita na `ivotnata sredina; (2) poddr`uvawe i vku~uvawe na semejni organizacii i mre`i vo aktivnostite na lokalnata zaednica; (3) vodewe na politika za pro{iruvawe na mo`nostite za vrabotuvawe i zgolemuvawe na produktivnosta; (4) utvrduvawe na obrazovni prioriteti i efektivno investirawe vo obrazovanieto i sistemite na obuka; (5) promovirawe na javnata svest vo odnos na vlijanieto od negativnite stereotipi za licata so nedostatoci i vrz nivnata participacija na pazarot na trudot; (6) pottiknuvawe na socijalna i ekonomska politika koja }e obezbedi zadovoluvawe na potrebite na najzagrozenite semejstva i gri`a za decata i starite i iznemo{teni lica.

2.2.3 Socijalni institucii

Grѓanite na Opština Veles dobivaat socijalni usluga od *Centarot za socijalna rabota*, koj voedno e i *Organ za staratelstvo*. Vo nego grѓanite gi ostvaruvaat svoje prava od oblasta na socijalnata zaštita: dobivaat socijalna pomošt, pomošt za nega, pomošt vo sreduvawe na semejnite odnosi, zgrištuvawe na deca bez roditeli i drugo. Ovaa ustanova sledi, analizira i prevenira socijalni pojavi vo opštinata, sproveduva socijalni akcii na lokalno nivo i se grišt za site rizištni i ranlivi grupi na grѓani. Vo sklopot na ovaa ustanova raboti i sovetovališt za brak i semejstvo, kako i sovetovališt za deca i mladinci. Struštните lica na ovoj centar rabotat i na unapreduvawe na formite na voninstitucionalnata zaštita na grѓanite. Ovoj centar zaštituva proseštno po 2.700 materijalno neobezbedeni semejstva godištno.

Crveni ot krst, kako humanitarna organizacija, ima znaštajno mesto vo grištata za indiviui ili grupa na grѓani. Ovaa ustanova sproveduva sobirni akcii za pomošt na zagrozenoto naselenie i evidentira, sledi i ukaštuva na odredeni sostojbi, a zaedno so *Centarot za socijalna rabota* uštstvuva i vo sproveduvawe na soodvetni socijalni akcii. Posebno e znaštajna negovata uloga vo sproveduvaweto na opštinski akcii za dobrovolno daruvawe na krv. Ovie dve socijalni ustanovi štesto se vkuštueni i vo proekti na poveštne vladini humanitarni organizacii na gradot.

Vo Veles postoji i *Centar za poddrška na vladini te organizacii* koj obezbeduva prostor i tehnika za nepreštano odvivawe na nivnite aktivnosti. Vladeštne organizacii vo izminati ov period imaat realizirano poveštne akcii, štija cel vo osnova e podobruvawe na kvalitetot na štivot. Preku ovie organizacii grѓanite, mešt drugoto go i skašt aa i nezadovolstvoto od prekuernoto zagaduvawe na štivotnata sredina so tešt ki metali i tetni gasovi i javno progovorija za posledicite po zdravjeto na naselenieto na Veles, a osobeno na decata. Ovie organizacii isto taka im pomognaa na licata pogodeni od semejno nasilstvo, a sprovedoa i eden proekt za opi smenuvawe na nepi smenoto naselenie od opštinata.

2.2.4 Obrazovni institucii

Vo Opština Veles ima dovolno obrazovni institucii za zadovoluvawe na potrebite na grѓanite. Vo gradot ima 7 osnovni uštilita (edno so celodneven prešttoj), 4 sredni uštilita i edno uštilite za obrazovanie na deca so lesni preštki vo razvojt. Pogolemite ruralni naselbi, kako št to se štaka, Bogomila, Gradsko, Izvor, Melnica, Buzalkovo, Ivankovci, Gorno Orizari i Gorno Jabolštite, imaat uštilita za osnovno osumgodištno obrazovanie, a pomalite samo paralelki do štetrto oddelenie. Vakvata sostojba ukaštuva na celosna pokrienost na teritorijata na opštinata so obrazovni institucii. Vo štaka i Bogomila postojat i internati za smestuvawe na uštenci od drugite sela, a vo gradot isto taka postoji internat za uštenci od srednoto obrazovanie. Vo gradot postoji i rabotništki univerzitet za doobrazovane, uštewe na zanaeti, jazici i ništ muzištko uštilite.

Obrazovni ot sistem vo opštinata e prilagoden glavno na potrebite na postojnoto stopanstvo, kade se obrazuvaa kadri za golemite industriški kapaciteti po koi e poznata opštinata. Segašt nata stopanska slika na opštinata e vidno promeneta, so golem broj na otpuštteni rabotnici, namaleno proizvodstvo i strukturalni promeni na proizvodstvoto. Ovie podatoci ukaštuvaa deka e potrebna reforma vo opštinski ot obrazoven sistem.

Uštilitata vo gradot i vo drugite naseleni mesta, so odredeni iskuštoci, ne se sovremeno opremeni, no gi zadovoluvaat osnovnite kriteriumi za uspeštno odvivawe na obrazovni ot proces.

Vo posebnoto osnovno u~ili{ te se { koluvaat deca so lesna i umerena popre~enost vo razvojt od op{tinata Veles i od drugi op{tini vo Povardarieto. Vo sostav na ova u~ili{ te ima nekolku prostorii i za internatsko smestuvawe na u~enicite.

2.2.5 Informativni institucii

Vo op{tinata postoi lokalna Radio stanica "Veles" i pogolem broj na lokalni privatni radio stanici. Za razlika od radio stanicite, privatnite TV ku{i vo op{tinata imaa kratok vek na deluvawe, taka da od postoe~kite tri, denes raboti samo edna TV stanica koja ve}e podolg period gi informira grajanite za site pozna~ajni slu~uvawa vo op{tinata i po{i roko. Vo gradot se izdava i periodi~niot vesnik "Vardarski glas".

2.2.6 Zdravstvena za{tita

Zdravstvenata za{tita vo op{tinata se odviva vo medicinskiot centar koj ima pove}e zdravstveni ambulanti vo gradot i drugite naseleni mesta, kako i gradska bolnica so skoro site specijalisti~ki oddelenija. Vo gradot se otvoreni i pogolem broj privatni op{ti i specijalisti~ki ambulanti i apteki so {to se pokrieni potrebite za ostvaruvawe na zdravstvena za{tita na urbanoto naselenie.

Zavodot za zdravstvena za{tita od Veles, kako javna zdravstvena organizacija, sekojdnevno vr{i merewa na neкои elementi koi go zagaduvaat vozduhot (sulfur dioksid i cvrsti ~esti~ki vo vozduh, aerosedimenti i sl.). Zavodot tehni~ki seu{te e nedovolno opremen za da mo`e to~no da dava ocenka za posledicite vrz zdravjeto na lu|etokoi `iveaat vo najzagadenite predeli na gradot i bliskata okolina.

2.3 Infrastrukturata kako biten faktor za ekonomski ot razvoj

2.3.1 Soobra}ajna infrastruktura

Op{tina Veles ima centralna mestopolol`ba vo Republika Makedonija. Taa pretstavuva zna~ean soobra}aen jazol kade {to se vkrstuvaat najva`nite patni i `elezni~ki pravci na me|unarodniot soobra}aen koridor koj ja povrzuva Evropa so Bliskiот Istok i Severna Afrika. Poradi toa soobra}ajnata infrastruktura e oceneta kako faktor koj ima bitno zna~ewe za dolgoro~niот stopanski razvoj na op{tinata Veles.

Na podra~jeto na op{tinata patniот soobra}aj e zastapen so magistralni, regionalni i lokalni patni pravci. Gradot Veles i op{tinata kako celina, se povrzani so dr`avnata i me|unarodnata patna mre`a preku patnite pravci od me|unarodni i nacionalno zna~ewe Tabanovce-Skopje-Veles-Gevgelija i Del~evo-[tip-Veles-Gradsko-Prilep-Bitola-Mexitlija (alternativno Bitola-Struga-]afasan). So lokalnata patna mre`a, koja e vo dol`ina od 65,5 km, se opfateni skoro site selски naselbi. Patna mre`a seu{te ne e celostno doizgradena na sovremen na~in i ne ovozmo`uva vo site podra~ja na op{tinata dobar i bezbeden soobra}aj.

@elezni~kiот soobra}aj se odviva preku `elezni~kiот sistem na Republika Makedonija. Niz op{tinata pominuvaat `elezni~ki pravci: magistralna pruga Tabanovce-Skopje-Veles-Gevgelija, prugata Veles-Prilep-Bitola i prugata Veles-[tip-Ko~ani.

2.3.2 Energetska infrastruktura

Vo Op{tina Veles kako energent prete`no se koristi elektroenergijata. Na prostorot na op{tinata nema kapaciteti za proizvodstvo na elektroenergija taka da potrebite se zadovoluvaat od energetskiот sistem na Republika Makedonija.

Osnovnata elektroprenosna mreža e sostavena od dalnovodi i transformatorski postrojki od 35 i 10 KV koi se povrzani so dalnovodot od Skopje-Veles-Kavadarci. Za transformacija od 110 KV na pomali naponi se koristi glavната trafostanica TS 110/35/10 KV vo Veles.

Preku lokalni ot elektrodistributivni sistem so raspoloži va razvodna mreža od 423 km se obezbeduva kvalitetno i stabilno snabduvawe so električna energija. Site selski naselbi vo opštinata se elektrificirani. Godišnata potroška na energija vo opštinata iznesuva 128.200 MWh, dodeka specifičnata potroška poitel za potrebite na domašninstvata se dviži okolu 980 kWh godišno.

Telekomunikacijskata povrzanost na opštinata so ostanatite regioni na Republika Makedonija i so stranstvo e dobra. Gradot Veles raspola so sovremena pošta koja gi obavuvate pošteni raboti i telefonski i drugi vrski. Vo postojnata telefonska mreža opštini se 19 naseleni mesta (55% od naselenite mesta) i gradot Veles so gustina od 25,5 priklučnici na 100 iteli. Vo posledno vreme masovno se koristat i sistemi te na mobilna telefonija i internet vrski.

2.3.3 Vodostopanstvo i vodni resursi

Do početokot na izminatata decenija vodosnabduvaweto na Veles bazi raže isklučivo na koristewe na reni-bunari koi se instalirani na desniot breg na rekata Vardar, neposredno vozvodno od gradot. Osnovniot sistem e dimenziiran na kapacitet od 420 l/s, od koi 300 l/s so zafawe na površinski vodi i 120 l/s podzemni vodi.

Denes gradot, so isklučok na letnite meseci, se snabduva so voda za piwe od hidrosistemot vo izgradba "Lisiče" preku direktn vremen vodozafat na rekata Topolka. Od ovoj sistem, zasega vo eksploatacija e magistralniot cevkovod od vodozafatot do novozgradenata preištitelna stanica, kako i prvata faza na preištitelnata stanica so instaliran kapacitet od 300 l/s.

Izgradenata razvodna gradska mreža za vodosnabduvawe vo dolina od 80,5 km e zastarena i predizvikuva golemi zagubi na voda koi, zaedno so potrošenata voda za polivawe na zelenite površini i miwe na ulicite, iznesuva okolu 29%. Od gradski ot vodovod voda koristi i lokalnata industrija.

Kvalitetot na vodite se kontrolira od aspekt na fizičko-hemijski i bakteriološki zagaduvawe. Pri menuvaniot preventiven tretman na hlorigawe na vodata od reni-bunarite na gradot često ima reperkusii vrz nesakanoto previsoko prisustvo na rezidualni hlorni joni, kako i na organoleptičkite pojavi na neprijaten vkus i neprirodno obojuvawe na vodata poradi reakcija na hlorigawe so prisutnite manganovi joni.

Sostojbite so sistemite za vodosnabduvawe vo ruralnite sredini isto taka se nezadovolitelni. Povremeno e prisutno i bakteriološki zagaduvawe kaj neкои izvori za vodosnabduvawe, što pretstavuva posebno golem rizik po zdravjeto na luđeto.

Za razrešuvawe na problemot na vodosnabduvaweto vo faza na gradba e hidrosistemot "Lisiče". Ovoj sistem e poveče namenski i se predviduva da obezbedi: (a) vodosnabduvawe na naseleni eto na gradot i na osum ruralni naselbi; (b) navodnuvawe na 4.100 hektari zemjodelski površini; (v) revitalizirawe na ezeroto "Mladost" (posredno preku ezeroto i navodnuvawe na dopolnitelni 1.800 hektari lozovi i drugi nasadi); (g) biološki minimalen protok na rekata Topolka vo tekot na sušnite meseci na godinata. Kapacitetot na akumulacijata "Lisiče" iznesuva 23.000.000 m³ pri prosečen godišen prirodan protok na r. Topolka i Vranovska Reka od ssa 45.000.000 m³ voda.

2.3.4 Komunalna infrastruktura

Vo gradot Veles odveduvaweto na komunalnite otpadni vodi od doma i nstivata i od drugi potrošuvai se vr{i i zaedno so atmosferskite vodi preku postojnata kanalska mre`a. Industriiskite otpadni vodi od pove}eto kapaciteti direktno se ispu{taat vo reka Vardar bez prethodno pre-istuvawe.

Vo podgotvitelnafaza na realizacija e projekt za rekonstrukcija i doizgradba na gradskiot kanalizacionen sistem, kako i izgradba na stanica za pre-istuvawe na komunalni otpadni vodi.

Ruralnite naselbi, osven Ba{ino Selo, Dolno Karaslari i delumno naselbata Prevalec, ne raspolagaat so kanalizacioni sistemi. Za nekoi od niv ve}e se planira izgradba na vakvi sistemi i samostojni stanici za pro-istuvawe na otpadni komunalni vodi.

Otstranuvaweto na cvrstiot komunalen i drug vid otpad vo gradot Veles se obavuva kolektivno i individualno. Deponijata za cvrst otpad se nao|a vo blizina na gradot i ne gi zadovoluva sanitarno-tehni~kite uslovi na eksploatacija.

Vo ruralnite sredini na op{tinata voop{to nema organizirano sobirawe na otpadot, poradi {to vo blizina na selskite naselbi postojat pove}edivi deponii koi seriozno go degradiraat kvalitetot na `ivotnata sredina i go zagrozuvaat zdravjeto na lokalnoto naselenie.

2.3.5 Urbana uredenost na prostorot

Spored kompleksnosta na prirodnite i sozdadenite uslovi, Veles po mnogu ne{ta e poseben grad, za koj e neophoden specif i-en prirod vo planiraweto na pejsa`ite i ureduvaweto na prostorot.

Od prostorno-planskata i urbanisti~kata dokumentacija za podra~jeto na op{tinata i gradot Veles, dosega se izgotveni *Prostoren plan na Opština Veles i Osnoven urbanisti~ki plan za Veles*⁵. Vo prostorno-planskata dokumentacija gradot e prezentiran kako zna-ajna komponenta na urbaniot sistem na Republika Makedonija i kako soobra}aen centar od regionalno znaewe. Vo ova dokumentacija utvrdeni se osnovnite nameni na prostorot i nivnata organizacija.

Vo Osnovniot urbanisti~ki plan na gradot vr{eni se nekoi sogleduvawa za vlijanieto na neposrednoto opkru`uvawe vrz razvojt na gradot (infrastrukturni sistemi, potencijalen prostor za {irewena gradskite funkcii i sl.), no pra{awata za vkupniot kvalitet na `iveewe i sostojbata vo predelite na Vele{kata Kotlina ne se posebno analizirani. Ras-ekorot {to nastanuvame|u planskite nivoa op{tinograd vo detalnosta na obrabotkata na relevantnite prostorno-planski elementi i opredelbi za na-inot na koristeweto i ureduvaweto na zemji {teto, vo ovoj predel se zabele`uva mnogu jasno, i toa pred se vo kvalitetot na uslovi te na `ivotnata sredina. Ovoj fakt e mnogu biten za obezbeduvawe na kvalitetnoto `iveewe i ureduvawe na prostorot vo gradot i negovoto neposredno opkru`uvawe i poradi toa {to Vele{kata Kotlina pretstavuva prirodno-geografiska celina so pove}e zna-ajni sozdadeni vrednosti vo uslovi koga za ovoj prostor postoji golemi interes za razvoj na infrastrukturni sistemi za celi na {irewena gradskite naselbi i za locirawena novi stopanski kapaciteti.

⁵ Prostoren plan na Opština Veles, Skopje, Instytut za prostorno planirawe- Ohrid, 1982; Osnoven urbanisti~ki plan na Veles, I zmenii dopolnuvawa, Skopje, Zavod za urbanizam i stambeno-komunalna tehnika na RM - Skopje, 1982.

Za odbelevawe e soznanieto deka kvalitetot na predelot na gradot i na naegovoto neposredno opkruvawe e su{testveno naru{en, bidej{i relativno golem prostor od preku 22% od teritorijata na gradskoto podra~je e anga`iran za industrijata i uslu`nite servisi, bez pritoa ovoj prostor da se sogleda kako organizirana zona, uredena kako celina i vkl-opena vo vkupni otpejsa`.

Za domuvawe vo Veles se anga`irani 44% od vkupnata teritorija, i toa glavno za individualna gradba so prose~na gustina od 170 `iteli/ha. Pritoa e konstatiran visok procent na supstandarden stanben fond, bespravna gradba, kako i nedostig na sl-oboden prostor vo stanbenite zoni.

Zelenite povr{ini zazemaat mnogu mali povr{ini vo uslovi na izrazit nedostig na tereni za sport i rekreacija, odnosno prostor za fizi~ka i duhovna rekreacija koja osobeno e zna~ajna za urbani aglomeracii so zagadena `ivotna sredina.

Prednostite {to gi ima Veles od tekot na Vardar ne se iskoristeni, bidej{i krajbre`ieto na rekata ne e pejza`no obraboteno i uredeno, a na neкои mesta e i krajno zapu{teno.

Veles e poznat po istoriskata-arhitektonska celina na stariot grad, vo koja se smesteni zna~ajni istoriski, kulturni i arhitektonski vrednosti. Ova celina, kako graditelски entitet isto taka e nedostatno pejza`no obrabotena i uredena. Sli~na ocenka se odnesuva i za Spomen kosturni cata od NOB koja ne e soodvetno povrzana so ostanatite gradski strukturi.

Vrz osnova na prethodno izlo`enoto mo`e da se konstatira deka re{enijata {to gi nudi *Osnovniot urbanisti~ki plan* za ureduvawe na predelite, koristewe i namena na prostorot i podobruvawe na kvalitetot na `iveewe, ne se dovolno i adekvatno razraboteni. Poradi toa oceneto e deka e neophodno negovo nadopolnuvawe, a osobeno vo delot na funkcionalnata organizacija na prostorot, kako biten element za definirawe na osnovnite pretpostavki za idniot razvoj na op{tinata. Za ova cel neophodno e da se analizira prostornata razmestenost na naselbite, soobra}ajnata povrzanost i izgradenata soobra}ajna i druga infrastruktura, kako i prirodnite ograni~uvawa koi vlijaat vrz planiraweto i ureduvaweto na prostorot.

Vo vrska so ograni~uvakite faktori, posebno vnimanie treba da se daje na razrabotka na re{enija, so pomo{ na koi }e se ubla`at ili otklonat problemite svrzani so neprilagodenata osnovna gradska soobra}ajna infrastruktura kon re{efnata struktura na terenot, barierite koi gi pravat postojnite industriiski zoni od severozapadnata i jugoisto~nata strana na gradot i drugo.

STUDIJA ZA EKONOMSKI RAZVOJ NA OP[TI NA VELES

II DEL

DETALNA ANALI ZA NA USLOVI TE I MO@NOSTI TE
ZA I DNI OT EKONOMSKI RAZVOJ NA OP[TI NA VELES

VOVED

Vo po~etni ot peri od na real izacija na predmetni ov studi ski proekt si te aktivnosti bea naso~eni kon terensko istra` uvawe na sostojbite vo lokalnoto stopanstvo i socijalni ot status na naselenieto vo op{ tinata. Ova istra` uvawe be{ e predvideno da obezbedi po~etna baza na inf ormaci i, koja podocna }e se koristi za utvrduvawe na komparativnite prednosti i za detektirawe na limi tira~kite f aktori na razvojot, svrzani so raspolo` livite prirodni resursi, ~ove~kite potencijali i proizvodstvenite i inf rastrukturnite objekti i sistemi, a so cel na pouspe{ no izgraduvawe i sproveduvawe na strategijata na idni ot ekonomski i socijal en razvoj na op{ tinata.

Pri toa, osnovna pojdozna opredel ba be{ e da se sogledaat mo` nostite koi nudat izlez od siroma{ tijata na socijalno najzagrozeni ot del od naselenieto, so toa da uspe{ nosta na proektot }e mo` e podocna da se ocenuva edinstveno spored prakti ~nata implementiranost na dadenite preporaki vo studijata. Na ovoj plan si te soznani ja upatuvaat na faktot deka dostignuvaweto na postavenite celi vo ekonomski ot razvoj, se pak, najpove }e }e zavisi od toa kolku op{ tinata }e se vgradi sebesi vo dinami ~ni ot proces na sproveduvawe na strategijata i na planot za integral en razvoj.

Metodol ogi ja na i stra` uvawe

Za ostvaruvawe na strate{ koto pl anirawe, kako proces koj treba da gi identif ikuva celite i mo` nostite, kako i na~inot i patot kako istite da se ostvarat, poseben akcent pri terenski te istra` uvawa be{ e daden na sogleduvaweto na mo` nostite za: (1) pottiknuvawe na novi biznisi i razvoj na pretpriemni { tvo i kooperantstvo vo maloto stopanstvo so davawe prednost na komparativnite prednosti na op{ tinata koi ovozmo` uvaat stopansko povrzuvawe na site subjekti na nejzina teritorija; (2) pottiknuvawe na pretpriema~ite za zajaknuvawe na lokalni te mo` nosti za otvarawe na novi rabotni mesta kako biten ~ekor za uspe{ no ostvaruvawe na golemi pridobivki na ekonomsko-socijal en plan; (3) revitalizacija i pottiknuvawe na razvojot na postojnata industrija preku zadr` uvawe na aktivnostite na postojni te firmi i podobruvawe na nivnata ef ikasnost na proizvodstven plan i pri nastap na pazarot; (4) poddobruvawe i pro{ iruvawe na performansite na lokalnata inf rastruktura; (5) insti tucional en razvoj na lokalnata samouprava i na lokalni te razvojni institucii, kako osnovni nositeli na poddr{ kata na ekonomski ot razvoj na op{ tinata.

Za uspe{ no sproveduvawe na vaka postaveni te celi, kako i za pobrzo zavr{ uvawe na raboti te, ve }e vo prvi ot mesec na real izacijata na studi ski ot proekt be{ e zapo~nat proces na involvirawe na lokalnata javnost, pritoa opredeluvaj}i gi najprvo relevantni te u~esnici, odnosno stopanski subjekti, zdru` eni ja, nevladni organizacii, grupi i poedinci, za koi be{ e oceneto deka mo` at da bi dat potencijal no zasegnati ili zainteresirani za proektot. Vo zavisnost od ulogata, ovie celni grupi bea direktno kontaktirani od strana na izgotvitelite na studijata i lokalni te konsul tanti, a preku anoni mna anketa so pomo{ na soodvetni pra{ alni ci, vo pi smena forma bea dobi eni mi slewa i predlozi po su{ tinski pra{ awa za ekonomski ot status na stopanstvoto, socijalnata polo` ba na naselenieto, kvalitetot na `ivot i sostojbata na `ivotnata sredi na vo op{ tinata.

So cel involvirane ljudi da se informirajo za projekt in za negovoto možnost vplivanja vrz nivoje, kako in zaradi potrebata na sodelovanje na postopkovna sestava na lokalno mesto, za vreme na izgotovitev na studijska območja odrasli poveže ustanove so predstavniki na stopanski subjekti, združenja in nevladni organizacije in poseti na poveže proizvodni organizacije in mesni združeni.

Odrasle ustanove se smeta za posebno koristne v smislu na davajo možnost državljanom da ga iska, at svoje probleme in svrzi so lokalne socialne, ekonomske in ekološke probleme, da ga predstavljajo prednosti in slabosti strani na stopanski organizacije in institucije koe se od bitno egzistencialno znaajo, in kade to e neophodno, da predlo, at alternativne pristope za nadmi novave na odrejen problem.

Pred in v fazata na izgotovitev na strategijata za lokalni stopanski razvoj, od strana na izgotovitelje na studijska, lokalne konsultante in najodgovorne od vlada na edini ceta na lokalna samouprava, bea razgl edani dobiveni misli, ideje in predlozi od zainteresirane celne grupe, a pozna-ajni te od njih bea vgradeni v *Planot za integralen razvoj na Op[tina Veles*.

Rezultati od terenskote in istravave

Zakluok od posetite in razgovorite vodeni v industrijske kapacitete e deka komparativna prednost predstavuje dolga lokalna tradicija in raspolovata educirana rabotna sila na ova stopanska dejnost, dodeka kako klunilimitirajki faktori za razvojot na industrijata bea oceneti (a) nezavr{ eniot proces na sopstveni-ka transformacija, (b) prevrabotenost, (v) zastarena tehnologija in oprema, (g) ograni-ente absorpcioni mo`nosti na doma{niot pazar, (d) nepostoeveto na obrten kapital, (l) neadekvatne bankarske uslovi za kreditirave na proizvodstvo in (e) sporotodstvo koe ga re{ava predmetite v dolgi rokovi.

Predstavnicite od sektorot na maloto stopanstvo poso-ija deka najgolemi problemi v raboteweto na preprijatijata se rezultat na nestabilna politiko-bezbednosna sestava v regionot in nesoodvetnata delovna klima in ambient za stopani suvave. Uka`ano e deka probleme na malostopanstvenicite se dol`ati na rigidniot bankarski sistem od aspekt na poddr{ka na preprijemnitvoto, odsustvoto na instrumente in institucije za afirmirave, finansiska potkrepa in poddr{ka na maloto stopanstvo, visokite dano-ni optovaruvava in pridonesi, administrativne in birokratske bariere v postapkite za registrirave in vodewe na malite firme in drugo.

Vo sklop na terenskote istravave bea poseteni in poveže ruralni sredini, kade kako glavni problemi bea poso-eni nere{enoto sobirave in deponirave na komunalni ot odpad, nepostoeveto na kanalizacijski sistemi, probleme in svrzi so navodnovave na zemjodelske povr{ini, nepostoeveto na stomatološki ordinacije in nepostojanoto pristvo na lekar po op{ta medicina in drugo.

Iako so ogromni pote{kotii in so golemo docneve, kako uspe{en segment na terenske istravave mo`e da se oceni in sprovedena anketa na celne strukture od lokalna združena, odnosno na predstavnice na pozna-ajni stopanski subjekti v op{tinata, na mesne združeni od ruralne sredini, na nevladnih organizacije in strukovni združenja in drugi subjekti.

A

RAZVOJ VO OBLASTA NA I NDUSTRI JATA

Voved

Industrijata seu{ te pretstavuva vode~ka stopanska dejnost vo stopanstvoto na Op{tina Veles. Taa se karakterizira so razgranata horizontalna struktura, koja ja so~inuvaat 15 pozna~ajni kapaciteti raspredeleni vo devet razli~ni industrijski granki. Industrijata, iako po karaktere nedovolno propulzivna i akumulativna, a naj~esto i nekomplementarna na drugite stopanski dejnosti vo op{tinata, vo minatoto sepa postojano obezbedovala povisok stepen na stopanski razvoj vo sporedba so industrijata na Republika Makedonija.

Vo postojnata industrija prevladuva metalurgijata so u~estvo vo bruto doma{ni ot proizvod na stopanstvoto na op{tinata koe postojano e pogolemo od 50%. Od ostanatata industrija, so pogolemo znaewe za ekonomskata i socijalnata sostojba vo op{tinata se izdvojuvaat agroindustrijski ot kompleks, industrijata na keramika, porcelani grade`ni materijali, industrijata na tekstil, ko`ai tutun, itn.

Dosega{ni ot razvoj na industrijata ovozmo`i vo 1990 godina vo industrijskite pretprijatija da se vrabotat 9.927 lica, ili 48,8% od vkupno vrabotenite vo op{tinata. Vo grupata na pozitivni rezultati od industrijski ot razvoj spa|a i porastot na aktivnite osnovni sredstva, a tesno povrzano so nego e i porastot na tehni~kata opremenost na trudot i relativno dobrata infrastrukturalna izgradenost na gradot. Gledano od teritorijalen aspekt, industrijskite kapaciteti prete`no se locirani vo op{tinski ot centar, {to zna~i deka op{tinata Veles ima teritorijalna neramnomerna zastapenost na ovaa stopanska granka.

Povolnata razvojna tendencija do 90-tite godini e zameneta so golem pad na industrijskoto proizvodstvo vo tekot na izminatata decenija, poradi {to zna~itel en broj od pretprijatija ve}e podolg period rabotat so zaguba. Prisutnata nepovolna sostojba vo industrijata ima negativno vlijanie vo site sferi na ~ovekovoto `iveewe, a posebno vrz problemite na nevrabotenosta, socijalna infrastruktura i kvalitetot na `ivot na naselenieto. Poradi namalenata stopanska aktivnost zgoleme e i brojot na doma}instvata koi `iveat pod pragot na siromashtijata.

Kako ograni~uvaki faktori za nadminuvawe na ovie problemi i vospostavuvawe povtoren podem vo razvojt na industrijata se ocenuvaat seu{te nedovr{enite procesi na sopstveni~ka, organizaciona i menaxerska transformacija vo pogolem del na pretprijatija, nedostigot na obrten kapital, ograni~enite mo`nosti na doma{ni ot pazar, visokite dava~ki kon dr`avata i drugo. Limitire~ki faktori se isto taka i visokata nelikvidnost na stopanstvoto, nedovolnata institucionalna poddr{ka na firmite (neadekvaten bankarski sistem za kreditirawe na proizvodstvoto, neefikasno sudstvo pri razre{uvawen dol`ni~kodoveritel ski odnosi i sl.), nedostigot na strate{ki investitori za izvozno orientirani programi, otsustvoto na horizontalna i vertikalna povrzanost na industrijskite pretprijatija vo op{tinata, nepostoeveto na moderni trudointenzivni granki i drugo.

Urbanisti~ko-planskite i prostorni re{enija od aspekt na lociranosta na industrijskite kapaciteti vo op{tinata isto taka se oceneti kako limitire~ki faktor za razvoj, i toa glavno poradi nemo`nosta za postignuvawe zadovolitelna za{tita na `ivotnata sredina od {tetnoto vlijanie na industrijata. Grupata na limitire~ki faktori na razvojt na industrijata na makroplanja nadopolnuva i gubeweto na porane{ni ot jugoslovenski pazar spored~i dimenzii e kreiran razvojot na najgolem broj pretprijatija, potoa mali ot interes za priliv na stranski kapital poradi nepovolnite nastani od politi~ka priroda na prostorite na porane{na Jugoslavija, kako i nedoizgradenata lokalna mre`a na institucii i agencii za poddr{ka na lokalni ot industrijski razvoj.

A.1 Osnovni karakteristike na doseganje razvoja

A.1.1 Karakteristike na doseganje razvoja industrijata

Doseganje industrijski razvoj ima e golem pridones za ekonomski razvoj na opština Veles. Ovoj pridones se manifestiral so zgolemuwane na brojot na vrabotenite lica, obezbeduvawe postojan porast na opštveniot proizvod, podobruvawe na životni standard na naseleni eto, brz razvoj na stopanskite granki od domenot na uslugite, značajno porast na stopanskata, komunalnata i socijalnata infrastruktura i drugo.

Do početokot na sedumdesetite godini nositeli na ekonomski razvoj na opština Veles bea trudointenzivnite industrijski kapaciteti na tekstilnata, nemetalnata, tutunskata, metaloprerabotuvakata, kožarskata i prehranbenata industrija. Vo podocne not period, odnosno do početokot na devedesetite godini, izgradeni se nekolku novi kapaciteti vo prehranbenata, tekstilnata, nemetalnata i hemiskata industrija, kako i vo metalurgijata. Paralelno, bile porastiruvani postojnite proizvodstveni kapaciteti, kako i asortimanot na proizvodi te.

Izgradbata na Topilnicata za cink i olovo "Zletovo" vo prvata polovina na sedumdesetite godini na minati ot vek predizvika značajna promena vo strukturata na industrija, koja od trudointenzivna se transformirala vo bazična i kapitalno intenzivna industrija. Na vakov način, namesto dotogašvodekite industrii, metalurgijata stanuva osnoven dvigatel na ekonomski ot podem na opština so postojano uestvo vo bruto domašni ot proizvod na industrijata pogolemo od 50%.

Razvojni ot podem na industrijata na Veles može da se sogleda od podatocite prevzemeni od *Prostorni ot plan na Opština Veles*, a koi se prezentirani vo tabela 15.

Tabela 15: Osnovni fondovi, opštven proizvod i vrabotenost vo industrijata na Opština Veles (proektirani vrednosti za 1985 i posledovatelnite godini)
(i znos vo milioni dinari; stapkanaporast vo %)

Godina	Osnovni fondovi		Opštven proizvod		Vrabotenost	
	i znos	stapka na porast	i znos	stapka na porast	brojna vraboteni	stapka na porast
1976	2.201	–	739	–	6.720	–
1980	2.325	1,4	937	6,1	7.780	3,7
1985	4.210	7,5	1.805	10,4	11.690	6,3
1990	8.376	10,0	3.406	11,6	18.320	7,4
1995	9.516	8,0	4.145	9,5	19.650	5,8

I zvor: Podatoci od Prostoren plan na Opština Veles (1982 godina).

Komentar: Porastot na osnovnite fondovi ukauva na golem intenzitet vo porast na materijalnata baza na industrijski ot razvoj. Pri kompleksen pri ot analiza na navedenite podatoci može da se sogleda preferirani ot proces na kapitalo-intenziven model na razvoj na lokalnata industrija, kako i nejznata apsorpciona mo} da go pri f ati najgol emi ot del od aktivnoto rabotosposobno naselenie vo opština. Site navedeni proecirani veličini vo praksa ne se ostvareni, što e i za oekuvawe, bidej}i ne se pretpostavuvale promenite vo ekonomskata i politika sfera } to usledija po 1990 godina vo togašvata opštvenopolitička zaednica na koja pripaja e Republika Makedonija i opština Veles (SFRJ).

Od analiza na raspolo`livite podatoci proizleguva zaklu~okot deka najgolemo vlijanie pri formiraweto na industrijskite pretprijatija vo Op{tina Veles imal faktorot raspolo`liva rabotna sila, a potoa sleduva faktorot raspolo`livi lokalni prirodni resursi. Nasproti niv, doma{ni ot kapital i tehnologija, kako i drugite razvojni faktori, imale mo{ne malo vlijanie pri formiraweto na postojnite industrijski pretprijatija. Kako argument za ovie konstatacii mo`e da se navede faktot {to zna~aen del od pretprijatijata se formirani vo trudnointenzivni industrijski granki, potoa niski ot stepen na samofinansirawe, niskoto tehni~ko-tehno lo{ko ni vo vo nekoji pretprijatija i sl.

Nastanatite promeni vo sedumdesetite i prvata polovina na osumdesetite godini na minatiot vek, iako silno ja zajaknale sposobnosta na lokalnata industrija da prestavuva osnoven kolektor na rabotosposobnoto naselenie, bitno ne ja podobri le nejzinata akumulativna i reproduktivna sposobnost, koja i ponatmu ostanala neadekvatna na goleminata na vlo`enite investicioni sredstva. Ovaa konstatacija mo`e da se potvrdi od podatoci te navedeni vo tabelata {tosledi.

Tabela 16: U~estvo na industrijata vo stopanstvoto na Op{tina Veles

I ndikator za sporedba	1966	1976	1980
Osnovni fondovi	42,5	66,1	60,9
Op{testveni proizvod	49,1	49,5	46,8
Vraboteni	46,3	50,9	48,1

Izvor: Podatoci od Zavod za statistika na Republika Makedonija.

Komentar: Od prezentirane podatoci se gleda deka intenzivnoto investirawe vo industrijski ot razvoj ne e prosledeno so adekvatno u~estvo na industrijata vo zgolemuwaweto na op{testveni ot proizvod i vrabotenosta vo stopanstvoto na op{tinata.

Prethodnata konstatacija se potvrduva i pri sporedba na analogni indikatori pome|u op{tinata i po{irokata zaednica za sostojbi vo decenijata koga e registriran najgolem industrijski razvoj na op{tinata Veles. Vo slu~ajov, u~estvoto na lokalnata vo nacionalnata industrija vo 1980 godina, vo sporedba so 1966 godina se zgolemi lo pri osnovnite fondovi od 4,3 na 5,6% vo uslovi na paralelno namaluvawe na op{testveni ot proizvod od 5,9 na 5,7% i na vrabotenosta od 5,8 na 5,2%.

Za odbele`uvawe e i faktot deka brziot razvoen podem na industrijata baziral na snabduvawe so surovini od drugi regioni od zemjata i stranstvo kaj pove}eto industrijski granki, osven vo industrijata na tutun i vino, a delumno i na nemetali i grade`ni materijali. Pritoa, industrijata na Op{tina Veles optimalen razvoj ima dostignato vo 1990 godina, koga vo industrijskite pretprijatija bile vraboteni 9.927 lica, ili 58% od vkupno vraboteni te vo op{tinata. Vo ovie uslovi industrijskite rabotnici so svoite plati obezbeduvale egzistencija na pogolem del od naselenieto na op{tinata. Vakvite povolni dvi`ewa izostanaa vo tekot na izminatiot desetgodi{en tranzicioni ot period, koga nastanaa pove}e mnogu negativni socio-ekonomski i ekolo{ki pojavi kako rezultat na gubeweto na pazari te na porane{ na Jugoslavija i zemjite na SEV (zemji na Isto~na Evropa).

Problemit e posebno se izrazeni poradi red slabi strani na lokalnata industrija. Kako nepovolna karakteristika, pokraj ograni~enosta na doma{ni ot pazar, koja diktira izvozna orientiranost po sekoja cena vrz osnova na lon sistem ili so klasi~en izvoz, posebno se eksponira izrazitatata uvozna zavisnost vo pogled na obezbeduvaweto na potrebni surovini, repromaterijali, oprema i tehnologii. Ova osobeno e prisutno kaj pretprijatijata od metalurgijata, kako i od hemiskata, tekstilnata i ko`arskata industrija.

Konstatirano je isto tako deka vo postojnite industrijski granki oddelni kapaciteti ne rabotat, a tie {to rabotat se koristat so nedovoln stepen na iskoristuvawe na instalirane kapaciteti pod 50%. Pritoa, utvrdena e i visoka amortiziranost na osnovnite sredstva i preovladuvawe na zastareni tehnologii. Konstatirano e i prisustvoto na prekubrojno vraboteni lica, odnosno na tehnolo{ki vi{ok vo pove}eto stopanski subjekti.

Kako nedostatok na industrijata mo`e da se istakne i me|usebnata pazarno-proizvodstvena nepovrzanost na lokalnite kapaciteti, kako i pome|u niv i analognite koi pripa|aat na industrijata i drugite stopanski dejnosti na Skopje, kako najgolem proizvodstveni i potro{uva~ki centar vo Republika Makedonija.

Nedostatok prestavuva isto taka i otsustvoto na zaedni~ka industrijska zona, {to uslovalo potpolna disperzirana lociranost na industrijskite kapaciteti vo pove}e reoni na gradot. Gledano od teritorijalen aspekt, sosema mal broj na delovi od postojnite industrijski kapaciteti se locirani vo ruralni naselbi. Toa zna~i deka za op{tinata e karakteristi~na izrazita teritorijalna neramnomernost vo razmestenosta na industrijske pretprijatija, {to se poka`uva kako mnogu nepovolna solucija od aspekt na postignuvawe zadovolitelna za{tita na `ivotnata sredina, a so toa i za{tita na zdravjeto na naseleni eto.

Prisutnite nepovolni rezultati od industrijskiot razvoj se protegaat vo razni domeni na ~ovekovoto `iveewe, a osobeno vo socijalna infrastruktura i podobruvaweto na kvaliteto na `ivot na naseleni eto. Poradi namalenata stopanska aktivnost, brojt na vrabotenite vo industrijata vo 2000 godina e namalen za 25% vo sporedba so 1990 godina, i e sveden na 7.400 vraboteni lica. Na vakov na~in industrijskite rabotnici vo vkupno vrabotenite 15.200 lica vo op{tinata vo 2000 godina u~estvuva so 48,6%, ili pribli`no 10% pomalou~estvo vo odnos na ona, koe e registrirano edna decenija porano. Sostojbata e u{te ponepovolna ako se zeme vo predvid faktot deka tokmu vo industrijata denes ima najve}e prekubrojno vraboteni lica.

Pri izvr{enite anketirawa i intervjuwa na pretstavnice na pogolemite industrijski pretprijatija vo op{tinata bea poso~eni brojni problemi so koi se sudruvaat pretprijatijata vo nivnoto rabotewe. Me|u niv kako pozna~ajni se izdvojuvaat nere{enoto sopstveni~ko prestruktuirawe, zastarenata procesna tehnika, neloyalnata konkurencija (posebno vo tekstilnata, nemetalnata i prehranbenata industrija), nedostigot na obrten kapital, blokirane `irosmetki na neкои pretprijatija, nemaweto strate{ki investitori so izvozno orientirani programi, visokite tro{oci za transport na surovini, repromaterijali i proizvodi, nepostoweto na moderni trudointenzivni granki i golemoto zagaduvawe na `ivotnata sredina.

Site prethodno navedeni problemi pretstavuvaat seriozna pre~ka za podobruvawe na uslovi na stopanisuawe na lokalnata industrija. Poradi toa, pri sogleduvaweto na uslovi za dinamizirawe na idniot industrijski razvoj treba da se zemat predvid site mo`ni re{enija ili predlozi koi sozdavaat preduslovi za ubla`uvawe ili nadmi nuvawe na prethodno navedenite problemi.

Za op{tinata Veles e karakteristi~na i nedovolno izgradenata mre`a na institucii i agencii koi go pomagaat i poddr`uvaat funkcioniraweto na industrijskite pretprijatija. Takva pomo{ osobeno e potrebna na malite novoformirani industrijski pretprijatija ~ii proizvodi se plasi raat na stranski pazari. Lokalnata samouprava seu{te ne e vo mo`nost da pomogne vo razre{uvawe na najgolem broj od prisutnite problemi vo industrijata, bidej}i ima mali ingerencii vo postojniot op{testveno-politi~ki sistem i slaba finansiska samostojnost.

Podobruvawa na ovoj plan mo`e da se o-ekuvaat so pretstojni te izmeni vo Zakonot za lokalna samouprava, kako i po donesuvaweto na nov Zakon za finansirawe na edini ci te na lokalnata samouprava.

A.1.2 Faktori na razvoj na industrijata

Raspolo` liva rabot na sila

Vrz osnova na izvr{ enoto terensko snimawe na sostojbata vo postojni te industri ski pretpri jatija i koristewe na dokumentacija od lokalnata samouprava i statisti ~ki publikacii, dojdene do konstatacija deka dosega{ niot industri ski razvoj na Op{ tina Veles se potpiral pred sé vrz faktorot raspolo` liva rabotna sila. Kako rezultat na orientacijata za koristewe na ovoj raspolo` liv faktor, obezbedene porast na brojot na vrabotenite, podobrena e obrazovnata i kvalifikacionata struktura na vrabotenite lica i sl.

Lokalni prirodni resursi

Dosega{ niot razvoj na industrijata na op{ tinata se zasnova na koristewe na lokalnite prirodni resursi. Vrz nivna osnova se formirani pretpri jatija za proizvodstvo na kerami ~ki plo ~ki, porcelan i drugi nemetalni proizvodi, proizvodstvo na maslo za jadewe, proizvodstvo na svileni tkaenini, prerabotka na tutun, proizvodstvo na prehranbeni produkti i drugo.

Koga ova se konstati ra, se smeta za potrebno da se istakne deka stepenot na koristewe na lokalni prirodni resursi ne zadovoluva poradi opa|awe na lokalnoto primarno proizvodstvo na neкои kulturi (pamuk, svilena buba, son ~ogled i sl.). Poradi toa prisutene sé pove}e trendot na koristewe na uvozni surovini, i toa glavno vrz osnova na lon sistem. Ova osobeno e izrazeno vo pretpri jatijata od tekstilnata i ko` arskata industrija, kako i vo metalurgijata i hemi skata industrija.

Kapital

Kapitalot kako faktor za razvoj na Op{ tina Veles postojano nedostasuval, poradi { to pogolemiot broj od industri skite pretpri jatija svojot razvoj vo minatoto go potpirale vrz osnova na pogolemo koristewe na tu|i finansiski sredstva, bilo so zadol` uvawe vo zemjata i stranstvo, bilo vrz osnova na lon sistem. Za limi tiranosta na faktorot kapital svedo~i i faktot { to pogolem broj od postojni te pretpri jatija se sudruvaat so problemi te na prezadol` enost, nelikvidnost, nedostig na finansiski sredstva za tehnolo{ ka modernizacija i sli ~no. Toa zna~i deka e mo{ ne nizok procentot na samof i nansi rawe na razvojot na industrijata vo op{ tinata.

St opanska i komunalna inf rast rukt ura

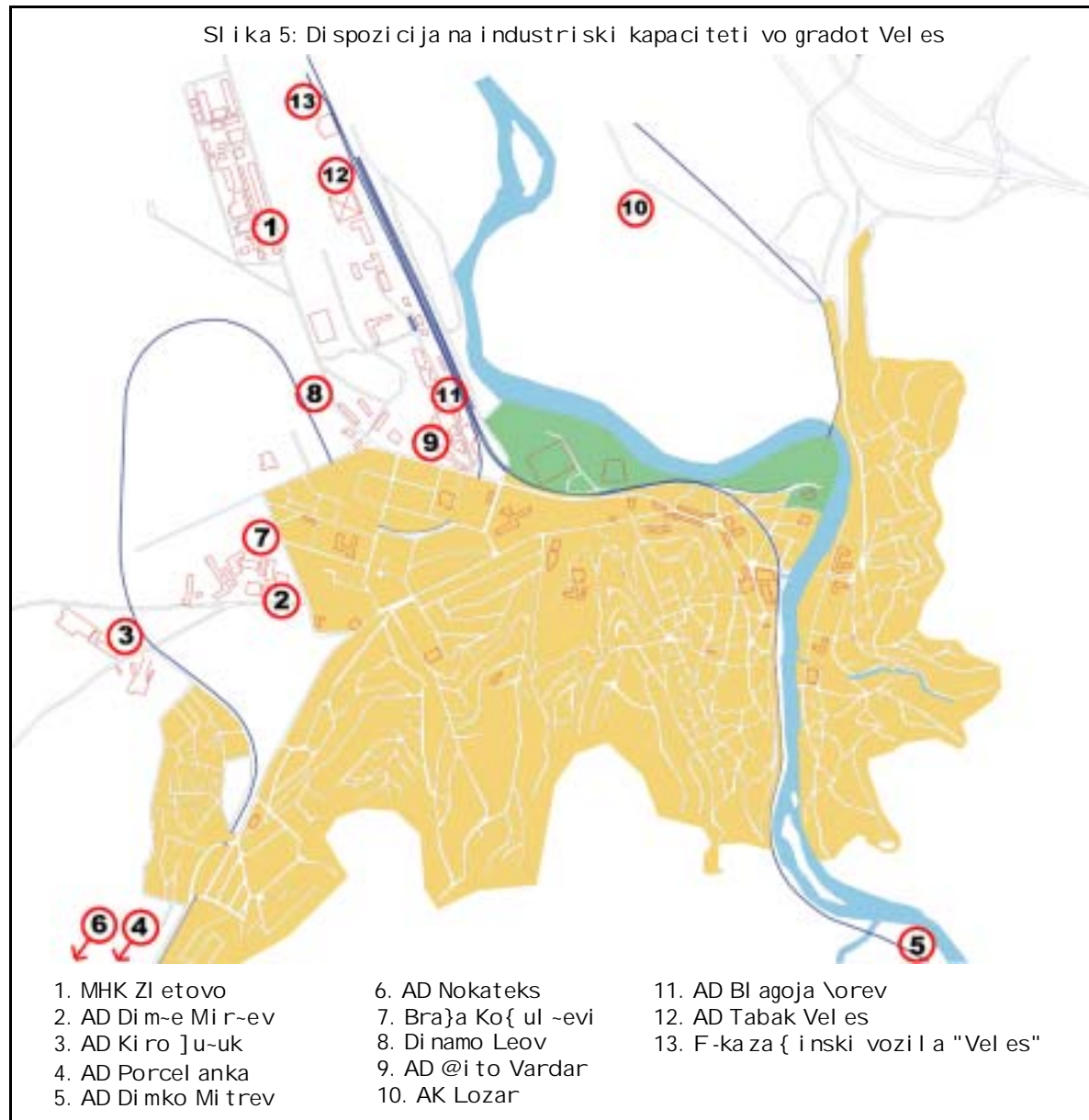
Izgradenata patna i kanalizaciona mre`a, obezbedenosta so potrebno koli ~estvo voda, energetskata snabdenost i sli ~no, ovozmo` ija poddr{ ka na dosega{ niot industri ski razvoj na Op{ tina Veles. Ova konstatacija va`i za op{ tinskiot centar, no ne i za pogolemiot broj od ruralnite naselbi, koi se karakteriziraat so nedovolno i zgradena stopanska i komunalna inf rast rukt ura.

Socijalna inf rast rukt ura

Pri dones za dosega{ niot razvoj na industrijata vo Op{ tina Veles ima i sozdatenata inf rast rukt ura vo oblata na obrazovanieto, zdravstvoto, kulturata, socijalnite gri`i i sl. Kako pozitivna promena vo neкои od tie oblasti e za` ivuvaweto na pri sustvoto na pri vatni ot sektor, a posebno vo oblata na zdravstvoto i kulturata.

Urbanisti~ko-planski i prostorni mo`nost i za razvoj na industrijata

Soglasno postojnata urbanisti~ko-prostorna planska dokumentacija za gradot Veles, dosega ne e predvideno vovanuvawe na posebno organizirana industrijska zona. Postojnite industrijski kapaciteti se locirani na severno-zapadni ot i jugoisto~niot del na gradot. Vakvata dispergiranos na lokacii te na industrijski te kapaciteti vo gradot ima negativno vlijani e vrz urbanoto planirawe i za{titata na `ivotnata sredina. Lokacii te na osnovni te industrijski kapaciteti se prikani na slika 5.

Drugi razvojni faktori

Orientacijata kon pazarna ekonomija, nastojuvaweto za pri sposobuvawe na danocite i drugi dava~ki kon sistemite {to postojat vo zemjite so razviena pazarna ekonomija, pojavata i razvojt na samorodni ot privaten sektor, poddr{kata na industrijski ot razvoj od strana na centralnata i lokalnata vlast i sli~no, imaa pozitivno dejstvo vrz razvojt na industrijata vo op{tinata. Toa ima pozitivno dejstvo i vrz nastanuvaweto i funkcioni raweto na novof ormirani te privatni pretprijatija.

Limitira~ki faktori na industrijski razvoj

Pokraj dejstvoto na faktori te so pozitivno vlijani e, postojat i pove}e limitira~ki faktori za razvoj na industrijata na Op{tina Veles. Me|u ni v posebno se izdvojuvaat gubeweto na porane{niot jugoslovenski pazar spored ~ii dimenzii se kreirani pove}eto od postojni te lokalni industrijski kapaciteti, maliot interes za priliv na stranski kapital poradi politi~kata nstabilnost vo zemjata i po{iroko na Balkanot, nedovr{enite procesi na sopstveni~ka, organizaciona i menaxerska transfOrmacija i silnata prevrabetenost vo pogol emi te industrijski kapaciteti.

Limitire~ki faktori se i izrazitiot nedostatok na obrtni sredstva, niskoto iskoristuvawe na instalirani kapaciteti i nedovolnata efikasnost vo iskoristuvawe na surovini, materijali i energenti, zna~ajno poskapuvawe na energentite vo posledni ve nekolku godini, nedoizgradenata lokalna mre`a na institucii i agencii za poddr{ka na lokalniot industrijski razvoj i za sozdavawe na povolna biznisklima i gol emoto zagaduvawe na `ivotnata sredi na.

A.2 Mo`nosti i preporaki za idniot razvoj na industrijata

Razvojot na industrijata na Republika Makedonija vo naredniot period se predviduva da se ostvaruva so (a) zgolemuwawe na proizvodstvoto preku sproveduvawe na natamo{ni kvalitativni i strukturni promeni, (b) pozabrzan podem na tehnolo{ko intenzivnite oblasti, (v) pro{iruvawe na proizvodstvoto na oddelni def icitarni surovini i poufabrikati, (g) ostvaruvawe na proizvodstvo zasnovano na lokalnite komparativni prednosti, (d) zgolemuwawe na proizvodstvoto vo prehranbenata industrija, (l) modernizacija na postojnite i zgradba na novi kapaciteti itn.

I maj}igi predvidovie razvojni opredelbi, kako i dosega{niot podem, struktura i stepen na finalizacija na proizvodstvoto vo stopanstvoto na Op{tina Veles, oceneto edekaidniot razvoj na industrijata na ova podra~je treba da bide naso~en so sproveduvawe na slednoto: (1) natamo{no sproveduvawe na sopstveni~ko, organizaciono i menaxersko prestrukturirawe vo industrijata; (2) voveduvawe na moderna tehnika i tehnologija so aktivno vkluvawe vo sovremenite tekovi na industrijalizacija; (3) zaokru`uvawe na fizionomijata na industrijata vrz osnova na koristewe na sopstveni materijalni i nematerijalni faktori; (4) povrzuvawe na industrijskite pretprijatija so pogol emi pretprijatija od drugi regi oni na zemjata i stranstvo; (5) ostvaruvawe poramnomeren industrijski razvoj na teritorijata na op{tinata; (6) formirawe na novi mali i sredni pretprijatija koi }e ovozmo`at supsticija na uvoz na proizvodi, surovini i repromaterijali, pro{iruvawe na asortimanot na proizvodi i ostvaruvawe pogol emovrabetuvawe; (7) pristapuvawe kon pogol ema izvoznorientacija i prestrukturirawe na proizvodstvoto preku voveduvawe na podohodovni asortimani, kako osnov za ostvaruvawe stabilen i kontinuiran razvoj; (8) formirawe na lokalni nsticuu za poddr{ka na industrijskiot razvoj.

Kako prioritete vo razvojot na industrijata predlo`eno e da se sogledaat i mo`nostite za voveduvawe na neкои novi industrijski granki, kako {to se farmacevtska industrija, staklarska industrija, primarna prerabotka na oboenite metali i drugo.

Vrz idniot razvoj na industrijata na Veles se predviduva da dejstvuvaaat brojni ekonomski i neekonomski faktori. Toj }e zavisi prvenstveno od zapiraweto na nepovolnoto dejstvo na voeno-politi~kata sostojba vrz stopanstvoto na zemjata i od zapo~nuvaweto na novi nvesticionen i razvoenciklus.

Vo uslovi na dolgogodi{ na stopanska stagnacija vo zemjata i na dominacija na vonekonomske nad ekonomskite elementi vo vrednosni ot sistem na zemjata, ne e blagorodno da se razmi sluva za revitalizacija i razvoj na industrijata na Veles. Od druga strana pak, vo prirodata na ~ovekot i na ekonomskite subjekti e da ne se pomi ruvaat so postojnoto, tuku da razmi sluvaat za podobro utre. Vo toj kontekst napraveni se sogleduvawa na mo` nostite i nasokite za ostvaruvawe na idni ot razvoj na industrijata na Veles. Sogleduvawata se potpiraat na izvr{ enata analiza na dosega{ ni ot razvoj i na sega{ nata sostojba na industrijata, kako i na iskustvoto steknato vo industriiski ot razvoj na razvieni te zemji vo svetot. Ostvaruvaweto na predvideni ot model na razvoj na industrijata na dolgo~ en plan (2000- 2020 godi na) se predvi duva da se realizi ra pri stapka na porast na bruto doma{ ni ot proizvod od 6,5% i stapka na porast na vrabotenosta od 3,0%.

Ocenkite na mo` nostite, kako i preporakite za nasokite na idni ot razvoj na industrijata se odnesuvaat na sledni ov kompleks na pra{ awa: (a) sopstveni ~ko, organizaciono i menaxersko prestruktui rawe, (b) tehnolo{ ka revitalizacija, (v) supstitucija na neкои uvozni surovini i repromaterijali, (g) povrzuvawe na industriiski pretprijatija so pogolemi pretprijatija, (d) formi rawe na novi mali i sredni pretprijatija, (l) ostvaruvawe na poramnomeren industriiski razvoj na op{ tinata i (e) zgolemuwawe na izvozot na industriiski te proizvodi.

Od ovie pra{ awa najgolemo zna~ewe sekako ima problematikata svrzana so mo` nostite za sproveduvawe na tehnolo{ ka revitalizacija i zgolemuwaweto na izvozot na industriiskite proizvodi, kako i sproveduvaweto na sopstveni ~ko, organizaciono i menaxersko prestruktui rawe na industriiski te subjekti. Poradi toa, na ovie pra{ awa e posveteno i najgol emo vni mani e.

A.2.1 Sopstveni ~ko, organizaciono i menaxersko prestruktui rawe

Osnoven preduslov za sproveduvawe na revitalizacija na postojnite pogolemi industriiski pretprijatija vo op{ tinata e zavr{ uvaweto na sopstveni ~koto, a potoa i na organizacionoto i menaxerskoto prestruktui rawe. Vo pogled na sopstveni ~kata transformacija denes postoji vistinsko { arenilo: neкои subjekti se celosno privatizirani, drugi se vo tek na transformacija, a vo tretii toj proces ne e ni po~ nat. Pred vtorata i tretata grupa pretprijatija prestojat seriozni napori vo pogled na iznao|awe na domi nanten sopstveni ki na strate{ ki investitor.

Sekoj od postojnite industriiski kapaciteti e vo specifi ~na polo` ba vo pogled na ostvaruvaweto na procesot na sopstveni ~ka transformacija. Za intenzivirawe na zapo~ natite procesi vo oddelni te industriiski kapaciteti e potrebno anga` i rawe na menaxerski te timovi vo pretprijatijata, na soodvetni organi i institucii na nivo na zemjata, kako i na lokalnata samouprava. Za neкои industriiski pretprijatija treba da se podgotvat posebni analizi za sostojbata i perspektivata za nivni ot natamo{ en razvoj, vo koi }e bi de zemeno predvid i realizi raweto na procesot na sopstveni ~kata transformacija.

] e treba da se vlo` at napori i za realizacija na organizacionoto i menaxerskoto prestruktui rawe vo nasoka na respekti rawe na sovremenata pazarna ekonomija i barawata za efikasno rabotewe. Vo taa smisla treba da se modernizira organizacijata na rabotewe, da se pro{ iri znaeweto na menaxmentot za pra{ awa od domenot na berzanskoto rabotewe i hartii te od vrednosti za pretpriema{ tvoto, itn. Ovie ~ekori, se pak, }e se pravat otkako }e se vostanovi domi nanten sopstveni k.

A.2.2 Tehnolo{ ka revitalizacija i osovremenuvawe na proizvodnite programi

Uspe{ noto deluvawe na industriskite kapaciteti vo pazarni uslovi na stopanisuvawe zavisi od konkurentskata sposobnost na pretprijatiето, koja{ to vo najgolem del e rezultat na konkurentnosta na pazarot na proizvodite od negovata proizvodna programa. Evidentno e deka na ovoj plan konkurentnosta na industriskite proizvodi od Op{ tina Veles e nezadovolitelna. Kako osnovni pri~ini za vakvata sostojba se smetaat otsustvoto na pazarna orientiranost, nesoodvetnoto tehnolo{ ko ni vo i ni skata produktivnost.

Nadmi nuvaweto na ovie problemi treba da se izvede so tehnolo{ ka revitalizacija⁶. Tesno povrzano so tehnolo{ kata revitalizacija e i osovremnuvaweto na proizvodnite programi soglasno barawata na pazarot. Vo toj kontekst treba da se preispitaat postojnite proizvodstveni programi i vo niv da se vnesat korekcii vo pogled na podobruvawe na kvalitetot i pro{iruvaweto na asortimanot na proizvodstvoto. Segaite pogolemi industriski pretprijatija vo Veles, otkako }e go zavr{at procesot na sopstveni~ka transformacija i obezbedat dominanten sopstvenik, treba da pristapat kon tehnolo{ ka revitalizacija, odnosno osovremenuvawe ili modernizacija.

Kriteriumite soglasno koi }e se utvrduva dali eden industriski kapacitet treba da bide podlo` en na tehnolo{ ka revitalizacija, se slednite: (1) kriti~na masa odnosno golemi na na industriskiot kapacitet; (2) postojna ekonomska efikasnost na kapacitetot; (3) konkurentna sposobnost na kapacitetot; (4) izvozna orijentacija na kapacitetot; (5) stepen na zastarenost na opremata i tehnologijata; (6) obem na vrabotenost i produktivnost na trudot; (7) potreba od humanizacija na trudot; (8) potreba od za{tita na `ivotnata sredina; (9) vlijanie na industriskiot kapacitet vrz ekonomskiot razvoj na gradot, op{ tinata i po{ i roko.

Tehnolo{ kata revitalizacija treba da se izvede so adaptirawe na proizvodstveni ot kapacitet kon lokalnite ekonomski i socijalni uslovi. Pritoa se postavuva pra{aweto dali e potrebna samo tehnolo{ ka revitalizacija i kolku taa vo postojnite uslovi mo` e da pridonese za podobruvawe na ekonomskata sostojba na odredeno pretprijatijatie i za podignuvawe na negovoto tehnolo{ ko ni vo, ili pak taa treba da se sprovede so promena na osnovnata tehnologija.

Vo uslovi na se podinami~ni promeni na pazarnite, tehnolo{ kite i op{ testvenite faktori, *proizvodot* pretstavuva najefikasen instrument so koj stopanski ot subjekt se prilagoduva kon tie promeni i go obezbeduva svojot razvoj. Me|utoa, za da mo` at proizvodite da ja imaat takvata uloga vo razvojoj, potrebno e paralelno da se odvi vaat i procesite na usovr{ uvawe na postojnite i voveduvawe na novi tehnologii, zaedno so implementacija na sovremena marketing koncepcija. Samo na takov na~in stopanski ot subjekt }e mo` e da kreira proizvodstveno-tehnolo{ ka racionalna i usoglasena so baraweto na pazarot proizvodstvena programa, so koja }e bide vo sostojba da ja i zdr` i konkurencijata na pazarot i da sozdade baza za sopstven razvoj.

⁶ Proizvodstvenite tehnologii se rangiraat kako sovremeni, upotreblivi i zastareni. Nivnata funkcija se izvr{ uva na tehnolo{ kii linii (opfa}aat ni za na povrzani postrojki) na koi{ to, vo ramki na soodveten proizvodstven proces, se vr{ i transformacija na vlezni te materijali vo soodvetni proizvodi.

So tehnološka revitalizacija je se obezbeduje po efikasno koriščenje naših surovin i energija, dobro koriščenje naših instaliranih kapaciteti, postignuвање povisokog nivoa zaštita naših radnika i životna sredina, dobra organizacija našeg procesa i naših upravljačkih postupki i drugo⁷. Prato sproveduвање naših revitalizacija (osovremenuвање) naših raspoloživih tehnologija treba da opfati:

1. Kontinuirana i naša dugoročn plan koncipirana naša *unapreduвање naših proizvoda i proizvodnih programa* so cel naša zgolemuвање naša konkurentna sposobnost naša pazard preko postignuвање naša pomala potrošaka naših materijala i energija, pomaloga i naša naša radna sila, povisoka kvaliteta i održivost naših proizvoda i pogolema fleksibilnost naših programa;
2. *Unapreduвање našeg procesa naših radova i naših tehnologija oprema* zaradi ostvaruвање naših proizvodnih troškova i zaštita naših radnika preko (a) optimizirane naših postupaka naših izbora našeg procesa naših radova, (b) poboljšuвање naših tehnoloških struktura, pomoćni postrojki i upravljački sistemi, (v) osovremenuвање naših tehnoloških postupki, (g) smanjuвање naših energetske potrošaka i (d) automatizirane i humanizirane naših radova;
3. *Unapreduвање naših proizvodnih tehnika* so cel naša zgolemuвање naših ukupnih efekata naših (a) izgradjuвање naših proizvodnih struktura od avtonomnih i so minimalni stepen naših složenost zaradi skraćuвање naših vremena naših proizvodnih ciklusa, (b) koriščenje naših grupnih postupki naših nivoa naših radova naših sistema so cel naša skraćuвање naših podgotvitelno-završnih radova i (v) automatizacija naših postupaka naših podgotovka, projektirane, kontrola i regulirane so cel naša zgolemuвање naših efekata naših indirektnih troškova;
4. *Unapreduвање naših organizacionih struktura naših radova i naših sistema* so cel naša ostvaruвање naših podloga za optimalno upravljuвање so proizvodni procesi u realno vreme preko koriščenje naših principa naših (a) optimizirane i zgolemuвање naših stepena naših određenost naših relacija naših elemenata naših struktura, (b) izgradjuвање naših funkcionalna naših radnih struktura, (v) implementirane naših soodveten naših informacionih sistema i primena naših informacionih tehnologija od povisokog reda, (g) optimizacija naših postupaka naših donosjuвање naših odluka i rukovodeću so radni sistemi, (d) poboljšuвање naših sistema za stimulirane naših truda i oslobodjuвање naših potencijala naših učesnika našeg procesa naših truda i (l) obezbedjuвање naših projektivnih uslova naših radova;
5. *Unapreduвање naših postupki našeg upravljuвање* so cel za postignuвање naših dobrih efekata naših radnih sistema, dobri finansijski efekti od našeg rada i održuвање naših radnih parametara našeg sistema naših zadanih granica preko (a) implementacija naših modularnih upravljačkih sistema, (b) objektivizirane naših inih (faktori), procesi i vrste, (v) vospostavjuвање naših kvalitativnih bazi naših podataka, (g) minimizirane naših vremenskih perioda naših operativnih planova, (d) optimizirane naših redosleda naših uložjuвање vo proizvodni proces, (l) sozduвање naših uslova za 100%-no izvršjuвање naših operativnih planova, (e) kontrola naših fizičkih troškova naših materijala i energija i naših finansijskih troškova, (č) razvoj naših sistema za upravljuвање vo realno vreme i (z) sprejuвање naših nepoželjnih efekata i naših porasta naših stepena naših neodređenost (entropija) našeg sistema.

⁷ D-r D. Zelenci, *Mogućnost i revitalizacije tradicionalnih raspoloživih tehnologija*. Inštitut za industrijske sisteme, Novi Sad 1987

Za realizirawe na procesot na revitalizacija na raspolo`livite tehnologii, se prepora~uva sproveduvawe na kompleksen sistem na merki koj vkl u~uva:

- sproveduvawe na istra`uvawa vo podra~je na industriki ot in`enering, unapreduvawe na tehnolo{ki postapki i na organizacija na rabota i upravuvawe zaradi zgolemuvawe na stepenot na konkurentnost na proizvodite na pazarot,
- postojano educirawe na specijalisti~kite kadri vo podra~jeto na unapreduvawe na proizvodite i proizvodstvenite procesi,
- obezbeduvawe na striktna kontrola na investici onite zafati i vlo`uvawa od tehni~ko-tehnolo{ki i ekonomsko-fiansiski aspekt,
- osposobuvawe na delovnite strukturi za uspe{no analizirawe na proizvodstvenite procesi i kreirawe na zafatite za revitalizacija i drugo.

A.2.3 Smaluvawe na uvoz na surovini i repromaterijali

Kako {to be{e spomenato, edna od karakteristikite na industrijata vo Op{tina Veles e dominantnoto koristewe na uvozni surovini i repromaterijali od strana na pogolemite industriki pretprijatija. Uvoz na surovini i repromaterijali sigurno }e ima i vo naredniot period, bidej}i nitu op{tinata, nitu pak Republika Makedonija kako celina, nema dovolno ili voop{to nema neкои od potrebnite surovini koi gi koristat lokalnite industriki kapaciteti, kako {to se cinkovi koncentrat i, fosfati, kaolin (za proizvodstvo na porcelan), pamuk, svila i drugo.

Zatoa, vo naredniot period se prepora~uva da se sogledaat site mo`nosti za nadmnuvawe na ovoj problem vo nasoka na pogolema podr{ka na razvojot na proizvodstvoto na mineralni surovini i na primarnoto zemjodelsko proizvodstvo (olovni koncentrat i, pamuk, svila, len, konop), supstitucija na neкои uvozni surovini i energenti preku promeni vo strukturata na postoe~ki ot proizvodstven asortiman i voveduvawe na novi tehnologii vo metalurgijata (novite tehnologii za dobivawe na olovo odgovaraat na doma{nata surovinska baza i koristat jagleni namesto uvozeni skap koks)⁸, voveduvawe proizvodstvo na neкои uvozni polufabrikati koi se neophodni na lokalnata metaloprerabotuvaka i elektroindustrija (i{ca, profili, cevki i tesni lenti od oboeni metali i ~elik) i drugo. Za ovie razvojni nasoki treba da vodat pogolema smetka i novoformirane pretprijatija, kako i one koi doprva }e se formiraat, a se vo funkcija na sozdavawe uslovi za podobruvawe na platni ot bilans na zemjata sprema stranstvo i otvarawe na novi rabotni mesta.

Za ostvaruvawe na navedenite celi posebno e neophodno zajaknuvawe na razvojno-istra`uvaka dejnost vo op{tinata, kako i pogolema sorabotka (i doverba) so nacionalnite nau~no-istra`uvaki instituti i centri. Ovaa preporaka posebno se odnesuva na potrebata za vopostavuvawe pobliska sorabotka na lokalnata industrija so istra`uvaki ot centar pri katedrata za neorganska tehnologija na Tehnolo{ko-metalur{kiot fakultet od Skopje, a so cel na unapreduvawe i pro{iruvawe na proizvodstvoto na porcelan, tehnolo{ko revitalizirawe na ostanatoto lokalno proizvodstvo vo kapacitetite na neorganska tehnologija, kako i sogleduvawe na mo`nostite za eventualna izgradba na kapaciteti za proizvodstvo na ambala`no staklo koe e neophodno na lokalni ot i nacionalni ot agroindustriki kompleks.

⁸ Lokalnata metalur{ka industrija, odnosno Republika Makedonija, nema kapaciteti za prerabotka na 44.400 toni olovni koncentrat i vo uslovi na paralelen deficit (uvoz) na 67.000 toni godi{no cinkovi koncentrat i (izvor: Strategija na ekonomski ot razvoj na Republika Makedonija do 2020 godina, MANU 1997)

A.2.4 Povrzuwane na industrijske pretprijatija so pogolemi pretprijatija

Bi dejji stanuva zbor za op[tina ~ija osnovna industrija koristi prete`no surovini od drugi regioni na zemjata i stranstvo, perspektivata na pogolemi ot broj industrijski pretprijatija treba da se bara vo razni f ormi na povrzuwane so pogolemi doma{ ni i stranski f irmi i korporacii.

Sorabotkata mo` e da bi de vo neкои f azi na raboteweto, ili pak preku vgraduvawe na lokalnoto pretprijatie vo soodvetni nadvore{ ni proizvodstveni sistemi. Se smeta deka bez sproveduvawe na vakvo organizaciono alternativno re{ enie, lokalnata industrija vo naredni ot period te{ ko }e mo` e da se vkl opi vo sovremeni ot nau~no-tehnol o{ ki progres i da ostvari pri sposobuvawe na proizvodstvoto kon barawata na svetski ot pazar.

A.2.5 F ormi rawe na novi mali i sredni pretprijatija

Analizata na prirodnite i trudovite resursi i na postojnata struktura na industrijata upatuvaa na zaklu~ok deka vo idnina treba da im se dade prednost na malite i sredni industrijski pretprijatija. Vo priloga na toj zaklu~ok e i pogolemata zainteresiranost na stranski institucii i organizacii da davaat poddr{ ka na vakov vid pretprijatija. Ovoj zaklu~ok se nametnuva i poradi postojnite problemi so koji se sudruvaat golomite pretprijatija. Sof ormi rawe na novi mali i sredni pretprijatija vo op[tinata, me|u drugoto, se o~ekuva vo gol ema merka da bi de razre{ en ili ubla` en i problemot na nevrabotenosta.

A.2.6 Poramnomeren industrijski razvoj na op[tinata

Materijalni ot razvoj, kako i vkupni ot progres na op[testvoto vo celina, nalagaat potreba za optimalna mobilizacija na proizvodstvenite sredstva i nivna racionalna granska i prostorna dispozicija so cel na racionalizirawe na vkupnite tro{ oci na razvojt. Stepenot na racionalnosta e zavisen od merkite za usoglasuvawe na stopanski ot so socijalni ot i prostorni ot razvoj, pri { to krajna cel e vospostavuvawe na edna dinami~ka ramnote` a na razvojt na celiot prostor na op[tinata. Za ova cel e neophodna identifikacija, valorizacija i utvrduvawe na site relevantni komponenti, f aktori i uslovi za sproveduvawe na soodveten razvoen koncept, i toa na na~in koj }e obezbedi me|usebna zavisnost i povrzanost na stopanskite i nestopanskite sistemi, sisteme na infrastruktura, sisteme na urbanoto `iveewe, kako i sisteme na prevencija vo za{ titata na `ivotnata sredi na.

A.3 Mo`nosti za revitalizacija na postoe~kite stopanski subjekti i za unapreduvawe na stepenot na i skori stuvawe na instalirani te kapaciteti

Spored raspolo`livite podatoci, vo industrijata na Op[ tina Veles se zastapeni devet industrijski granki, odnosno oboenata metalurgija, hemiskata industrija, industrijata na keramika i porcelan, tekstilnata industrija, ko`arskata industrija, metalopreraabotuvakata i elektro industrija (industrija na trajni potro{ uva~ki dobra), tutunskata industrija, industrijata na grade`ni materijali i prehranbenata industrija.

A.3.1 Metalurgija i hemiska industrija

Proizvodstveni te kapaciteti na lokalnata metalurgija i hemiska industrija rabotat vo ramkite na Metalur{ ko-hemiski ot kombinat "Zletovo". Spored ostvareni ot vkupen prihod i broj na vraboteni, ovoj kombinat ima najgol emo zna~ewe za lokalnata industrija. Kombinatot proizveduva cink, olovo, srebro, kadmi um, leguri na oboeni metali, hemiski proizvodi na baza cink i olovo, sulfurna i fosforna kiselina, monoamoni um fosfat i mineralni (ve{ ta~ki) |ubri va. Vo kombinatot se vraboteni 1.577 lica. Procesot na privatizacija na kombinatot ne e zavr{ en.

Instalirane kapacitete u metalur{ki ot kompleks se dimenzionirane za godi{no proizvodstvo na 105.000 tona sirovi cink i sirovo olovo. Sirovite metali se tretiraat vo posebni pogoni za rafiniranje, ~iji kapacitete vo potpuno odgovaaraat na pogonite od prethodnite proizvodni fazi. Vo ramki na rafineriite postojat pove}e postrojki za proizvodstvo na leguri i hemijski proizvodi na osnova na oboeni metali. Instalirane kapacitete na hemijski ot kompleks iznesuvaat 50.000 tona godi{no fosforna kiselina, koja mo`e da se finalizira vo 150.000 tona mineralni lubriva. Pri ova proizvodstvo na lubriva, metalur{ki ot kompleks ima kapacitet da gi obezbedi potrebne 145.000 tona sulfurna kiselina, kako neophoden tehnolo{ki input na hemijski ot kompleks.

I skoristuvaweto na instalirane kapacitete za proizvodstvo na sirovi metali iznesuva 80 do 85%, dodeka prose~no ostvarenoto vo izminatite tri decenije na nivo od 73%. I skoristuvaweto na instalirane kapacitete na hemijski ot kompleks e ponepovolno i iznesuva pod 70%. Nezadovolitelno iskoristuvawe na kapacitete e registrirano pri proizvodstvoto na leguri na oboeni metali, dodeka proizvodstvoto na hemijski proizvodi na osnova na cink (cinkov oksid, cinkov prav i cink sulfat) vo izminatata decenija prakti~no ne postoe}e.

Jaki strani na kombinatot se poseduvaweto na kompleksen i lesno realizirliv na stranski pazari asortiman na proizvodi (glavno berzanski proizvodi) i raspolo`liva educirana rabotna sila, dodeka slabi strani se visokata zavisnost od uvoz na sirovini i energija, golemata amortiziranost na opremata vo hemijski ot kompleks, nezavr{eni ot proces na privatizacija, nemaweto obrten kapital i visokite zagubi vo raboteweto vo poslednite nekolku godini.

Sostojbite vo lokalnata metalurgija posebno se ote`nati i poradi (1) nesoodvetnosta na instalirane kapacitete kon doma{nata baza na mineralni sirovini, (2) ekolo{kata nesigurnost na osnovnata tehnologija i (3) mnogu nepovolnata lokacija na toplni~ki ot kompleks koj prakti~no e smesten vo sami ot grad Veles. Re{enija za nadmnuvawe na ovie problemi postojat, a istite detalno se razraboteni vo periodot 1996-1997 godina vo ramki na soodvetna tehnolo{ko-ekolo{ka studija⁹. So ovie re{enija, osven tehnolo{ka revitalizacija na postojnite kapacitete, predvidena e implementacija na novi tehnolo{ko-tehni~ki re{enija.

Preduslov za revitalizacija na metalur{koto proizvodstvo e da se zavr{at procesite na sopstveni~koto prestrukturirawe i da se najde vistinski stranski partner. So revitalizacijata e predvideno da se sprovede (1) racionalizirawe na tehnolo{ki ot proces na podgotovka na {ar`ata za topewe, (2) izgradba na postrojka za ekstrakcija na korisni metali od zgura, (3) osovremenuvawe na sistemot za kontrola i upravuvawe na tehnolo{ki ot proces i (4) sovremeno organizirawe na procesot na rabotewe preku racionalizirawe na proizvodnite tekovi, zgolemuvawe na efikasnost na organizacionite strukturi na rabotnite sistemi i optimizirawe na postapkite na upravuvawe vo postojni ot toplni~ki kompleks. Paralelno na procesot na revitalizacija, predvideno e da se realizira i pro{iruvawe na toplni~kite kapacitete na olovo.

Novite toplni~ki kapacitete }e koristat nova tehnologija za topewe na olovni koncentrat na lokacija na postojni ot hemijski kompleks vo s. Zgropolci. Na ova lokacija treba da bidat dislocirani i ekolo{ki najrizi~nite procesni postrojki za tretman na soodvetni nusprodukti od postojnata Topilnica vo Veles, kako i da se izgradi postrojka za predtretman (otsulfurirawe) na cinkovite koncentrat.

⁹ Ekolo{ka studija na tehnolo{ko-tehni~ki re{enija za za{titata na Veles od zagaduvawe od Topilnicata za cink i olovo "Zl etovo", Ministarstvoto za urbanizam, grade`nietvo i za{titata na `ivotnata sredina, Skopje 1997

Za realizacija na ovoj razvoen proekt ve}e se obaveni site prethodni istra`uvawa svrzani so utvrduvaweto na surovinskata baza, izborot na najpogodna tehnolo{ka postapka i optimalen proizvodstven kapacitet, na~inot na tehnolo{ko povrzuvawe i ekolo{ko uravnote`uvawe so postojnata Topilnica vo Veles, kako i so pove}e drugi faktori koi se relevantni za izgotvuvawe na bazniot in`enering za izgradba na kapacitetot¹⁰.

I zvedbata na novi ot topilni~ki ot kapacitet predvideno e da bazi ra na instalirawe na edna procesna edinica za direktno avtogeno topewe na 46.000 toni godi{no olovni koncentrat po tehnologija KI VCET¹¹. Vo ramkite na novi ot topilni~ki objekt se planira ostvaruvawe na najmalku dva pati pogolemo proizvodstvo na olovo i srebro od doma{ni surovini vo odnos na proizvodstvoto koe se ostvaruva vo Topilnicata vo Veles, kako i dobivawe na pove}e drugi metali koi dosega ne se proizveduvani. Vo novi ot kapacitete se prerabotuvaaat i visoko toksi~nite nuzprodukti od postojnata Topilnica vo Veles- talog od hidrometalur{ka ekstrakcija na kadmi um od pra{ina od gasovi od aglomerire~ko pr`ewe na kolektivni olovno-cinkovi koncentrat (6.700 toni godi{no) i nusprodukti od proizvodstvo na sekundarno olovo od akumulatorski otpad (2.300 toni godi{no).

Izbranata tehnologija posebno e poznata po sposobnosta za prerabotka na polimetali~ni bakarni koncentrat, za koja cel vpro~eme i razviena. Ovaa sposobnost preku izgradba na vtor, identin~na po konstrukcija procesna edinica za avtogeno topewe, }e ovozmo`i prerabotka i na celokupnoto proizvodstvo na selektiven bakaren koncentrat od rudnikot "Bu~im" (45.000 toni godi{no), a vo podale~na idnina i na polimetali~ni bakarno-olovno-cinkovi koncentrat od le`i{teto "Plavica", i toa zaedno so 3.000 do 3.500 toni godi{no bakaren kamenec {to}e se dobiva kako nusprodukt od metalur{ko to proizvodstvo na olovo i cink.

So realizacija na ovoj razvoen proekt }e se sozdat site potrebni preduslovi za (1) postignuvawe prifatliva za{tita na `ivotnata sredina na gradot Veles od zagaduvawe so {tetni gasovi i te{ki metali, (2) kompletna valorizacija na doma{niot surovinski potencijal na olovo i bakar, (3) optimalno koristewe na postojnite instalirani proizvodstveni kapaciteti, (4) trikratno zgolemuvawe na postojnoto proizvodstvo na olovo od doma{ni mineralni surovini, (5) pro{iruvawe na osnovni ot asortiman so proizvodi na bakar i zlato vo oblik na blokovi, (6) dvojno zgolemuvawe na vkupni ot prihod na kombinatot (vo 2000 godina pribli`no 75.000.000 \$ USA), (7) ostvaruvawe na neto devizen prihod od 83.000.000 \$ USA i (8) obezbeduvawe egzistencija na 4.000 semejstva od Op{tina Veles i op{tinite Probi{tip, Makedonska Kameni ca, Kriva Palanka i Radovi{, kade se locirani makedonskite rudnici na olovo, cink i bakar.

Potrebni te investicioni vlo`uvawa za realizacija na razvojni ot proekt se na nivoo od 76.000.000 \$ USA. Realni se pretpostavkite deka realizacijata na ovoj proekt, kako i samoto opstojuvawe na metalurgijata i hemiskata industrija na Op{tina Veles, ne emo`na, dokolku ne se obezbedi stranska podr{ka. Zainteresirani stranski kompani za investirawe na kapital ima, a nivnoto podolgoro~no zadr`uvawe na na{ite

¹⁰ Izborot na najpovolnata tehnologija e izvr{en vo periodot 1987-1990 godina, koga e izgotvena potrebnata investiciona dokumentacija na baza ponudi od firmite Lurgi od Germanija, Boliden od [vedska i Samim-Snamprogetti od Italija za isporaka na oprema i in`enering za topilni~kiot objekt (za izbranata tehnologija KI VCET bea obezbedeni ponudi za site 3 realizirani i zvedbi na kapaciteti za topewe vo svetot)

¹¹ Tehnologijata KI VCET vo industrijski uslovi se koristi od 1986 godina. Taa denes prestavuva najdobra tehnologija vo metalurgijata na olovo vo svetot, me|u drugoto i poradi sposobnosta za obezbeduvawe optimalna za{tita na rabotnata i`ivotna sredina.

prostori }e zavis i edinstveno od toa dali }e i m se ovozm` i paralelno dobi vawe i na koncesii za ekspl oatacija na makedonski te m i neral ni resursi na ol ovo, cink i bakar.

Podetalni f i nansi ski i drugi pokazateli za sproveduvawe na revitalizacijata na postojni te kapaciteti i voveduvawe na novi tehnol ogi i vo integralni ot metalur{ ki kompleks vo Vel es se navedeni vo Predl og proektot za revitalizacija i pro{ i ruvawe na ekstraktivni ot kompleks na oboenata metalurgija na Republi ka Makedoni ja so centar vo Vel es, daden vo pri kazot { to sl edi .

Predl og proekt za revitalizacija i pro{ i ruvawe na ekstraktivni ot kompleks na oboenata metalurgija na Republi ka Makedoni ja

Opi s na proektot i na rezul tati te od f i nansi skata anal i za

Predl og proektot za revitalizacija i pro{ i ruvawe na ekstraktivni ot kompleks na oboenata metalurgija na Republi ka Makedoni ja e razraboten vo ramki na studi ski ot proekt na MANU "Revitalizacija i novi tehnol ogi i vo oboenata metalurgija na SR Makedoni ja" vo 1989 godi na. Nositeli na realizacija na proektot bea rudnicite za ol ovo i cink "Zletovo", "Sasa" i "Torani ca", rudni kot za bakar "Bu~im" i Topil ni cata za cink i ol ovo "Zletovo" od Vel es.

Proektot opfa }a tehnol o{ ka revitalizacija na rudnicite i postojnata topil ni ca vo Vel es, kako i voveduvawe na novo proi zvodstvo na ol ovo i bakar na lokacija na Kompleksot "Hemi ja" na MHK "Zletovo" vo s. Zgropol ci, 12 km ju` no od Vel es.

Novi ot metalur{ ki kompleks }e koristi nova, visoko efikasna i ekol o{ ki sigurna tehnol ogi ja. Vo ramki na kompleksot predvi dena e i zgradba na dve pe~ki za avtogeno topewe na ol ovni i bakarni koncentrat i, postrojka za pr`ewe (otsulfurirawe) na cinkovi koncentrat i, energana za godi{ no proi zvodstvo na 40.000.000 KWh elektri ~na energija od sekundarni energoresursi (gasovi od pe~ki za avtogeno topewe i od fluosaloen reaktor) i pogon za proi zvodstvo na sulfurna kisel i na. Sulfurnata kisel i na na istata lokacija konti nui rano }e se koristi vo proi zvodstvoto na mi neral ni }ubri va.

I ntegralni ot rudarsko-metalur{ ki kompleks so centar vo Vel es godi{ no }e proi zveduva: 50.000 toni raf i ni rano ol ovo, 10.000 toni leguri na ol ovo za AD "Zletovo baterii", 52.000 toni f i n cink, 13.000 toni cink vo obl i k na leguri i hemi ski soed i neni ja, 330 toni kadmium, 50 toni raf i ni rano srebro, 30 toni i ndium, 10.000 toni bl i ster bakar i 1.000 kg zlato.

F i nansi skata anal i za e a`uri rana vo maj 2000 godi na pri slednata kotacija na metal i na LME (Londonska Berza na Metal i): 1.105 \$ USA/ton cink; 440 \$ USA/ton ol ovo; 1.755 \$ USA/ton bakar; 190 \$ USA/kg i ndium; 160 \$ USA/kg srebro; 9.200 \$ USA/kg zlato.

Vo dolu navedenite f i nansi ski efekti ne se zemeni vo predvid efektite od valorizirawe na proi zvodstvoto na ol ovo i bakar vo doma{ nite kapaciteti na akumulatorskata i kabl ovska i ndustri ja vo Probi{ ti p, odnosno Negoti no.

I nvesti ci i	\$ USA	\$ USA
Oprema	60.000.000	
Monta`a na oprema	12.000.000	
Drugi tro{oci	4.000.000	
Vkupno i nvesti ci i	76.000.000	76.000.000
Proekcija na pri hod i tro{oci vo prva godi na na rabota		
Pri hod		149.000.000
Tro{oci za nabavka na uvozni surovni	25.720.000	
Tro{oci za nabavka na energensi i repromaterijali	64.370.000	
Tro{oci za prevoz na surovni, energensi i proi zvodi	1.630.000	
Tro{oci za krediti i raboten kapi tal	18.590.000	
Plati za 4.000 vraboteni	36.300.000	
Vkupno tro{oci	146.610.000	146.610.000
^ista dobivka		2.390.000
Devizni efekti		
Pri hod od plasman na proi zvodi na stranski pazari		149.000.000
Tro{oci za nabavka na cinkovi surovni	25.720.000	
Tro{oci za nabavka na energensi i repromaterijali za metalurgija	18.610.000	
Tro{oci za repromaterijali za rudarstvo	3.550.000	
Tro{oci za krediti i raboten kapi tal vo metalurgija	11.600.000	
Tro{oci za krediti i raboten kapi tal vo rudarstvo	6.700.000	
Vkupno tro{oci	66.180.000	66.180.000
Vkupan neto devizni pri hod		82.820.000

A.3.2 Industrija na nemetali i grade`ni materijali

Lokalna industrija na nemetali i grade`ni materijali e zastapena so proizvodstvene kapacitete na AD "Porcelanka", AD "Kiro]u-uk" i AD "Dim-e Mir-ev".

AD "Porcelanka" e vtor po golemi na industrijski kapacitet vo gradot Veles. Fabrikata ima nekolku proizvodni celini, od koi najzna~ajni se pogonite za proizvodstvo na porcelan, podni kerami~ki plo~ki i zidni kerami~ki plo~ki. Procesot na privatizacija ne e zavr{ en, a se koristi model na pretvorawe na pobaruwawata vo traen vlog. Postojnata struktura e 63,6% dr`aven kapital, 15% akcionerski kapital na vrabotenite, 13% stranski kapital, itn. Momentno vo fabrikata se vraboteni 679 lica, dodeka 1.005 rabotnici se tehnolo{ ki vi{ ok. Realni se mo`nostite za dopolnitelno aktivno vrabotuwawe na 270 lica. I skoristuwaweto na instalirani te kapacitete vo 2000 godina iznesuva{ e okolu 10%. Proizvodstvoto se plasira 10% na lokalniot, 50% na nacionalniot i 40% na stranski ot pazar.

Jaki strani na preprijati eto se pove}e deceni skoto industrijsko rabotno iskustvo, kako i znaeweto i kreativnosta na tehni~ki ot kadar, dodeka slabi strani od aspekt na dinamizirawe na razvojot pretstavuvaat otsustvoto na dominanten sopstvenik na kapitalot, zaostanatite zagubi od rabotewe, nekontroliraniot uvoz na porcelan i plo~ki i sivata ekonomija, prevrabotenosta, skapi te energenti, uvoznata zavisnost od surovini za proizvodstvo na porcelan i drugo.

Za konkurenten nastap na pazarot neophodno e da se izvr{ i pozna~ajna revitalizacija na procesnata tehnika na na~in kako { to ve}e e realizirano vo pogonot za zidni plo~ki. Za ostvaruwawe na ova cel vo pogonot za porcelan treba da se vlo`at 7,9 milioni germanski marki za nabavka na pe~ka za brzo pe~ewe na glaziran porcelan, presi za plosnati proizvodi, ma{ ini za glazirawe i polirawe i drugi sovremeni postrojki, a vo pogonot za kerami~ki plo~ki 3,96 milioni germanski marki za instalirawe na novi mlinovi, presa, su{ ara, ma{ ina za sortirawe, pakuwawe i paletizirawe na gotovi proizvodi, itn. Se ocenuva deka bez investirawe vo nova kompjuterizirana oprema ne e mo`no sozdavawe na uslovi za pokvalitetno i podohodovno proizvodstvo koe }e bi de konkurentno na doma{ ni ot i stranski ot pazar. Revitalizacijata treba da opfati i inovirawe na proizvodstvenite programi, pri{ to do izraz treba da dojde znaeweto i kreativnosta na raspolo`livot tehni~ki ot kadar. Sproveduwawe na procesot na revitalizacija e mo`en samo vo uslovi na obezbeduwawe stranska podr{ ka, odnosno strate{ ki partner.

AD "Kiro]u-uk" proizvoduva { uplivi blokovi, var, tol~en kamen-ri zla i drugi grade`ni materijali. I skoristuwaweto na instalirani te kapacitete se dvi`i od 15% pri proizvodstvo na fert gredi, do 95% pri proizvodstvo na cigli. Brojot na vrabotenite iznesuva 407 lica. Vo plan se novi 120 vrabotuwawa preku programata za dokvalifikacija na rabotnici. Modelot na privatizacija e otkup od vrabotenite. Plasmanot na proizvodi e 1% na lokalniot, 96% na nacionalniot i 3% na stranski ot pazar (SR Jugoslavija odnosno Kosovo). Finansiskata polo`ba na fabrikata e dobra. Ovoj stopanski subjekt planira sproveduwawe na tehnolo{ ka revitalizacija so pro{ i ruwawe na proizvodni ot asortiman so voveduwawe na proizvodstvo na keramidi (potrebni investicii od 2.000.000 DEM) i izgradba na postrojka za tretman na otpadna voda vo RE "Preval ec".

AD "Dim-e Mir-ev" proizveduva talk, dijatomejska zemja, kvarcen { kri lec, { kri lni plo~i i pof ini frakcii na talk. Proizvodstvoto se zasnovuva na surovini od lokalni izvori. Proizvodstvoto porano glavno se plasiralo na pazari te na SFRJ (Srbija, Slovenija i Hrvatska) i Bugarija, a denes i stoto prete`no se realizira na doma{ ni ot pazar (najgolemi kupuva~i se OHS od Skopje i MHK "Zletovo" od Veles).

I skoristuvaweto na instaliranite kapaciteti e nezadovolitelno: pri meleni proizvodi do 3 mm iskoristuvaweto iznesuva 60%, a pri meleni proizvodi do 3 μ istoto e pod 10%. Pri ~ina za nepovolnoto iskoristuvawe e gubeweto na pazarite na porane{ na Jugoslaviya.

Vo pretprijatieto se vraboteni 67 lica. Model na privatizacijata e prodaba na idealen del na pretprijatieto, koe e ve}e 100%-no privatizirano. Pretprijatieto nema obvrski sprema doveriteli. Se smeta deka vo AD "Dim-e Mir-ev" ne e potrebno sproveduvawe na tehnolo{ka revitalizacija.

A.3.3 Tekstilna industrija

Lokalnata tekstilna industrija ja so~inuvaat AD "Nokateks", AD "Veteks", AD "Stobi", kako i "Moda-Me{ko" i nekolku drugi pomali firmi od sektorot na maloto stopanstvo.

AD "Nokateks" na proizvodniot program ima prediva, tkaeni, vezeni tkaeni i konfekcija. I skoristuvaweto na instaliranite kapaciteti vo 2000 godina iznesuva{e 40%. Vo fabrikata aktivno se vraboteni 360 lica. Modelot na privatizacija e pretvorawe na pobaruvawa vo traen vlog. Proizvodstvoto se plasi ra 5% na nacionalniot i 95% na stranskiot pazar (Germanija, Anglija, Italija, Jugoslaviya i Grcija).

Jaka strana na fabrikata e poseduvaweto na site fazi {to mo`e da gi ima eden tekstilen proizvitel, kako i raspolagaweto so slobodni objekti i energetska infrastruktura (mo`at da poslu`at kako jadro za edna tehnolo{ko-razvojna industrijska zona) i visoko educirana rabotna sila, a slaba strana e potrebata za kompletna zamena na zastareniot i amortiziran ma{inski park, niskoto iskoristuvawe na proizvodnite kapaciteti, visokata potro{uva~ka na energija po edinica proizvod, golemata zaliha na gotov proizvod i iskluvata rabota po lon sistem.

Preduslov za revitalizacija na postojnite kapaciteti e da se zavr{i procesot na sopstveni ~koto prestrukturawe. Revitalizacijata treba da se sprovede so kompletna zamena na zastareniot ma{inski park vo uslovi na sovremeno organizirawe na proizvodstvoto preku racionalizirawe na proizvodnite tekovi, zgolemuwawe na efikasnosta na organizacionite strukturi na rabotnite sistemi i optimizirawe na postapkite na upravuvawe. Revitalizacijata e uslovena so nabavka na sovremeni kompjuterizirani ma{ini, za {to se potrebni okolu 12.000.000 DEM.

Neohodno e da se vovede i sovremen informacionen sistem i sovremeni marketin{ki slu`bi, a paralelno treba da se osposobuvaat rakovodnite strukturi za uspe{no sproveduvawe na revitalizacijata i da se zajaknat oddelenijata za razvoj i dizajn so soodvetni kadri zaradi unapreduwawe na postoe~kite i voveduvawe na novi tehnologii i osovremenuwawe na asortimanot na proizvodi. Vo vakvi uslovi }e bide mo`no udvojuwawe na postojniot broj na vraboteni.

Realni se pretpostavkite deka sproveduvaweto na procesot na revitalizacija e te{ko ostvarliv dokolku ne se obezbedi stranska podr{ka, odnosno strate{ki partner. Preporaka e isti ot da se bara vo zemja od Evropskata Unija koja ima visoko razviena tekstilna industrija, i toa po mo`nost vo proizvodstvo i prerabotka na svila (primer: Francija, [panija, Italija, itn).

A.3.4 Ko`arska industrija

Ko`arska industrija e zastapena so AD "Dimko Mitrev". Na proizvodnata programa na ovoj industrijski kapacitet se krznenite proizvodi konfekcija, avtopresvlaki i drugo. I skoristuvaweto na instaliranite kapaciteti seu{te e visoko i iznesuva okolu 95%. Vo pretprijatieto rabotat 442 lica. Modelot na privatizacija e 100%-no

rabotniško akcionerstvo. Pretprijatieto ima stranski partner koj veče poseduva 28,2% akcionerski kapital. Problem so plasman na proizvode ne ma. Proizvodstvo prosečno se plasira 5% na lokalni ot, 14% na nacionalni ot i 81% na stranski ot pazar (Germanija, Francuska, Rusija, Holandija i Romanija).

Jaka strana na fabrikata e industriskata tradicija i raspoložljivo rabotno iskustvo, a slaba strana e zavisnosta od uvoznih surovini i repromaterijali, zastareni mašinski park, nemaveto obrten kapital (likvidni sredstva) i složeni te uslovi na stopanisuvanje na kapacitete od kožarskata industrija (visoki carini, kamati, DDV, itn). Bez otklonuvanje na posledni ov problem ne se realni možnostite za pristapuvanje na bilo kakvi aktivnosti svrzani so sproveduvanje na tehnološka revitalizacija i na drugi razvojni celi. Za unapreduvanje na postojnoto proizvodstvo vo sekoj slučaj nužno e da se obezbedi pogolema stranska podrška od zemja so tradicija vo ova industrija.

A.3.5 Metaloprerađuvačka i elektroindustrija

Vo metaloprerađuvačkata i elektroindustrija najznačajni pretprijatija se Fabrikata za mašinski vozila "Veles", Bračja Košulčevi i "Dinamo Leov".

Fabrikata za mašinski vozila "Veles" raboti vo sostav na Makedonski železnici. Pretstavuva sinonim za veleskata industrija, bidejti e najstar industrijski kapacitet koj neprekidno uspešno raboti od 1916 godina do denes. Osnovna dejnost na fabrikata e proizvodstvo i remont na patniški i tovarni vagoni. Brojot na vraboteni te iznesuva 320, a karakteristiken e i faktot deka vo pretprijatieto nema tehnološki višok i deka site obrski vo odnos na platite i pridonesite prema vraboteni te se ispolnuvat redovno.

Pretprijatieto 90% od rabotite gi izvršava za potrebite na Makedonski železnici, a 10% za drugi partneri od Republika Makedonija. Možen e probiv na pazari te na sosedni te zemji i na Turcija.

Jaka strana na pretprijatieto e raspoložljivo so educirana i kvalifikovana rabotna sila, postojanata obezbedenost so rabota, otsustvoto na konkurencija, kako i izvonrednata mestopoložba na fabrikata (glaven železniški jazol vo državata i bliskoto nadvorečno opkruvanje), dodeka slaba strana e pretenoto angažiranje na reparirane mašinski vozila za koje se naočaat rezervni delovi (vozila stari poveče decenii) i složenata političko-bezbednosna sostojba na Balkanot. Potrebna e revitalizacija na tehnološke linii za peskarene i bove.

Fabrikata "Bračja Košulčevi" proizveduva metalen mebel, regali za elektrooprema, arhivski sandaci, teretni prikolki i drugo. Iskorišćaveto na instalirane kapacitete iznesuva vo prosek samo 35%. Vo proizvodni ot proces se angažirani 230 rabotnici, a povremeno ima i sezonski rabotnici. Surovini te glavno gi nabavuva od Ukraina, a proizvodi te se plasiraat vo SR Jugoslavija, Avstrija, Grcija i Germanija.

Fabrikata e vo tek na sopstvenička transformacija. Kako osnoven problem vo raboteweto e nemaveto obrten kapital i otežatite uslovi za kreditirane na proizvodstvo. Pretprijatieto svojot razvoj go gleda vo sorabotkata so maloto stopanstvo i kooperantstvoto, kako i vo zgolemuvanje na izvozot na svoi te proizvodi. Postoi plan za proširuvanje na pogonot za klinički i drugi proizvodi.

Sproveduvanje na revitalizacijata na raspoložlive te tehnologii treba da opfati unapreduvanje na proizvode i proizvodni te programi, racionalizirane na proizvodni te tekovi i optimizirane na postapki te na upravuvanje.

Firmata "Dinamo Leov" e lider na proizvodstveni ot del na lokalnoto malo stopanstvo. Osnoven proizvod na firmata se elektri~ni bojleri i drugi grejni tela koi se plasiraat na pazari vo Jugoslavija, Grcija i Bosna i Hercegovina. Firmata e 100% privatna i vrabotuva 137 lica. Problem vo razvojot e te{ kata dostapnost do kreditni sredstva.

A.3.6 Prehranbena industrija

Tipi~en pretstavnik na lokalnata prehranbena industrija e AD "Blagoja \orev". Pretprijetieto proizveduva rafinirano maslo za jadewe, masna kiselina, konditorija, sokovi, ocet i drugi proizvodi. I skorisuvaweto na instalirani te kapaciteti iznesuva 70% pri proizvodstvoto na maslo za jadewe, 75% pri proizvodstvoto na margarin i 100% pri konditorskoto proizvodstvo.

Vo pretprijetieto rabotat 450 lica. Modelot na privatizacija e otkup od vraboteni te. Procesot na privatizacija dosega e zavr{ en so 75%. Proizvodstvoto prete` no se plasi ra na doma{ ni ot pazar. Od kontakti te so pretstavnik na razvojni te slu` bi ne e steknata ocenka deka ima potreba za sproveduvawe na tehnolo{ ka revitalizacija.

AK "Lozar" e vode~ki zemjodelski proizvodi tel, no i sto` er na agroindustrijski ot kompleks vo Op{ tina Veles. Kombinatot vrabotuva 1.117 lica i ostvaruva bruto proizvod od 30 do 35 milioni germanski marki godi{ no. Kombinatot se privatizira po model na otkup od vraboteni te. AK "Lozar" ima { irok asortiman na proizvodi vo polodilstvoto, sto~arstvoto i ovo{ tarstvoto. I skoristenosta na proizvodni te kapaciteti e visoka i se dvi` i pome|u 80 i 100%. Proizvodite najve}e gi plasira na pazari te vo Slovenija, Hrvatska, Germanija, Avstrija i Grcija.

Kako pri oritetni problemi za razre{ uvawe vo kombinatot se poso~eni potrebata od zgolemuwawe na udelot na fla{ i rano vino vo vinarstvoto (sega samo 5%), forsi rawe na zavr{ na finalizacija vo sto~arstvoto (kolewe i primarna prerabotka na meso) i zgolemuwawe na proizvodstvoto na svinsko meso, izdejstvuvawe popovolni uslovi za finansirawe na primarnoto proizvodstvo, obezbeduvawe premii za izvoz i zajaknuwawe na promocijata na proizvodi na pazarot.

Tehnolo{ kata revitalizacija vo kombinatot treba da bide vo nasoka na unapreduwawe na proizvodni te i proizvodni te programi, (2) podobruwawe na procesot na rabotewe, (3) racionalizirawe na proizvodni te tekovi, (4) zgolemuwawe na efikasnosta na organizacioni te strukturi na rabotni te sistemi i (5) optimizirawe na postapki te na upravuvawe.

AD "@ito Vardar" proizveduva bra{ no, leb, pecivo, dobito~na hrana i drugo. Firmata 62% e privatizirana i vo nea rabotat 378 lica. Najgolemi problemi vo raboteweto se visokata zavisnost od uvozni surovini i repromaterijali i lo{ ata likvidnost. Firmata izrazuva spremnost na teritorijata na op{ tinata Veles tehni~ki i finansiski da podr` i izgradba na 20 do 30 mali individualni sviwarski farmi (do 250 sviwi). Ocenka e deka vo bliska i dni na ne e potrebno sproveduvawe na procesot na revitalizacija vo ovaafirma.

A.3.7 Tutunska industrija

Pretstavnik na tutunskata industrija e AD "Tabak Veles". Pretprijetieto se bavi so otkup i obrabotka na tutun i 100%-no e privatizirano po model na rabotni~ko akcionerstvo. I skoristuvaweto na instalirani te kapaciteti iznesuva nad 85%. Vo pretprijetieto se vraboteni 95 lica i pribli` no u{ te tolku sezonski rabotnici. Pretprijetieto ima vospostaveno kooperantski odnosi so 2.000 tutunoproizvodi tel i od op{ tinata preku obezbeduvawe 20%-no avansno finansirawe, semenski materijal, gotov tutunov rasad i sl.

Proizvodstvo go plasi ra glavno na stranski ot pazar (95%) vo sorabotka so Phillip Morris, British Tobacco, Diamond i drugi poznati kompanii, i toa na pazari te na SAD, Ukraina, Japonija, Italija, Egipet, drugi proizlezeni od porane{ na Jugoslavi ja, itn.

Jaka strana na pretprijatieto od aspekt na mo`nosti za natamo{ en razvoj se poseduvaweto na educiran rakovodno-operativen kadar, raspolagaweto so sopstvena sorta na sitnolisten visokokvaliteten orientalen tutun "Xebel" i {iroka proizvodstvena baza na tutun vo op{tinata, a ograni~uva~ki faktor za razvoj se postrojki te za obrabotka na tutun (pred fermentacija), za koi e neophodna revitalizacija, odnosno rekonstrukcija. Za realizirawe na ova a razvojna cel se potrebni investici oni vlo`uvawa od okolu 2,5 milioni germanski marki.

A.4 Izvozna strategija so upatstvo za nastap na stranski te pazari so postoe~ki te proizvodstveni programi

Zgol emuvawe na izvozot pretstavuva zna~aen element za ostvaruvawe na idni ot razvoj na industrijata na Op{tina Veles, bidej{i vele{kata industrija ima asortiman na proizvodi koi lesno mo`e da se valoriziraat na stranski te pazari.

Pretpostavki te za intenzivirawe na izvozot na proizvodite od lokalnata industrijata se zasnovaat na vlijani eto na pazarnite impulsi. Pri toa, vedna{ treba da se naglasi deka izborot na pazari te i asortimanot na proizvodite, so koi }e se nastapuva na stranskite pazari, ne e zada~a na Vladata na Republika Makedonija, ni tu pak na organi te na lokalnata vlast. Odgovorot na koi pazari i so kakvi proizvodi treba da se nastapuva go davaat slu`bite za marketing na firmite vrz osnova na prethodni temelni prou~uvawa na potrebi te, vkusovite i plate`nata mo} na pazari te na koi se nastapuva, ili kade {to se saka da se napravi prodor.

Ona {to e vo domenot na Vladata i na lokalnata vlast vo smisla na poddr{ka na izvozot i probiv na odredeni stranski pazari, e (a) sozdavaweto na povolno opkru`uvawe (institucionalen ambient) za razvoj i nepre~eno rabotewe na izvozno orientirani te firmi, (b) kreira we na soodveten sistem na poddr{ka i pottikn uvawe na izvozot (dr`aven stopansko-sistemski instrumentarium za obezbeduvawe na makro-ekonomski uslovi {to korespondiraat so sovremenite pravila na svetski ot pazar), (v) sklu~uvawe na soodvetni me|udr`avni aran`mani, kako i (g) "zbratimuvawe" na Veles so gradovi na soodvetni zemji koi imaat sli~na struktura na industriski kapaciteti.

So cel {to poosmisleno da se nadminat prisutnite problemi pri nastap na stranski te pazari i da se ostvaruvat planirani te razvojni cel i, neophodno e da se ima *strategija za izvoz*. Gradeweto na strategijata e zada~a na firmite- izvozni~ki koi zadol`itelno treba da imaat i vizija za dolgoro~en razvoj. Otsustvoto na strategija za izvoz, od druga strana, zna~i nedostig na jasna orientacija za prioriteti vo proizvodstvoto i razvojot, poradi {to menaxmentot na pretprijatijata i vo naredni ot period, kako dosega, }e donesuvaat *ad hoc* re{enija, koi {to na dolgoro~en plan nema da sozdavaat uslovi za zadr`uvawe na postoe~kite i osvojuvawe na novi pazari.

Za konkretna realizacija na jakneweto na izvoznite performansi na lokalnite industriski kapaciteti prvenstveno e neophodno naso~uvawe na investiciite vo razvoj na izvozno orientiranoto proizvodstvo, tehni~ka obnova i tehnolo{ko osovremenuvawe na postojni te proizvodni kapaciteti koi imaat razvojna perspektiva i odr`uvawe na normi te za kvalitet vo soglasnost so barawata na pazari te na razvi~eni te zemji.

Pritoa treba da se ima predvid deka se raboti za izvonredno slo` en i mo{ ne te` ok zafat, koj e objektivno te{ ko ostvarliv so finansiski te i kadrovskite potenciali so koi na lokalno nivo momentno se raspolaga, pa zatoa e neophodno jakneweto na izvoznata kompetitivnost na industriskoto proizvodstvo da se realizira preku povrzuvawe so analogni firmi i kompanii, i toa prvenstveno od razvieni te zapadni zemji.

Toa zna~i deka neophodnite strukturni promeni, tehnolo{ kata modernizacija, standardizacijata i razvojot na novi proizvodi so povisok stepen na finalizacija mo` e da se ostvaruvaat mnogu pouspe{ no i vo pokus period samo ako lokalnite industriski pretprijatija neposredno se povrzat so soodvetni stranski kompanii preku koristewe na razli~ni formi na sorabotka (zaedni~ki vlo` uvawa, stranski direktni investicii, koncesii za koristewe na odredeni proizvodni kapaciteti, primena na proizvodeni komercijalen fran{ izing, zaedni~ki nastap na stranski te pazari, prenesuvawe na know-how i drugo).

Osoven preduslov za zgol emuvawe na izvozot na proizvodi te od lokalnata industrija e produktivnoto aktivirawe na postojnite proizvodni kapaciteti i zgol emuvaweto na proizvodstvoto. Inicijalen faktor za ekspanzija na izvozot pretstavuva isto taka i podigaweto na stepenot na iskoristuvawe na postojnite kapaciteti i sproveduvawe na obnova i modernizacija na proizvodstvoto. Pritoa, pred aktivirawe na industriskite kapaciteti neophodno e detalno da se sogledaat pri~inite { to go usloville niskiot stepen na iskoristenost. Ednovremeno treba da se izvr{ i i preocenuvawe na strukturata na proizvodniot asortiman preku definirawe na konkurentskite performansi na proizvodstvoto koe e nameneto za stranski te pazari.

So oglead na razli~nata tehni~ko-tehnolo{ ka, finansiska i kadrovska sostojba vo oddelni proizvodni kapaciteti, dinamikata na zgol emuvawe na proizvodstvoto i potencialnite izvozni efekti ne mo` at da se sogledaat bez konkretna analiza na sekoe poedine~no pretprijatie. Zatoa, reaktiviraweto na postojnite kapaciteti so raspolo` livata proizvodna oprema i so postojnite tehnolo{ ki postapki se smeta deka ne }e mo` e da dade nekoj poseben pri dones za ostvaruvawe na pozna~ajna i zvozna ekspanzija, dokolku prethodno ne se obezbedi stranski strate{ ki partner. Na ovoj plan stranski strate{ ki partneri posebno se neophodni za industriskite kapaciteti za proizvodstvo na keramika i porcelan, za prehranbenata industrija (proizvodstvo na pijalaci), za metal oprerabotuvaka i hemiskata industrija i za metalurgijata.

Pokraj neophodnite strukturni promeni i tehnolo{ kata modernizacija, neophodna e i standardizacija na izvoznite proizvodi i odr` uvawe na normite za kvalitet vo soglasnost so barawata na pazari te na razvieni te zemji, razvoj na novi proizvodi so povisok stepen na finalizacija, organizirano ispra}awe na rakovodni i drugi kadri na stru~no usovr{ uvawe vo razvieni te zemji i sl.

Ako e ve}e izvesno deka osnovniot uslov za opstanok i prosperitet na lokalnata industrija e izvoznata orientacija, toga{ gledano na dolg rok mora da se sfati deka pozitivni rezultati mo` at da se o~ekuvaat samo ako stopanstveni ci te se odnesuvaat kako korekten, aktiven i efikasen partner vo nadvore{ no trgovskata razmena. Toa zna~i deka celosno treba da se prifati kodeksot na odnesuvawe na sovremeni te partneri i deka lokalnite firmi treba da go izmenat svoeto odnesuvawe i da se izborat za proizvodstvo so vrven kvalitet, duri i pod uslov proda` nite ceni da bi dat povi soki, zatoa { to vo zapadni te ekonomii ve}e se minati vremi wata koga cenata na proizvodi te be{ e presudni ot faktor za nivna proda` ba (vi soki ot ` i voten standard i golemata plate` na mo} na naselenieto vo ovie zemji dovede do zgol emuvawe na pobaruva~kata za visoko kvalitetni proizvodi so poseben za{ titen znak ili trgovska marka).

Paralelno treba da se podobruvaat i uslovite za nastap na stranskite pazari, a osobeno na pazari na zemjite ~lenki na Evropskata Unija i na drugite razvieni zapadni zemji, preku nadmi nuvawe na problemite { to proizleguvaat od postojnite barieri { to gi sozdavaat odredeni zemji (kvoti, uvozni carinski i drugi dava~ki, prikrieni voncarinski ograni ~uvawa i sl.).

Vo smisla na poddr{ ka i pottiknuvawe na izvozot, neophodno e organizirawe i na soodvetna promotivna aktivnost od strana na industriskite kapaciteti i od lokalnata vlast. Taa mora da bide kreirana i dobro osmi slena od strana na stru~ni lica i treba da se temeli na prednostite { to gi poseduvaat oddel ni te f irmi, kako i na objektivnata mo`nost za realizacija na ovie prednosti.

Pri izgraduvaweto na strategii te za izvoz i nastapot na stranskite pazari, lokalni te industri ski pretprijatija bi trebal o posebno da gi respektiraat sledni te devet "izvozni imperativni zada~i":

1. Da se inf ormir a. Lokal ni te izvoznici moraat postojano da se inf ormir aat za stranskite pazari i propisite za uvoz vo razni zemji. *Op{ t inski ot razvoen cent ar* bi imal zada~a da sledi i pribira informacii od specijalizirani publikacii od site zemji vo svetot, da gi rasporeduva po granki i da gi ~uva vo elektronska "banka na podatoci" koja postojano }e se a`uri ra.
2. Da se prisposobuva. Ako nekoja industri ska granka vo Veles, po~ne "da odi nazad", *Op{ t inski ot razvoen cent ar* }e gi anal izira pri ~ini te za opa|aweto na kowukturata na proizvodi te od soodvetni te industri ski kapaciteti. Pritoa, Centarot }e ima zada~a vrz osnova na svetskite iskustva da raboti vrz "model ot" na prestruktuirawe na grankata.
3. Izvoznite eksperti ne smeat "da zaspijat". Izvoznite eksperti moraat postojano da gi usovr{ uvaat svoite znaewa, da sledat stru~na literatura i redovno da posetuvaat seminari i "klubovi" na izvoznici. Amaterizmot i "spieweto" vrz steknatite referenci i priznanija naj~esto skapo go ~ini industri ski ot proizvodi tel.
4. Da se pretstavi{. Site potencijal no izvozni f irmi treba da mu dostavat na *Op{ t inski ot razvoen cent ar* podatoci za svoeto proizvodstvo i svoite izvozni nameri. Pretprijatijata po`elno e da dostavat i fotografii na svoite rakovodi tel i soglasno voobi ~aenata praktika od zapadni te razvieni ekonomii. Na vakov na~in se obezbeduva "personalizacija" na delovni te kontakti. Pritoa treba da se naglasi deka e celishodno, namesto da se tro{at sredstva za poedine~na propaganda, istite da se investiraat vo zaedni ~ki lokal en "imenik" odnosno registar na izvozni te f irmi, koj za potencijal ni te uvozni ci e popregleden i poprif atl iv.
5. Da se specijal izira vo kvalitet. Cenata ne e prv kri terium koj e re{ itel en za kupuvaweto, tuku kvalitetot na proizvodot i uslugata. Ovaa orientacija treba postojano da se sledi, dr`ej}i se pritoa postojano vo "tehnolo{ki ot vrv". Proizvodot "go prodava" i kvalitetni ot nastap (usluga) po pat na navremena i sporaka, prof esi onal no odnesuvawe na menaxmentot i dosledno opstojuvawe na dadeni te garancii.
6. Da se koristat izvoznite krediti. Lokalni te pretprijatija obi ~no ne gi poznavaat dovolno mo`nostite na doma{ni te konsultanti vo obezbeduvaweto pomo{ za kreditirawe na izvozot. Pomo{ta na *Op{ t inski ot razvoen cent ar* }e bide dragocena na ovoj plan.

7. Da se vleguva vo rizik, no da se bi de vni matel en od "te{ ki te posledici ". "Da se znae" so kogo se sorabotuva, "da se pokriva" so osiguruvawa od rizik, no ne sekoga{ da se nastapuva na "sigurno" vo godinite "na kriza", za da ne se kinat stari te del ovni vrski.
8. Da se patuva i da se patuva. Ne treba da se bi de "premnogu mrzliv". Treba da se patuva, no nikako "da se tr-a po drugite", tuku da se patuva tamu kade { to konkurenti te pomal ku patuvaat.
9. Da ne se misli "A Priori". Pogre{ no e da se misli deka izvozot go ostvaruvaat samo golemite firmi. Sekoj treba da bara svoj "kanal za izvoz", da razviva `elba za uspeh i za sovladuvawe na krizata. Ne treba da se veruva i na sovetite deka "se treba da se promeni ".

Mo`nosti za plasman na indust riski proizvodi na st ranski t e pazari

Plasmanot na proizvodite na industriските kapaciteti na Veles bi trebalo da ja sledi nacionalnata izvozna strategija. Spored intenzitetot, silinata ili potencijalot na ekonomските vrski i ekonomskata sorabotka, zemjite trgovski partneri na Republika Makedonija se grupirani kako (1) porane{ ni jugoslovenski republiki, (2) sosedni zemji, (3) zemji na Evropskata Unija, (4) zemji na Centralna i Isto-na Evropa i (5) drugi zemji vo svetot (SAD, Kanada, Kina i zemjite od Jugoi sto-na Azija)¹².

(1) Porane{ ni jugoslovenski republiki. Porane{ nite jugoslovenski republiki i natamu pretstavuvaat va`ni trgovski partneri na na{ ata zemja. Zna-ajni mo`nosti za zgolemuvawe na vkupni ot izvoz postojat vrz osnova na ve}e sklu-enite bilateralni spogodbi za slobodna trgovija. Konkretnata analiza na tie mo`nosti e slo`ena i limitirana, bidej{i vrz izvozot i vrz vkupnata nadvore{ no-trgovska razmena vlijaat gol em broj ekonomski i politi~ki f aktori.

Od ovie zemji najva`en trgovski partner e SR Jugoslavija. Strukturata na uvozot na SR Jugoslavija od na{ ata zemja vo posledni ve godini pretrpe promeni i e vo polza na primarnite proizvodi. Kaj uvozot na primarnite proizvodi osobeno se zgolemi u-estvoto na prehranbenite i zemjodelskite proizvodi. Me|utoa, ova a pogodnost treba da se sf ati uslovno zatoa { to SR Jugoslavija paralelno bele`i zgolemen uvoz na vakvi proizvodi i od zemjite na Centralna i Isto-na Evropa (CI E).

Vtoriot pozna-aen partner od porane{ ni ot jugoslovenski pazar e Slovenija. Slovene~ki ot pazar e tradicionalno orientiran kon makedonskite vina, kako i kon prehranbenite i zemjodelskite proizvodi. Treba da se napomene deka Slovenija koristi brojni uvozni barieri koi se nadvor od opsegot na potpi { anata bilateralna Spogodba, poradi { to makedonski ot izvoz vo ova a zemja bele`i opa|awe. Treba da se spomene i toa deka bilateralnata Spogodba za slobodna trgovija na makedonskite firmi im nudi mnogu ponepovolni uslovi od oni e { to im se obezbeduvaat na firmite od zemjite ~lenki na CEFTA za isti te vidovi na proizvodi.

Hrvatska vo vkupnata razmena so Republika Makedonija u-estvuva vo pomal obem sporedeno so prethodnite dve zemji. I maj{i go predvid potencijalot na hrvatski ot pazar i ekonomija, kako i tradicionalnite stopanski i drugi vrski na sorabotka, postojat realni { ansi za pogolemo prisustvo na ovoj pazar, koristej{i gi pogodnostite { to gi nudi ve}e potpi { anata Spogodba za slobodna trgovija.

¹² Strategija za izvoz na Republika Makedonija, MANU, Skopje, 1999 godina

(2) Sosedni zemji. Republika Grcija po ukinuwaneto na embargoto stana najva`en trgovski partner na Republika Makedonija od grupata na sosednite zemji. Strukturata na izvozot na Republika Makedonija vo Republika Grcija gi so dr`i slednive proizvodi: tutun, mineralni lubriva, predivo, cink, feroleguri, cevki, pra~ki, profili i plosnati valani ~eli~ni proizvodi, delovi i pribor za upotreba so ma{ini, surovo olovo i drugi proizvodi¹³. Povi sokite forme na sorabotka so ova zemja seu{te malku se zastapeni i pokraj faktot {to Grcija e zadol`ena za obezbeduvawe pomo{ na Republika Makedonija za doblu`uvawe kon standardite na Evropskata Unija. Vo posledni nekolku godini realizirani se pove}evlo`uvawa vo makedonskoto stopanstvo, i toa glavno vo tekstilnata i tutunskata industrija, vo prehranbenata industrija i vo industrijata na nemetali.

Vo uvoznata struktura na pazarot na Bugarija makedonskata industrija ima prili~no ograni~ena izvozna ponuda. Ova se gleda od faktot {to vo 1998 godini glavni stavki na bugarskiot uvoz bea surovata naf ta, prirodniot gas, zemjodelskata oprema, pamukot, tekstilot, komponentite za ~evlarskata industrija, farmacevtskiot materijal i surovinit e za lubri va.

Vo 1997 godini najzna~ajni stavki vo uvoznata struktura na Albanija bea hrana i pijaloci, tutun, ma{ini i oprema, tekstil, grade`ni materijali, hemiski proizvodi, energetski materijali, proizvodi od drvo i ko`a i ko`ni proizvodi i ~evli.

Izvozot na industrijskite proizvodi na Republika Makedonija vo Turcija glavno e zastapen so ferosilicium, rafinirano olovo i bakar, leguri na bakar, `ica od nelegiran bakar, delovi za {inski vozila, motori za naizmeni~na struja, sinteti~ki vlakna, kabli od sinteti~ki filament, surovi govedski i ov~i ko`i, prediva, tkaenini od sinteti~ki vlakna, mermer, travertinvo blokovi, obuvki i drugo.

(3) Zemji na Evropskata Unija. Makedonskoto stopanstvo ostvaruva baven prodor na pazarite na zemjite ~lenki na Evropskata Unija. Za toa govori i faktot {to nadvore{no-trgovskata razmena e orientirana glavno samo kon ~etiri zemji. Prvoto mesto me|u niv ubedljivo go dr`i Germanija, a vo ova grupa vleguvaat i Italija, Grcija i Avstrija. Najgolemiot del od prihodi te na pazarot na Evropskata Unija se obezbeduvaat preku izvoz na tekstilni i hemiski proizvodi, tutun, proizvodi od metalurgijata, kako i obuvki i ko`ni proizvodi. U~estvoto na Avstrija vo izvozot na Republika Makedonija e relativno skromno, me|utoa nejzinite firmi dosega imaat vlo`eno najgolem kapital vo vid na stranski direktivni investicii, pred se vo sferata na proizvodstvo na nemetali.

Posoodvetnoto regulirawe na odnosite so Evropskata Unija so Spogodbata za stabilizacija i asocijacija bi mo`elo vo gol emera da pri donese za zgol emuvawe na izvozot na ma{ini i proizvodi na ovie pazari. Tuka prednost imaat gotovite tekstilni proizvodi, sklopuvaweto na vozila i avtobusi, ~evlite i drugi proizvodi od ko`a, elektrotehnikata oprema, opremata za telekomunikacii, elektri~nite motori, jagne{koto meso, metalskite proizvodi, ovo{jeto i zelen~ukot, mebelot, prerabotkite od hrana i vino, grade`ni{tvoto, avtomobilskite delovi, tutunot i cigarite i drugo.

¹³ Redosledot na proizvodi te e daden spored obemot na ostvareniot izvoz na Republika Makedonija kon Republika Grcija

(4) Zemji na Centralna i Isto~na Evropa (CI E). Makedonskite izvoznici ne smeat da go zapostavat pazarot na Rusija i Ukraina, so koi vo sostavot na porane{ nata dr`ava postoeja izvonredno razvieni trgovski odnosi i sorabotka. I maj}i go predvid pazarniot i ekonomskiot potencijal na ovie zemji, makedonskite stopanstveni ci treba da gi odr`uvaat vospostavenite vrski i sorabotka i da nastojuaat { to pove}e da gi razvijat.

Anga`iraweto na dr`avnite organi e od posebno zna~ewe za vra}awe na ovie pazari preku vrzuvawe na izvozot na na{ i zemjodelski i industrijski proizvodi (hrana, pijalaci, tutun, tekstilna konfekcija, obuvki, hemijski proizvodi i drugo) i uslugi vo oblasta na grade`ni{tvoto, vo razmena so proizvodi od namenskata industrija, energenti (naf ta i gas), kako i surovini i poluproizvodi za primarna prerabotka na ~elik, za metaloprerabotuvakata, tekstilnata, ko`arskata, hemiskata i drvnata industrija i za drugite prerabotuvaki industrijski granki.

Koga stanuva zbor za ostanatite zemji na CI E, treba da se naglasi deka prehranbenite proizvodi, pijalocite, tutunot i cigarite i hemijskite proizvodi, kako i obuvkite i ko`nite proizvodi, kako glavni stavki na makedonskio izvoz i izvozot na vele{ koto stopanstvo, ne figuriraat na listata na glavnite uvozni proizvodi na ovie zemji. Spored toa, avtomatski otpaja konkurentskata borba za ovie pazari, a osobeno i poradi faktot { to Republika Makedonija seu{ te ne e ~len na Svetskata trgovska organizacija, a so toa i ne e vo mo`nost da skl u~uva bilateralni dogovori za sl obodna trgovija so ovie zemji.

(5) Zemji od drugi kontinenti. Od aspekt na globalnata naso~enost na izvozot, posebno vnimanie zaslu`uva istra`uvaweto na mo`nostite za pogolema trgovska razmena i ekonomska sorabotka so stopanstvata od drugite kontinenti, a osobeno so zemji t` od Severna Amerika i Azija.

Zemjite na Afrika, Latinska Amerika i Azija imaat nezna~itelno u~estvo vo nadvore{ no-trgovskata razmena na na{ ata zemja. Osnovnite pri ~ini za slabi ot interes za razmenvawe na stoki i uslugi so ovie zemji e nivnata golema geograf ska oddale~enost, { to go ote`nuva transportot, ja zgolemuva cenata na razmenvanite dobra i e povrzana so golemi rizici. Vo ovaa smisla, neophodno e da se deluva vo pravec na usovr{ uvawe i razvoj na organizacijata na izvozot i obezbeduvawe pogolemo prisustvo na makedonskite proizvodi na pazarite na SAD i Kanada i barawe na mo`nosti za obezbeduvawe pristap do pazarite na Isto~na i Jugoi sto~na Azija (Japonija, Kina, Indija). Pogolemi pre~ki vo ovaa smisla, osven problemot na golemata oddale~enost, ne bi trebalo da ima, zatoa { to pazarniot potencijal na ovie zemji e ogroman.

Izvojni mo`nosti i na vele{ kata industrija

Izvoznite mo`nosti na vele{ kata industrija treba da se sogledaat so primena na selektiven pristap kon poedine~ni izvojni proizvodi vo soglasnost so specifi ~nite problemi { to go ograni ~uvaat porastot na proizvodstvoto i izvozot, a vo nasoka na konkretno utvrduvawe i re{ avawe na prisutnite problemi vo izvozot.

Za zgolemuvawe na proizvodstvoto i na izvozot na pogolemiot del od lokalnite industrijski kapacitete na tekstilnata, ko`arskata, kerami ~kata i prehranbenata industrija se potrebni relativno mali sredstva za neophodnata tehni ~ka obnova i tehnolo{ ka modernizacija, dodeka daleku pote`ok problem pretstavuva nedostigot na potrebni obrtni sredstva. Tie sredstva treba da se obezbedat od posebni izvori, odnosno od povolni kreditni linii za obrtni sredstva.

Problemi vo izvozot na proizvodi od metalurgijata i hemiskata industrija nema, no vo ovie industrii osven obrtni sredstva, nedostiga i ogromen kapital za investiranje vo sferana tehnološka modernizacija, prokuraveto na proizvodstveniot asortiman, nagolemuvaeto na proizvodstvoto na olovo (na druga lokacija) i razrešuvaweto na prisutnite mnogu seriozni ekološki problemi.

(a) Nemetali i proizvodi od nemetali

Za iskorištuvawena izvoznite mo`nosti na ovoj sektor, za njegov razvoj postojat mo`ne povolni lokalni prirodni uslovi, treba da se prestrukturira proizvodstvoto i vrztaa osnova da se promeni izvoznata struktura i da se zajakne konkurentnosta za nastap na stranski te pazari.

Pritoa najznačajna zadata e realizirawena tehnološka modernizacija i podigaweto na stepenot na finalizacija, što mo`e da se ostvari so neposredno proizvodno i delovno povrzuvawe so renomirani stranski partneri zaradi vključuvawe vo sovremenite tehnološki i marketniški tekovi.

(b) Tekstilna i kožarska industrija

Osnovni problemi vo ovoj izvozen sektor se nedostig na povolni krediti za obrtni sredstva, optovaruvawa pri uvozot na komponenti za proizvodstvo nameneto za izvoz, kako i namalenata kupovna mo` na tradicionalnite stranski pazari.

Poseben ograničuvajući faktor za razvoj na lokalnata tekstilna i kožarska industrija pretstavuva plasmanot na proizvodstvoto. Problemito vo ovoj domen proizleguvaat od nedovolnata carinska zaštita, ilegalen uvoz i namalena kupovna mo` pri nastap na domašniot pazar, kako i poradi zagubeni pazari na zemjite od Istočna Evropa i poranešnite jugoslovenski republiki, slaba konkurentnost i finansiški problemi proizlezeni od uknuvaweto na bescarinskiot uvoz na komponenti pri LON zdelkite pri realizirawena izvozot.

Mo`ene relativno brz porast na proizvodstvoto i značajno zgolemuvawe na izvozot ako se obezbedat povolni krediti za obrtni sredstva, krediti za tehnička i tehnološka revitalizacija, i toa osobeno vo sektorot na proizvodstvo na tekstilni prediva i tkaenini, dokolku na srednoročnen plan (2005-2010 godina) se sozdatat uslovi za obezbeduvawe na lokalni prirodni surovini za dobivawe na proizvodi od svila, pamuk, len i konop.

(v) Metalurgija i neorganska hemija

I dni ot nastap na lokalnata oboena metalurgija na stranski te pazari }e bide usloven od racionalnoto obezbeduvawe na neophodnite surovinski i energetski uvozni inputi, a osobeno na energeti (koks i tešni i gasni goriva). Pritoa, seriozni problemi }e bidat prisutni i poradi tehnološkata zaostanost vo odnos na stranskite konkurenti, nedostigot na obrtni sredstva i nemo`nosta za direkten nastap na tradicionalnite stranski pazari. Ovie elementi vo najgolema merka }e vlijaat vrz visinata na proizvodnite trošoci, a so toa i vrz konkurentnosta pri nastap na stranskiot pazar.

Tehnološkoto zaostanuvawe i niskoto nivo na finalizacija na primarnoto proizvodstvo na metali posebno gi uslo`nuva problemito, za to e razrešuvawe se neophodni soodvetni investicioni zafati preku obezbeduvawe na stranski strateški kapital. Bidej}i Veles e najzagadeniot grad vo Republika Makedonija, tehnička obnova i tehnološka modernizacija treba urgentno da se sprovede i zaradi zaštita na životnata sredina, a so toa i za ispolnuvawe na standardite od serijata ISO 9000 i ISO 14000.

(g) Metaloprera bot uva-ka i ndustrija

Proizvodstvoto vo postojnata lokalna metaloprera bot uva-ka i ndustrija e prakti~no zgasnato. I stoto mo`e da se obnovi vo postojnite kapacitete, dokolku se obezbedat povolnite krediti za tehnolo{ka modernizacija na kapacitetite, krediti za podgotovka na proizvodstvo za izvoz i za kreditirawe na prod`bata na stranski pazari. Pokraj neophodnite investicii za tehnolo{ka modernizacija, akuten problem pretstavuaat i uslovite za uvoz na repromaterijali za proizvodstvo za izvoz, otsustvoto na povolni krediti za obrtni sredstva i drugo.

Za revitalizirawe i zgolemuvawe na proizvodstvoto i izvozot na ovaa industrijska granka, kako alternativno izlezno re{enie se javuva iznao|aweto na stranski strate{ki partner.

(d) Prehranbena i ndustrija

Od lokalniot agroindustrijski kompleks najzna~aen izvozen produkt e vinoto. Izvozot na vino i ostanati pijaloci e daleku pod mo`nostite na lokalnite potencijali, e nesoodveten po stepen na finalizacija i asortiman i e nedovolno profitabilen.

Poseben problem pretstavuva izrazito maliot udel na fla{irano vino i drugi alkoholni pijaloci, kako i nedovolното nivo na standardizacija i odr`uvawe na kvalitetot na dolg rok. Ovoj problem bi trebalo da se re{i so povrzuvawe so renomirani stranski partneri i specijalizacija na kadrite vo stranstvo. So ogle na specifi~niot karakter na ovie proizvodi (za{titenost na pazarite), izvozot mo`e da se zgolemuva i preku neposredno povrzuvawe so renomiran partner vo sekoja oddelna zemja.

(/) Tutunska i ndustrija

Izvozot na fermentiran tutun od lokalniot proizvo ditel ne e problem i realno se nao|a na edno optimalno mo`no nivo. Perspektivite na idniot izvoz }e zavisat edinstveno od navremenata i uspe{na realizacija na sklu~enite aran`mani so stranski te partneri.

Prikaz na mo`nostite za plasman na proizvodite na najzna~ajnite industrijski kapacitete od Veles na podelnite stranski pazari e daden vo tabela 17. Od prikazot se gleda deka naj{i roki mo`nosti za nastap na stranskiot pazar imaat MHK "Zletovo", AK "Lozar", AD "Nokateks", AD "Dimko Mitrev" i AD "Porcelanka". No toa se samo mo`nosti, ~ie ostvaruvawe glavno }e zavisati od anga`manot na menaxerski te timovi na spomenatite industrijski pretprijatija.

Tabela 17: Pregled na mo`nite pazari za plasman na industrijski proizvodi od Opština Veles

Firma	Osnovni proizvodi	Dosega{ni pazari	Jugoslaviija	Slovenija	Grcija	Bugariija	Albaniija	Turcija	EU	Rusija	Ukrajina	CI E (drugi)	SAD, Kanada, Azija
MHK "Zletovo"	Cink, olovo, srebro, monoamoni umfosfat, ve{ta~ki lubriva	Metali na stranski, a mineralni lubriva vo Makedonija	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
AD "Porcelanka"	Porcelan, podni i zidni plo~ki	Zemji od SF RJ, EU, Bliski I stok	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
AD "Kiro] u~uk"	Cigli, blokovi, tol~en kamen-ri zla	Jugoslaviija, (Kosovo)	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-
AD "Dim-e Mir-ev"	Melentalk, {kri lecikalci t, var, mikro talk	Jugoslaviija, Slovenija, Hrvatska, Bugariija	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
AD "Nokateks"	Prediva, tkaeni ni, vezeni tkaeni ni, konfekcija	Germanija, Angliija, Italija, Jugoslaviija, Grcija	+	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+
AD "Dimko Mitrev"	Krzneni proizvodi (konfekcija, avtopresvlaki i dr.)	Germanija, [vedska, Rusija, Holandija, Romaniija	+	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+
"Bra}a Kocul~evi-Brako"	Metalen mebel, regali za elektro oprema, arhivski sandaci, teretni prikolki	Doma{en pazar, Jugoslaviija	+	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-
Dimamo Leov	Bojleri	Jugoslaviija, Grcija, Bosna i Hercegov.	+	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-
AD "@ito Vardar"	Bra{no, leb, pecivo, dobito~nahrana	Doma{en pazar	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-
AK "Lozar"	Zemjodelski kulturi, vi narstvo, dobito~no proizvodstvo	Slovenija, Hrvatska, Germanija, Avstriija, Grcija	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
AD "Blagoja \orev"	Rafinirano maslo, masna kiselina, konditorija, sokovi, ocet	Doma{en pazar	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-
F-ka za {inski vozi la "Veles"	Remont na patni~ki i tovarni vagoni	Doma{en pazar	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-
AD "Tabak Veles"	Fermentirantutun	SAD, Ukrajina, Italija, Japonija, porane{na SF RJ,	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+

I zvor: A. Efremovi sorabotnici, *Pazarni sogleduvawa za i zvozna i ndustrijski proi zvodi*, Agencija ATREZ- Skopje, avgust 2001 godi na

Zabel e{ka: Znakot "minus" (-) ozna~uva deka odredeni proizvodi ne se baraat na soodveten pazar, ili pak deka vel e{ki te proizvodi tel i, poradi vi soki te transportni tro{oci i drugi dava~ki nemaat osnova za nastap na ovi e pazari.

B

RAZVOJ VO OBLASTA NA MALOTO
STOPANSTVO I ZANAET^I STVOTO

Voved

Maloto stopanstvo denes sé pove}e zazema zna~ajno mesto vo stopanskata struktura na op{tinata i stanuva eden od nejnite prioritetni razvojni faktori. So svoje ekonomske karakteristiki, toa pretstavuva impuls za sevkupni ot op{testveno-ekonomski razvoj, a voedno i generator za novi vrabotuvawa. Maloto stopanstvo ovozm`uva pol esno i pobrzo vrabotuvawe vo sporedba so gol emite i nef leksibilni pretpriyatija, so {to dobiva i zna~ajna socijalna funkcija.

Soglasno iskustvata od razviente zemji, malite i srednite pretpriyatija pretstavuvaat vode~ki dvigateli na ekonomijata na lokalno i nacionalno nivo. Ovie pretpriyatija se odlikuvaat so dinami~en razvoj i so golema fleksibilnost, {to im ovozm`uva brzo menuvawe i adaptirawe kon potrebite na pazarot.

Poddr{kata i pomo{ta na maloto stopanstvo dosega se ralizira{e soglasno godi{nite makroekonomski programi i Nacionalnata strategija za ekonomski razvoj na Republika Makedonija, kako i preku pove}e programi i proekti za finansiska poddr{ka od doma{ni i stranski fondacii i banki.

So poddr{ka na maloto stopanstvo se sozdavaat mo`nosti za razvoj na pretpriemni{tvoto i kreativnosta, koi pretstavuvaat sinonim na sovremenite promeni koi vodat kon ekonomski natprevar i odr`uvawe na konkurencijata na pazarot.

Poradi ova, vo Op{tina Veles glaven akcent vo ostvaruvaweto na idni ot lokal en razvoj treba da se dade na promocijata na malite i sredni pretpriyatija, koi osven pokrivawe na lokalnite potrebi od neophodni surovini i proizvodi, treba da obezbeduvaat i vi{oci za plasman vo drugi regi oni na zemjata i stranstvo.

Pritoa, kako preduslov za razvoj na maloto stopanstvo i ~ovekovi ot razvoj vo op{tinata se nametnuva pra{aweto na za{tita od ponatamo{no zagaduvawe na `ivotnata sredi na od MHK "Zletovo".

B.1 Unapreduvawe na sostojbi te vo sferata na maloto stopanstvo i zanaet~i stvoto

B.1.1 Postojna sostojba vo maloto stopanstvo i zanaet~i stvoto na Op{tina Veles

Soglasno podatocite na Ministarstvoto za ekonomija, vo Op{tina Veles postojat 475 stopanski subjekti odnosno 1,5% od vkupni ot broj na aktivni pretpriyatija vo Republika Makedonija. Vo niv se vraboteni 3,5% od vkupno vrabotenite vo makedonskoto stopanstvo. Spored podatocite od Zavodot za statistika, kon krajot na 2000 godina vo op{tinata imalo 15.260 nevraboteni lica, {to pretstavuva zgolemuvawe za 20% vo odnos na brojot na nevraboteni vo 1995 godina. Od nevraboteni te 44,6% se mladi lu|e do 30 godi{na voznost. Ovie podatoci uka`uvaat na potrebata od poddr{ka na postojnite pretpriyatija i osnovawe na novi mali i sredni pretpriyatija, po~ituvaj}i gi pritoa komparativnite prednosti {to gi nudi regionot i op{tinata.

Vo Op{tina Veles postojat pove}e uspe{ni mali firmi vo site sektori na stopanstvoto. Vo obl asta na prehrambenata industrija- sektor proizvodstvo na mleko, pokraj mlekari na AK "Lozar" i ZK "Vardar"- Gradsko, uspe{no rabotat i mlekara "Milko" od s. Nogaevci, mlekara "Maja" od Ba{ino Selo i mlekara "Palma" od Veles. Za proizvodstvo na leb i pekarski proizvodi, pokraj AD "@ito-Vardar" postojat i pove}e mali privatni kapaciteti me|u koi AD "Veles-prom", pekara "Fortuna", pekara "Vel-klas", pekara "Kojnik", pekara "Milo" i pekarata vo sklop na UTP "Internacional". Uspe{no opstojuva i privatnoto pretpriyatie "Medalho" ~ija primarna dejnost e proizvodstvo i trgovi ja so p-elini proizvodi.

Vo tekstilnata industrija uspe{ no egzistiraat pove}e privatni kapaciteti od maloto stopanstvo ("Stobi", "Moda-Me{ ko", "TI -FI"), koi naj-esto rabotat na lon princip. Nekoi od niv imaat izgotveno i planovi za vlo` uvawa vo moderni zacijata i pro{ iruvaweto na dejnosta, a so toa i za sozdavawe mo`nosti za zgolemuwawe na vrabotenosta.

Vo oblata na grade`ni{ tvoto uspe{ no rabotat pretprijatieto za trgovija so grade`ni materijali i proizvodstvo na name{ taj "Biprom", pretprijatieto za trgovija so grade`ni materijali i proizvodstvo na finalni proizvodi od drvo "Deni Komerc" DOOEL, kako i pretprijatie za grade`ni{ tvo "Delta Prom". Sepak, pome|u proizvodstvenite malostopanski subjekti vo Op{ tina Veles najgolemo zna~ewe ima pretprijatieto za proizvodstvo na bojleri i razni grejni tela "Dinamo Leov".

Vo trgovijata kako posebno uspe{ ni se izdvojuvaat "Tediko" so svojot sinxir na supermarketi i trgovija na golemo, kako i firmata za trgovija so tekstil na malo i golemo "Marija komerc".

Veles e grad i so bogata zanaet~iska tradicija. Zastapenosta na zanaeti po dejnosti se menuvala, taka { to denes nekoi zanaeti se vo podem, a drugi izumi raat¹⁴. Vo minatoto najzastapeni bile grn~arski ot, kol arokovaki ot, limarski ot i drugi zanaeti, dodeka denes vo podem se pekarski ot, berberof rizerski ot i slatkarski ot zanaet, kako i ugostitelstvoto i trgovijata na malo i taksi prevozot.

Spored podatocite so koi raspolaga Regionalno zdru`enie na zanaet~ii i drugi stopanstveni ci, vo Veles i negovata okolina se registrirani: 41 berber-f rizer, 20 pekari-burexii, 10 elektroserviseri, 18 kroja~i-iva~i, 44 avtoprevozni ci, 5 stolari, 7 fotograf i, 4 zlatari, 8 molerof arbari, eden grafi~ar, 3 RTV mehani~ari, 5 vulkanizeri, 9 yidari, 7 mesari, 7 avtomehani~ari, 2 avtoelektri~ari, 6 saat~ii, 2 kamenoresci, 2 zanaet~ii vo oblata na precizna mehanika, 5 limari, 2 grn~ari i po eden krznar, ja`ar, kol arokov~, sara~i zanaet~ija za hemisko ~istewe.

B.1.2 Nasoki i formi za razvoj na maloto stopanstvo i zanaet~istvoto

Razvojot na maloto stopanstvo, kako mnogu va`en segment na stopanskata struktura na Op{ tina Veles, treba da se sproveduva paralelno vo nekolku nasoki. Pri toa vode~ka roqa bi trebalo da imaat novite malostopanski subjekti i zanaet~ii vo dejnostite za koi postoi tradicija i koi }e zna~at diverzifikacija na proizvodstvoto vo kerami~kata, tekstilnata, ko`arskata i metaloprerabotuvakata industrija, vo oboenata metalurgija, vo agrokomplesot i vo specifi~noto proizvodstveno i uslu`no zanaet~istvo. Vo slu~ajov treba da se koristat razni organizacioni formi kako { to se: (a) semejni pretprijatija (biznisi), (b) kooperantski-dogovorni odnosi (subcontracting), (v) akcionerski dru{tva, dru{tva so ograni~ena odgovornost, trgovec - poedinec i sli~no i (g) strate{ki partnerstva preku pretstaveni so zedni~ki vlo`uvawa (joint venture) so stranski partneri i stranski direktni investicii, licencii i lizing fran{izing na oprema.

¹⁴ Na listata na stari zanaeti na Mini sterstvoto za ekonomija, za gradot Veles se navedeni: grn~arski ot, kroja~ki ot, bo~varski ot, lebl exiski ot, sara~ki ot, kova~ki ot, zlatarsko-kujunxiski ot, samarxiski ot, ~asovni ~arski ot, tenexixiski ot i konduraxiski ot zanaet. Na posebna lista, kako def icitarni stari zanaeti se ozna~eni grn~arski ot, samarxiski ot, bo~varski ot, sara~ki ot, kova~ki ot i konduraxiski ot zanaet.

Razvojot na maloto stopanstvo posebno treba da se pottiknuva od postoe~kite stopanski kapaciteti vo op{tinata vo ramki na procesot na nivno prestruktuirawe, i toa preku diverzifikacija na ve}e postoe~koto proizvodstvoto i rabotno anga`irawe na otpu{tenite rabotnici vo novi kapaciteti. Za ova cel }e bide potrebno formirawe na interni fondovi vo pretprijatijata za podr{ka na samostojno rabotno anga`irawe na otpu{tenite rabotnici vo izdvoeni pogoni, ili pak vo ramki na soodveten deloven inkubator.

Razvojot na proizvodstvenoto i uslu`noto zanaet~istvo bi trebalo da bide naso~en za zadovoluvawe na lokalnite potrebi na naseleni eto, kako i na potrebite na lokalnata industrija.

Posebno treba da bidat zastapeni i neкои novi dejnosti od terciarni ot sektor kako {to se isporaka na kompjuterski softver, konsultantski uslugi za vodewe pretprijatija, {koli za menaxment i za stranski jazici, marketing promocii, i tn.

Paralelno treba da se razvivaat i formi za pomo{ i poddr{ka na novite i mladi pretpriema~i preku obezbeduvawe finansiski sredstva, informacii, konsultacii, obuka i promocija, a koi vkluuvaat: (a) razvoji jaknewe na postoe~kite institucii vo gradot Veles, (b) koristewe na instituciiite na nacionalno nivo i (v) razvoj na novi institucii za finansirawe kako {to se fond za rizi~en kapital, fond za mali zaemi kako dodaten kapital na fondacijata za razvoj na mali i sredni pretprijatija (Regionalen centar na NEPA), {tedno-kreditna zadruga i centar za po~isto proizvodstvo.

Pred otpo~nuvawe na nov biznis preku mikro, mali i sredni pretprijatija, pretpriema~ite zadol`itelno treba da se pridr`uvaat kon odredeni pravila, koi se sostojat vo sledното:

- da otpo~nuvaat biznis koj po priroda e kontinuiran, ima tradicija i za koji vo idnina }e ima potreba i pazar,
- da izvr{at prethodni konsultacii so eksperti ili drugi biznismeni koi se zaniavaat so sli~en biznis,
- da prou-at {to pogolem broj na elektronski ili pe~atени materijali za relevantna problematika,
- da napravat sporeduvawe so srodni biznisi i ponudi za nivno otpo~nuvawe vo funkcija na izbor na najdobari najdohodoven biznis,
- da izgotvat biznis plan so proekcija za minimum 5 godini prosleden so kompletна finansiska analiza,
- da napravat zadol`itelna analiza na pazarot i potrebite od soodvetni proizvodi i uslugi,
- da sprovedat neophodna obuka i/ili doobrazovani e na vrabotenite i drugo.

B.1.3 Mo`nosti za razvoj na maloto stopanstvo

Politikata na industrijalizacija po Vtorata svetska vojna rezultira{e so izgradba na industrijski kapaciteti koi ne baziraat na komparativnite prednosti na op{tinata. I ako vo poslednava decenija tie pretstavuvaa generator na nevrabotenost i socijalna nesigurност na naseleni eto, vo idnina ovie golemi pretprijatija mo`e i treba da pretstavuvaat jadro okolu koe }e se razvi va maloto stopanstvo, istovremeno potpomognato od razni finansiski i nefinansiski institucii.

Vo toj kontekst osobeno e biten razvojot i unapreduvaweto na kooperantskite odnositn. subcontracting, kako i razvojot na komplementarni pretprijatija, t.n. "grozdovi" (clusters), me|usebno povrzani na na~in so koj ostvaruvaat odredena reprodukcijska celina i finalizacija na proizvodstveni ot proces, istovremeno obezbeduvaj}i pokonkurentno proizvodstvo¹⁵.

Se razbira deka vo ovoj kontekst na komplementarni dejnosti i industrii, mo`e da se formiraat i razni centri za kvalitet i marketing, so {to proizvodstvoto }e stane konkurentno na doma{niot pazar i po{iroko. Razvijenite industrii vo svetot vo najgolem broj slu~aji so maloto stopanstvo rabotat vo kooperantski odnosi. Malite pretprijatija rabotat za golemite pretprijatija naj-esto delovi od nivnoto proizvodstvo, odnosno vr{at oddelni operacii za koi se smeta deka e poracionalno da se realiziraat od malite proizvodiiteli.

Postojnite industrii vo Veles treba da se oslobodat od sporednite dejnosti, odnosno da gi dadat na upravuvawe na odredeno vreme pod naem (ili da gi ottu|at) na svoi vraboteni ili drugi lu|e koi poka`uvaat podgotvenost da upravuvaat i da rabotat vo niv. Toa e poznat model na razvoj na maloto stopanstvo, bidej}i se razviva efikasnost vo raboteweto na site delovi na pretprijatiето. Poznat e slu~ajot i na t.n. "-ador strategija", koga pod za{tita na golemoto pretprijatie, vo kooperantski odnosi ili so davawe pod naem ili prodavawe na proizvodstveni pogoni i postrojki, se obezbeduva visokoproduktivna i konkurentna industrija¹⁶.

Vo Veles postoji interes i mo`nost za razvoj i unapreduvawe na kooperantski odnosi so malostopanstvenici vo golemite pretprijatija kako {to se: "Lozar" i "@ito-Vardar" vo agrokomplesot, MHK "Zletovo" vo oboenata metalurgija i hemiskata industrija, "Bra}a Ko{ul~evi" vo metaloprerabotuvakata industrija, "Dimko Mitrev" vo ko`arskata industrija, "Porcelanka" vo kerami~kata i porcelanskata industrija, i tn.

"Lozar" kako golemi zna~aen kombinat vo agrokomplesot na Republika Makedonija ima potreba i mo`nost za zaokru`uvawe na proizvodni ot proces vo proizvodstvoto na kvalitetno vino i mesni proizvodi preku pro{iruvawe sorabotka so kooperanti od Gorno Orizari, Ra{tani, Mamut~evo, I vankovci, Ba{ino Selo i drugi

¹⁵ Poznat dobar primer za organizirano malo stopanstvo vo grupa na srodni pretprijatija i industrii, kompatibilni i povrzani me|usebe i geografski kocentrirani, e modelot na Emilija Romawa vo Republika Italija i nejznata kerami~kata industrija. Industriiski ot grozda na kerami~kata industrija vo regionot Emilija Romawa, amerikanski ot teoreti~ar Majkl E. Parter go apostrofira kako primer za nacionalna konkurentsno st i kako t.n. "dijamant" na nacionalnata prednost.

I meno, vo 1950 godina italijanskata kerami~kata industrija be{e zavisna od uvozni surovini i ma{ini, pa duri i kaolinot (belaglina) moral da se uvezuva od Velika Britanija, a ma{inite od SR Germanija. So vreme, italijanski teve{ti pretpriema-i i proizvodiiteli na kerami~ki proizvodi se potrudija uvoznite ma{ini da gi zamenat so doma{ni, da gi priposobat lokalnite resursi na svoje potrebi i crvenata glina da ja priposobat i koristat kako belaglina. Taka, vo 1970 godina italijanski te pretprijatija stanaa vrvni proizvodiiteli na kerami~ki proizvodi.

Ednovremeno, se sozdadeni i mnogu konkurentni pretprijatija, zaedno so specijalizirani instiucii za poddr{ka na razvojot na kerami~kata industrija. Taka, ovoj grozd, odnosno grupa na pretprijatija (zna~i zdru`uvawe, a ne izolirawe), stana generator na novi srodni pretprijatija i sozdade novospecijalizirani pretprijatija. Vo 1976 godina Univerzitetot vo Bolonja donesuvaa odluka za osnovawe na Centro ceramico di Bologna, koj potoa stanuva del na EPBET-oviot sistem na poddr{ka na maloto stopanstvo so 8 specijalizirani agencii i centri. Denes Emilija Romawa e eden od 10-te najrazvijeniregionivo EU.

¹⁶ Takov sistem ima razvieno pretprijatiето Si ma Poga~evi }-Simpo od Vrawe, SR Jugoslavija.

ruralni naselbi od op{tinata. Kooperantskite odnosi gi poddr`uva i "@ito Vardar", koje spremen da sorabotuva so 20 do 30 malostopanstvenici vo odgleduvawe na sviwi vo selskite naselbi na op{tinata, vo ramki na mini f armi za 200 do 250 sviwi.

Kooperantskite odnosi vo prehrambenata industrija vo Op{tina Veles mo`e da se ostvarat i preku f ormi rawe na mali f irmi za: (a) proizvodstvo na novi suvomesnati proizvodi koi dosega ne bile prisutni na makedonski ot pazar, (b) proizvodstvo na prerabotki od mleko, (v) proizvodstvo na prerabotki od ovo{ je, zelen~uk, pe~urki i drugi zemjodelski proizvodi, (g) proizvodstvo na stakl eni { i { i wa so moderendi zajn i visok kvalitet, (d) proizvodstvo na soodvetna ambala`a za pakuvawe na vino, suvomesnati proizvodi, prerabotki na mleko, ovo{ je, zelen~uk, pe~urki i (l) obezbeduvawe na ladi lni ~ki, transportni i drugi uslugi.

Postojat i pove}e tekstilni kapaciteti koi naj~esto rabotat na lon principi. Nekoi od niv imaat izgotveno planovi za vlo`uvawa vo modernizacija i pro{ iruvawe na dejnosta, a so toa i za sozdavawe na mo`nosti za zgolemuwawe na vrabotenosta. Pro{ iruvaweto na dejnosta mo`e da se ostvari i so pomo{ na razni f ormi na finansirawe, kako na primer partnerstvo so investicioni ot fond SEAF-Makedonija.

Ne treba da se zaboravi i tradicionalno proizvodstvo na prirodna svila, { to dolgo vreme e zapostaveno. Postoe~kite svetski tendencii vodat kon upotreba na prirodni surovini i materijali, { to mu dava povtorno { ansa na svilarstvoto vo Veles, a so toa i mo`nosti za povtoren razvoen podem na AD "Nokateks".

Veles e poznat i kako grad so tradicionalno iskustvo vo ko`arskata industrija. "Dimko Mitrev", kako prodol`uva~ na tradicijata vo proizvodstvo na finalni proizvodi od ko`a i krzno, mo`e da razviva kooperantski odnosi so maloto stopanstvo vo obrabotka na otpadoci te i vi{ okot na proizvodstvo vo obl ik na razni ukrasni predmeti, suveni ri i drugi atraktivni proizvodi.

Tradici onal noto i skustvo vo tekstilnata i ko`arskata industrija treba da prodol `i i so novi kapaciteti vo sektorot na malo stopanstvo, a osobeno so otpo~nuvawe sopstveni mali biznisi vo delot na sozdavawe uslovi za obezbeduvawe surovini od lokalni izvori.

Fabri kata "Porcelanka" treba da stane jadro za razvoj na dopol ni tel ni dejnosti, t.e. jadro okol u koe }e se razvie "grozd" ili grupa na srodni pretprijatija, vku~uvaj}i i proizvodstvo na nov asortiman na proizvodi, proizvodstvo na soodvetna ambala`a, pakuvawe na proizvodi te i drugi srodni dejnosti. Golemi ot broj na otpu{teni rabotnici na ova a f abrika, so svoite kvalif ikacii, znaewa i sposobnosti, mo`e so sopstveno rabotno anga` irawe i so finansiska pomo{ od razni programi, fondovi, banki, od fondovite od privatiziranite pretprijatija itn., da go z bogatat asortimanot na kerami ~ki proizvodi, da stanat kooperanti na "Porcelanka" i da go napravat Veles regi onalen centar na kerami ~kata i ndustrija.

Vo Veles dolgi godini raboti poznatata f abrika za { inski vozila "Veles" na Makedonskite `eleznici, koja seu{ te e vo dr`avna sopstvenost. So nejzina privatizacija }e se otvorat mo`nosti za razvoj na kooperantski odnosi i nastap kako na doma{ ni ot taka i na stranski ot pazar. Istovremeno, treba da se razmi sluva za povisoki f azi na izrabotka na delovi za vagoni i drugi proizvodi od metal oprerabotuva~kata dejnost. Vo tie ramki maloto stopanstvo }e se najde kako zna~aen kooperant i partner.

Maloto stopanstvo vo Veles, pokraj kooperantski odnosi so golemi te pretprijetija, treba da se razviva i unapreduva i vo oblasta na finansiski i konsultantski uslugi, odr`uvawe na kompjuteri, agencii za nedv`nosti, uslugi vo transport na lu|e i stoki, marketing uslugi, dizajn i tehni~ki konsalting i tn.

Veles ima povolni mo`nosti i za razvoj i unapreduvawe na tranzitni ot turizam i ugostitelstvo, kako i na ezerski ot turizam (ezero "Mladost"), kade maloto stopanstvo so svojata inventivnost i inovativnost mo`e da go napravi Veles kako atraktivno mesto za doma{nite i stranskite gosti. Tuka mo`e da se izgradi turisti~ko-sportsko-rekreativen kompleks so kuglana, teniski igrali{ta i drugi pridru`ni sportski objekti, kako i prodavnici za suveniri i doma{nii rakotvorbi, pijaloci i drugi makedonski proizvodi, za{titeni so znak za kvalitet i privle~ni za stranske i doma{nite posetiteli.

Mo`nosti za razvoj i unapreduvawe na ugostitelstvoto i turizmot se otvaraati dokolku se uredi kejot na rekata Vardar kako mesto za odmor i rekreacija, za kulturni manifestacii i kako trgovski centar so prodavnici za suveniri, filigranski proizvodi i doma{nii rakotvorbi. Bi bilo mo{ne atraktivno dokolku se obezbedi i fran{izing dogovor za otvarawe na restoran na McDonald's vo ovoj lokalitet.

Selskite naselbi vo Op{tina Veles treba da se razvivaat vo nasoka na iskori stuvawe na raspolo`ivite resursi za razvoj na zemjodelstvoto, a osobeno na sto~arstvoto, p~elarstvoto, cve}arstvoto, lozarstvoto, gradinarskite kulturni, pe~urkarstvoto i povi soki fazi na prerabotki na ovie proizvodi. Taka na primer, vo Ba{ino Selo, vo neposredna blizina na Veles, postoji interes i mo`nost za odgleduvawe na cve}iwa, kako i izgradba na pogon za su{ewe na zelen~uki ovo{je.

Pokraj ovie dejnosti, maloto stopanstvo mo`e da se razvie vo selskite naselbi vo dejnostite koi se deficitarni vo nivnite sredini, kako na primer vo oblasta na zdravstvenite i mehani~arski uslugi, za odr`uvawe na aparati za doma}instvoto, vo ugostitelstvoto, i tn.

So pomo{ na ovoj pristap }e se intezivira interesot za otpo~nuvawe na mikro i mali biznisi, pri{to kontinuiranoto zgolemuvawe na vrabotenosta i podigaweto na ekonomskata mo} na lokalnoto naselenie voedno }e pretstavuva po~etok na sproveduvaweto na lokalni ot stopanski razvoj.

Sepak, razvojot na Op{tina Veles i nejinoto stopanstvo, vku~uvaj}i go i maloto stopanstvo, bitno }e zavisii od stepenot na idnoto zagaduvawe na `ivotnata sredina od MHK "Zletovo". Dokolku ne se prezemat soodvetni merki na za{tita na naselenieto i `ivotnata sredina, proizvodstvoto na zdrava hrana, zemjodelstvoto i turizmot ne }e mo`at soodvetno da se razvivaat, a so toa ostvaruvaweto na razvojot na humanite resursi i ekonomski ot razvoj na op{tinata kako celina, seriozno }e dojdati vo pra{awe.

B.1.4 Mo`nosti za razvoj na zanaet~istvoto

Veles e grad so bogata zanaet~iska tradicija. Golemi ot broj na registrirani zanaet~ii kako fizi~ki lica nesomneno upatuvaa na konstatacijata deka treba da se poddr`uva razvojot na zanaet~istvoto, pred se vo odobruvawe na lokacii za gradba, dodeluvawe deloven prostor i mikroznaemi, obezbeduvawe na dano~ni ol esnuvawa, i tn.

Za `al, poradi sovremenite dvi`ewa i razvojot na novite tehnologii, mnogu zanaeti koi bea del od sekojdnevieto na starite Vele{ani, poleka izumiraat. Ostaveni na marginite na op{testvenite zbidnuvawa i ne vodej}i gri`a za nivnata drevnost i tradicija, starite zanaeti poleka no sigurno go gubat svojot identitet. Od ovie

pri~ini, nalbatski ot, zograf ski ot, { apkarski ot, kopani~arski ot i gemixi ski ot zanaet pove}e ne postojat vo gradot, a grn~arski ot, samarxiski ot, sara~ki ot i kova~ki ot zanaet se na pragot na izumi rawe.

Veles od damni na e poznat kako grn~arski grad. Postoeweto na prirodni resursi na teritorija na op{ tinata, povolnata mestopol o` ba na Veles za razvoj na tranzitni ot turizam, kako i dolgovakovnata tradicija vo izrabortkata na grn~arski te proizvodi, pretstavuvaat potencijal za povtorno za` ivuvawe na ovoj izumren zanaet. Pri toa, za ekonomska valorizacija na grn~arstvoto, osven primena na grn~arski te proizvodi kako ukrasni predmeti, treba da se sogleda i mo` nosta istite da se koristat za pakuvawe na razni prehrambeni produkti, kako { to se alkoholni pijaloci, kiselomleko i drugo, kako i ni vna promocija za koristewe vo restoranite i hotelite { i rum zemjata i vo stranstvo.

Razvojot na grn~arstvoto otvara mo` nost i za anga` irawe na umetnici koi grn~arski te proizvodi bi gi ukrasuvale, crtale, a so samoto toa i bi gi pravele poatraktivni za kupuva~ite. So pomo{ na dr` avata i lokalnata samouprava ovie proizvodi bi mo` ele da se za{ titat i da stanat za{ titen znak na vele{ kata i makedonskata kultura i tradicija, a na nivnite proizvođiteli da im se dodelat licencni prava za originalna izrabortka. Istite bi se prodavale vo specijalizirani prodavnici za grn~arski proizvodi { i rum zemjata, na grani~nite premi ni, tranzitni punktovi, a so poaktivna marketin{ ka promocija i nadvor od zemjata.

Poddr{ ka na razvojot na grn~arskoto proizvodstvo pru` aat i rakovodnite strukturi na fabrikata "Kiro ] u~uk" koi iska` uvaat spremnost za sorabortka so zanaet~ii i malostopanstvenici koi bi gi dorabotuvale nivnite glineni suveniri i drugi predmeti za doma}i nstvoto.

Veles e poznat i kako grad so ko` arska i krznarska tradicija. Sepak, nelojalnata konkurencija, sivata ekonomija i nekontrolirani ot uvoz gi ru{ at ovie zanaet~iski proizvodi, gi obezvređnuvaat nivnite ceni i gi pravat nelikvidni. Zatoa, pokraj poddr{ kata od strana na lokalnata samouprava, koja prvenstveno bi se sostoela vo promocija i za{ titata na ovie zanaeti, neophodne i poddr{ ka na dr` avno ni vo so koja ko` nite i krznarski te proizvodi }e stanat konkurentni na pazarot vo zemjata i po{ i roko. Na toj na~in Veles povtorno }e se zdobie so imix na ko` arski i krznarski grad.

Ne treba da se zaboravat i doma{ ni te rakotvorbi vo forma na razni pleteni, { ieni i vezeni ~ar{ avi, miljea, tapiserii i drugo, koi za{ titeni so za{ titen znak "Makedonska tradicija" i so dobra promocija i marketing, na stranskite pretstavni ci vo diplomatski te pretstavni{ tva i drugi nadvore{ ni posetiteli i kupuva~i da im bi dat indikator na { i ot identitet i kulturno ` iveewe.

Plasmanot na unikatnite proizvodi i doma{ ni rakotvorbi mo` e da se zgolemi so koristewe na uslugi na marketing agencii i so poddr{ ka na Stopanskata komora na Republika Makedonija, lokalnata samouprava, zdru` enieto na zanaet~ii i turisti~ki te organizacii.

Vo ovoj kontekst, mo` no e i otvarawe na za{ titna rabotilnica vo koja bi rabotele lica so lesen telesen hendikep na proizvodstvo na razni suveniri so detaqi od vele{ koto podnebeje i istorija, doma{ ni rakotvorbi i proizvodi od ko` a kako { to se razni ukrasni { noli, kop~iwa, itn. Formi raweto na ovaa rabotilnica bi mo` elo da se ostvari so pomo{ i poddr{ ka na lokalnata samouprava, razni humanitarni organizacii i donatorska pomo{ .

Proizvodi te od ova radotilnica po povolni ceni bi trebalo da gi otkupuaat razni pretprijatija { i rum zemjata i da gi koristi kako materijal za reprezentacija.

Lokalnata samouprava mo`e nesomneno mnogu da pomogne vo razvojot na zanaet-istvoto, a osobeno za zavuvawe i promocija na stari te zanaeti. Nejzini ot angaman na ovoj plan bi trebalo da bide vo sproveduvawe na:

- [iroka promotivna aktivnost na tradicionalnite proizvodi vo ramkite na site kulturni, nacionalni, festivalski, nau~ni i turisti~ki manifestacii koi se odvi vaat preku cel ata godina;
- Internacionalna promocija preku Internet, Veb strani i sli~no od strana na posebni strukturi na lokalnata samouprava;
- Reklamirawe na zanaet-iskite proizvodi i dejnosti, kako beleg na gradot Veles i makedonskata kultura, preku institucii koi imaat svoj reklamno-propaganden materijal, Veb strani i pretstavni {tva vo stranstvo;
- Formirawe na ateljea locirani vo zna~ajni kulturno-istoriski objekti (crkvi, manastiri, muzei ili arheolo{ki nao|ali{ta) ili tranzitni punktovi, kade {to posetitelite vo prijatna atmosfera bi mo`ele na lice mesto da ja nabquduvaat izrabotkata na zanaet-iskite predmeti i istite da gi kupuvaat¹⁷;
- Osmisluvawe i organizirawe prezentativni prostori vo site kulturni, istoriski, religiozni, turisti~ko-ugostiteliski objekti, nacionalni restorani i specijalizirani prodavnici kade bi se kupuvale ovie proizvodi;
- Zavuvawe i investirawe vo stari te zanaeti so edukacija na kadri na princip formirawe na neklasi~ni u~ilicita so eden majstor i tri do ~etiri zainteresirani u~enici (po~etnite vlo`uvawa bi gi izdvoila lokalnata samouprava ili nekoji drugi finansiski izvori kako {to se zdru`enija i donatori preku obezbeduvawe na prostor za rabota i nabavka na materijal i alat i istite podocna bi se nadomestile od prod`bata na izrabotenite predmeti);
- Obezbeduvawe na lokacii za zanaet-iite na prometni i tranzitni punktovi;
- Obezbeduvawe poddr{ka od strana na dr`avata vo za{tita i promocijata na ovie proizvodi kako del od makedonskata tradicija.

Pe-atenite i elektronski mediumi, od svoja strana, treba da gi istaknuvaat uspe{nite zanaet-ii, kako dobri primeri za pretpriema~i. Na toj na~in, tie }e ja afirmiraat idejata za maloto stopanstvo, kako dolgoro~na cel i re{enie za ostvaruvawe na ekonomski ot i socijalni ot razvoj na op{tinata, regionot i dr`avata.

Zdru`enieto na zanaet-ii, kako del na Sojuzot na zdru`enija na zanaet-ii pri Stopanskata komora na Makedonija treba isto taka da ima aktivna uloga vo poddr{kata, razvojot i promocijata na zanaet-istvoto preku organizirawe na poseti saemi, izlo`bi i drugi manifestacii vo Veles i po{iroko.

¹⁷ Za poddr{ka i promocija na vakvi ateljea potrebno e istite da vlezat vo turisti~kata ponuda na op{tinata i dr`avata i da bidat poddr`ani so silna propagandna aktivnost (finansiski sredstva za investirawe vo ovie ateljea bi se obezbedile od lokalnata samouprava, dr`avata ili preku donacii).

B.2 Komparativni prednosti na mali te privatni firmi

Maloto stopanstvo gi opfa}a site mikro, mali i sredni po obem stopanski kapaciteti vo site stopanski dejnosti i granki, kako i zanaet~ii koi vr{ at zanaet~iska dejnost vo mal obem. Sekoe od niv ima prednosti i slabosti koi razli~no se reflektiraat vrz odredeni tipovi na biznisi. Vo osnova tipot na pretprijatieto { to }e se odbere, zavisi od potrebite na biznisiot.

Mikro pretprijatijata, ili vo svetot u{te poznati kako semejni pretprijatija, predstavuvaat odli~na opcija za mnogu lude, osobeno poradi potrebata od relativno mali startni investicii¹⁸. Kako dvi`e~ki i inicijalni faktori za otpo~nuvawe na vakov tip mikro (semejni) pretprijatija se javuvaat potrebata za podobruvawe na kvalitetot na `ivot, ekonomskata neophodnost vo uslovi koga javniot i privatniot sektor se vo faza na prestrukturirawe, kako i tehnolo{kiot napredok svrzan so prednostite na kompjuterskata i komunikacionata tehnologija, koj ovozmo`uva semejniot dom ili mikro pretprijatieto, da bide prakti~no, efikasno i dostapno mesto za vodewe na biznisi.

Malite i sredni pretprijatija, kako stopanski subjekti se javuvaat so pove}e od 5 vraboteni lica¹⁹. Ovie pretprijatija vo najgolem del se dvi`e~ki faktori na stopanstvoto vo regionot i po{iroko. Primarna cel ime obezbeduvawe na surovini, proizvodi i uslugi za lokalniot pazar vo regionot i dr`avata, a ne se retki i formite na izvozno orientirani pretprijatija. Karakteristika na vakvite pretprijatija e lesnata prisposoblivost kon potrebite na pazarot, vrz { to go baziraat primarniot proizvod, pazarot za plasman, obemot na rabota i tipot na organizacija.

Generalno gledano, prednostite na stopanski subjekti od maloto stopanstvo se sostojat vo sledното:

- lesna, eftina i brza postapka na osnovawe, direktno upravuvawe od sopstvenikot/rakovoditel, fleksibilno prifa}awe na novi partneri i obezbeduvawe na pove}e izvori na starten kapital,
- obezbeduvawe rabotni mesta i zapo~nuvawe na samostojno stopanisuvawe so pomal obem na finansiski sredstva vo odnos na golemi te pretprijatija,
- ostvaruvawe pomali fiksni i varijabilni tro{oci za stopanisuvawe poradi prezemawe na pove}e rabotni funkcii od edno ili nekolku lica, kako menaxeri, planeri i organizatori na proizvodstvoto,
- postignuvawe poproaktivno, poekonomi~no i pokonkurentno proizvodstvo vrz osnova na koristewe na postojna energetska i soobra}ajna infrastruktura,
- fleksibilno i brzo pri sposobuvawe na promeni te na ponudata i pobaruva~kata na stoki i uslugi na pazarot preku proizvodstvo vo mali serii,
- pol esno podnesuvawe na deloven rizik poradi pomal obem na vlo`en kapital,
- ovozmo`uvawe poramnomeren razvoj vo op{tinata preku preovladuve~ko koristewe na doma{ni surovini i zadovoluvawe na potrebi na lokalniot pazar,
- poseduvawe sposobnost za pottiknuvawe na supstitucijata na uvoz na proizvodi i uslugi poradi fleksibilnosta, mobilnosta, vitalnosta, pri sposoblivosta i raznovidnosta vo na~inot i metodi te na proizvodstvo i primena na tehni~ko-tehnolo{ki inovacii i znaewa i drugo.

¹⁸ Mikro pretprijatijata i maat od 1 do 5 vraboteni

¹⁹ Malite pretprijatija i maat od 5 do 50, a sredni te pretprijatija od 50 do 250 vraboteni

Maloto stopanstvo, poradi svoje karakteristike i moćno konkurentno na pazarot, a vlijae i na zgolemuwaweto na konkurentnosta na golemite pretprijatija. Vo nego obi~no se vrabotuva ekspertski kadar koj e podoben za tesna specijalizacija vo opredeleni oblasti na proizvodstvo i na uslugi. Na toj na~in malite stopanski subjekti stanuvaaat kooperanti i subkontraktori na golemite pretprijatija, u~estvuva}}i pritoa vo nivnite proizvodstveni programi, za koi tie ne se zainteresirani.

Na fleksibilnosta na malite subjekti na pazarot se nadovrzuva nivnata vitalnost duri i vo najte{ ki stopanski uslovi da poka`uvaat prisposoblivost vo odnos na raboteweto na golemite pretprijatija. Poednostavnata struktura na upravuwawe, od druga strana, nosi zna~itelno pogolemi efekti vo odnos na golemite pretprijatija, bidej}}i menaxerot- sopstvenik donesuva na pobrz i poefikasen na~in odluki za celite i zadate vo raboteweto.

Ekonomskite karakteristiki na maloto stopanstvo se pove}estrani i mnogubrojni so pozitivno vlijani e vrz procesot na konkurentskata borba na pazarot, podobruwawe na efikasnost na stopanstvoto, zgolemuwawe na blagosostojbata vo op{testvoto i amortizirawe na nestabilnosta na nacionalnata ekonomija.

B.3 Merki i formi za poddr{ka na razvojot na maloto stopanstvo

Razvojot na maloto stopanstvo e determiniran od karakteristike na stopanski ot sistem i merkite na ekonomskata politika, a osobeno na onie {to se naso~eni za negova poddr{ka. Za ova cel potrebno e navremeno donesuwawe na sistemski zakoni vo oblasta na dano~nata, carinskata i monetarnata sfera, vo kreditnata politika i sl. Pritoa, postoweto na nacionalna programa za razvoj na maloto stopanstvo pretstavuva osnovna merka i instrument za jaknewe i nepre~en razvoj na privatni ot sektor vo stopanstvoto.

Vo vakvi ramki na stopanski ot sistem, maloto stopanstvo ima golemi {ansi da stane "golemo stopanstvo", odnosno da go napravi stopanstvoto poefikasno i da pridonese za razvoj na konkurentskata sposobnost na pretprijatijata. Sozdawaweto na povolen ambient i opkru`uwawe za nepre~en razvoj na pretpriemni{tvoto pretstavuva vsu{nost prvo strategisko niwo na poddr{ka na maloto stopanstvo.

Vtoroto niwo na poddr{ka e institucionalno niwo, koe se ostvaruva so formi rawe i razvoj na institucionalna infrastruktura za davawe na razni vidovi pomo{ na maloto stopanstvo preku obezbeduwawe na informacii, konsultacii, obrazovni kursevi i seminari, finansiska pomo{ i drugo. Za realizacija na ovie re{enija se nadle`ni soodvetni dr`avni i lokalni organi i tela, razni organizacii, zdru`enija, banki i agencii, kako i drugi formi na institucionalna poddr{ka.

Vo ramkite na institucionalnata poddr{ka, vo Veles pove}e od dve godini raboti Regionalni ot centar - fondacija za razvoj na mali i sredni pretprijatija kako del od mre`ata na institucii za promocija na mali i sredni pretprijatija vo ramki na Nacionalnata agencija za razvoj na mali i sredni pretprijatija (NEPA). Centarot obezbeduva potrebni uslugi na malostopanstvenicite vo Veles i po{iroko vo regionot i na potencijalnite pretpriema~i im pomaga da podgotvat kvalitetni delovni planovi za dobivawe na kredit po Mikrokreditnata linija na NEPA finansirana od EU i od bankite vo Republika Makedonija.

Ovoj Centar - fondacija treba da go zgolemi svoeto mesto i uloga vo razvojt na pretpriema~kiot duh vo op{tinata i vo razvojt na maloto stopanstvo, so aktivna uloga vo edukacijata, permanentnoto obrazovanie i delovnoto informirawe na potencialnite i mladi pretpriema~i, kako uslov za osvojuvawe na podale~ni pazari so kvalitetni stoki i uslugi.

Regionalniot centar za razvoj na mali i sredni pretprijatija treba i ponatamu da se razviva so pomo{ i sredstva od drugi izvori i da stane vistiniski centar za promocija na maloto stopanstvo preku poddr{ka na novite biznisi i pomo{ vo obuka, prekvalifikacija i dokvalifikacija, kako i obuka za sovremeniot menaxment vo golemite privatizacioni pretprijatija so cel da im se pomogne na pomalku bolen na~in da go izvr{at ekonomskoto prestruktuirawe. Zna~i, fondacijata treba da stane centar na mikrofinsiraweto vo op{tinata i regionot, a ednovremeno i klu~no mesto za tehni~ka poddr{ka na maloto stopanstvo (obuka, informacii, konsultacii za vodewe na pretprijatijata). Obezbeduvaweto na finansiski sredstva za osnovawe odnosno zgolemuvawe na mikro-kreditnata linija na FARE programata mo`e da bide od lokal en buxet, od donacii i od lokalnite pretprijatija.

Osobeno zna~ajno za poddr{kata na maloto stopanstvo e otvoraweto na deloven inkubator koje vo faza na osnovawe so sredstva na Svetskata banka i Agencijata na Republika Makedonija za privatizacija. Delovniot inkubator e mesto kade }e se "ispituvaat" odnosno }e se sozdavaat i razvivaat novi privatni pretprijatija, vo relativno poeftini delovni prostori, so mo`nosti za finansiski pozajmuvawa i pomo{ od stru~nici za delovnoto rabotewe. Raboteweto na delovniot inkubator }e gi ohrabri potencialnite pretpriema~i da vlezat vo nego, a ednovremeno e dobar primer za sli~ni organizirawa vo golemite pretprijatija koi imaat potreba od re{avawe na pra{aweto so otpu{tenite rabotnici.

Za podobruvawe na mo`nostite i pro{iruvawe na tekovnite aktivnosti na biznis inkubatorot, op{tinata treba poaktivno da se anga`ira okolu po{iroka promocija i animirawe na naselenieto za mo`nostite koi gi nudi ova institucija. Od druga strana, samiot biznis inkubator treba pointenzivno da se involvira vo tekovnite procesi vo op{tinata, kako i da go pro{iruva svojot po~eten kapital so intenzivirawe na pru`aweto uslugini samo na pretprijatijata koi proizleguvaat od nego, tuku i na drugi zainteresirani stopanski subjekti vo op{tinata.

Pokraj toa, maloto stopanstvo treba da se organizira i preku razni formi na sorabotka i partnerstvo vo ramki na idnata tehnolo{ko-razvojna industrijska zona. Izgradbata na ova zona }e go zabrza integralniot stopanski razvoj na op{tinata i }e bide od golemo zna~ewe za razvojot na lokalnoto malo stopanstvo.

Vo nejzini ramki treba da se sozdatat mo`nosti za smestuvawe na novi industrijski i zanaet~iski firmi od maloto stopanstvo, a vo funkcija na obezbeduvawe poeftino proizvodstvo poradi relativno niskata cena na izgradba, koristewe na postojnata fizi~ka i soobra}ajna infrastruktura, kako i niza drugi pogodnosti. Vo ramki na ova zona mo`ene razvoj i na grupa na komplementarni pretprijatija, t.n. "grozdovi", {to se razvivaat vrz osnova na komparativnite prednosti na op{tinata. Industrijskata zona mo`e da bide specijalizirana (nameneta za edna industrija kako na primer proizvodstvo na porcelan i keramika) ili diverzificirana (nameneta za pove}e industrii, zanaet~istvo, itn.)

Rabotni~kiot univerzitet kako obrazovna institucija vo Veles mo`e da ima primarna uloga vo obrazovaniето na vozrasnite, vo permanentnoto obrazovanie na mladite pretpriema~i, vo razvojot na svesta za potrebata od malo stopanstvo itn. Rabotni~kiot univerzitet mo`e da go zgolemi obemot i vidovite uslugini na vozrasnite, taka {to, pokraj postojnite kursevi, treba da vovede i kursevi za

osve`uvawe na znaewata vo oblata na delovna ekonomija, menaxmentot, vo marketing aktivnostite, vo oblata na me|unarodnite smetkovodstveni standardi, vo oblata na stokovnite dogovori, vo dokvalifikacija na nevrabotenite nekvalifikovani lica i nivno anga`irawe vo maloto stopanstvo i sl.

Sledej}i go iskustvoto vo svetot, no i vo Republika Makedonija²⁰, vo golemite pretprijatija vo op{tinata mo`e da se osnovaat centri za menaxment i obuka. Ovie centri treba da pridonesat za osovremenuvawe na znaewata na vrabotenite i na zainteresiranite lica nadvor od pretprijatieto, a posebno na mladite lu|e. Takvi centri mo`e da organiziraat MHK "Zletovo", "Lozar" i drugi pogolemi pretprijatija koi dosega bea nositeli na stopanski ot razvoj na gradot Veles i na op{tinata kako celina.

Zavodot za vrabotuvawe vo Veles so svojot raboten klub isto taka treba da bide mesto za poddr{ka na potencialnite pretpriema~i, mesto {to zna~i berza na trudot, informirawe, obuka i ohrabruvawe za stopanisuvawe.

*Zdru`enieto na nevladini organizacii* vo Veles mo`e da ima aktivna uloga vo ohrabruvaweto na mladite lu|e, `enite i hendikepiranite lica da se vkluat vo maloto stopanstvo so pomo{ na razni stranski programi i proekti, kako na primer Institutot otvoreno op{testvo-Makedonija, Makedonska razvojna fondacija i drugi.

Podra~nata edinica na Ministerstvoto za ekonomija vo Veles treba da stane eden vid deloven centar za malostopanstvenite, kade mo`e da dobijat soodvetni delovni informacii, konsultacii, promotivni aktivnosti za izvoznite pretprijatija, itn.

Podra~nata edinica na Ministerstvoto za zemjodelstvo, {umarstvo i vodostopanstvo treba da im pomaga na individualnite zemjodelci so finansiski sredstva od Fondot za zemjodelstvo {to se osnova vo tekot na 2001 godina.

Vo ramkite na institucionalnata poddr{ka na maloto stopanstvo, nesomnena uloga mo`e da odigra i lokalnata samouprava. Nejznata poddr{ka treba da bide vo ramkite na integralniot plan za razvoj na op{tinata, a mo`e da se ostvaruva preku obezbeduvawe soodvetni finansiski sredstva od dr`avniot buxet, donacii, krediti pod povolni uslovi, iniciirawe na procesot za osnovawe na lokalni fond za rizik kapital i podobar pristap do finansiski izvori za mali biznisi, obezbeduvawe uslovi za postojano nadograduvawe na znaeweto i ve{tinite na lokalniot pazar na rabotna sila, a osobeno na menaxerskiot kadar vo maloto stopanstvo, vospstavuvawe partnerstva pome|u lokalnata vlast i privatniot sektor, unapreduvawe na malite lokalni pretprijatija preku sproveduvawe na soodvetna tenderska politika, formirawe na poseben centar za poddr{ka na biznisi vo ruralnite sredi ni i drugo.

Eden od na~inite za ostvaruvawe na poddr{ka na maloto stopanstvo na lokalno ni vo bi trebalo da bide i predvidenoto formirawe na Op{tinski razvojen centar. Aktivnostite na ovoj centar se predodredeni za podobruvawe na delovniot ambient, izgradba na odnosi za sorabotka na malite pretprijatija so glavnite lokalni pretprijatija, natamo{no razvivawe na prethodno vospstavenite tradicionalni stopanski vrski na sorabotka i zaedni~ki biznis so firmi od drugi regioni na zemjata i stranstvo i promocija na op{tinata kako mesto so povolna biznisklima.

²⁰ Centar za obuka i menaxment vo AD Pi vara- Skopje

Vo ovoj kontekst, kako eden od glavnite proekti na Op{tinski razvojni centar treba da bide i izgotvuvaweto na baza na podatoci za proekti koi baraat investitori²¹.

Tretoto nivo na poddr{ka na maloto stopanstvo se stopanski te subjekti koi baraat sovremeni metodi na vodewe i upravuvawe vo nasoka na jaknewe na pretpriemni ~kite inicijativi.

Vrz osnova na prethodnite istra`uvawa se ceni deka podinami ~eni nepre~en razvoj na maloto stopanstvo vo op{tinata e mo`en dokolku se integri raat ovie merki za promocija na site tri nivoa na poddr{ka. Pri toa, vo razvojt na maloto stopanstvo treba da se vni mava da ne se povtorat gre{kite od minatoto, proizlezeni od izgradba na stopanski kapaciteti za koi na lokalno nivo ~esto nemalo bilo kakva komparativna prednost.

B.4 Voveduvawe na novi f ormi i instrumenti za finansirawe vo maloto stopanstvo

Obezbeduvaweto finansiski sredstva e eden od najva`nite faktori za kvalitativen i kvantitativan razvoj i promocija na maloto stopanstvo. Pokraj toa zna~ajna uloga imaat i ostanatite vidovi na poddr{ka (dano~ni olesnuvawa i osloboduvawa, carinski olesnuvawa, edukacija, konsultacii, informacii i sl.).

Finansiraweto na maloto stopanstvo ima svoi specif i ~nosti koi, poradi postoeve na opredeleni rizici vo po~etni ot stadium na rabota na malostopanski te subjekti, nametnuvaat potreba od razli ~ni vidovi na bankarski i drug vid garancii. Primenuvanite finansiski institucii i mehanizmi za poddr{ka se raznovidni, mnogubrojni i efikasni.

Osnovna karakteristika na finansiskata poddr{ka pretstavuva sfa}aweto na zna~eweto na maloto stopanstvo za zabrzuvawot i multiplikativen efekt vrz razvojt na sevkupnoto stopanstvo. Za taa cel, dr`avnite institucii preku instrumenti na ekonomskata politika, treba da obezbedat posebni, namenski naso~eni sredstva za f ormi rawe na specijalizirani fondovi, garantni institucii, asocijacii i banki vo ramki na eden {iroko postaven finansiski sistem. Pri toa, finansiskata disciplina, delovnata kultura i moralot mora da imaat svoe mesto i va`nost vo op{testvoto i vo sistemot na op{testvenite vrednosti.

Denes, evidentno e deka komercijalnite banki ne posvetuvaat dovolno vnimanie i poddr{ka na razvojt na mali i sredni pretprijatija i realno ne se zainteresirani za finansirawe vo ovoj sektor na stopanstvoto. Kako osnovni pri~ini za ova najverojatno se maliot iznos na sopstven kapital, zna~ajniot krediten rizik, visokite specif i ~ni tro{oci na servisirawe po eden kredit, kako i problemite svrzani so disciplina na otplata na kreditite.

²¹ Bazata na podatoci treba da soдр`i ime na proektot, opis na sektorot vo koj pripa|a proektot, lokacija na objektot, tip na proektot (nov proekt, modernizacija na ve}e postojni proekti, pro{iruvawe na postojni kapaciteti), opis na proektot, opis na proizvodi koi se tretiraat vo procesot, opis na pazarot, opis na potrebni surovini i materijali, opis na infrastruktura, broji i opis na potrebna kvalifikuvana rabotna sila, opis na potrebni dozvoli za rabota, proektna investicija (fiksni tro{oci, tro{oci za oprema i vozila i kapital za rabota), opis na planirani tro{oci, opis na planirana prodaba, planiran profit pred odano~uvawe, vra}awe na investicija, kratki podatoci za investitorot i ostanati informacii (biznis plan, fizibiliti studija, studija za analiza na pazarot, tehni ~ka studija i finansiska analiza).

Ottuka proizleguvaat problemi te za po~etnici te vo samostojnoto stopani suvawe, za koi zadol`uvaweto kaj komercijalnite banki e mo{ne problemati~no poradi strogite uslovi pri odobruvawe na krediti, visokite kamatni stapki, visokiot procent na sopstveno u~estvo, kratki ot rok za otplata, obezbeduvaweto na garancii, nerealni te hi poteki i sli~no.

Malite i srednite pretprijatija od strana na banki te se diskriminirani vo odnos na golemite pretprijatija i vo razvienite zemji, kade neretko pla}aat za 1 do 2% pogolemi nominalni i realni kamatni stapki, otkolku golemite firmi²². Osven toa, banki te ne se raspolo`eni da davaat bilo kakvi zaemi na malite pretpriema~i, pred si poradi nedoverbata vo novite pretprijatija i prisutni ot straval i sredstvata }e bidat vrateni, kako i poradi ote`natata mo`nost za proverka na bonitetot na malite pretprijatija poradi nedovolnata tradicija na stopani suvawe vo na{ i uslovi.

B.4.1 Novi formi za finansirawe na maloto stopanstvo

Finansiskiot mehanizam za poddr{ka na malite i sredni pretprijatija bi trebaloda se состоi od (a) selektivno kreditirawe na malata industrija koja proizveduva za golemoto stopanstvo, (b) selektivno kreditirawe na proekti vo visokorentabilni izvozni proizvodi, (v) konzorciumsko finansirawe na malite i na srednite pretprijatija, (g) selektivno finansirawe na proizvodstvoto na novi i def icitarni proizvodi, (d) organizirawe na namensko {tedewe na malite pretprijatija kaj specijalizirani banki za smetka na finansirawe na visokoprofitabilni proekti, (l) finansirawe semejni fabрики od strana na golemite pretprijatija i (e) opredeluvawe na adekvatna kvota vo Narodna banka nameneta za stimulatивно kreditirawe na delovnite banki.

Zaradi zajaknuvawe na malostopanskite subjekti i nivnata podgotovka za dobivawe krediti kaj delovnite banki pod povolni komercijalni uslovi, potrebno e vo ramkite na nacionalnata strategija i politika za razvoj na maloto stopanstvo da postoji posebna konzistentna programa za davawe finansiska pomo{ i poddr{ka. Institucii te i formite za finansiska pomo{ na maloto stopanstvo, a osobeno na po~etnici te vo stopanisuvaweto, vo slu~ajov treba da bidat opredeleni so stapkata na stopanski razvoj, izgradenata institucionalna infrastruktura za pomo{ na maloto stopanstvo i ambientot za razvoj na pretpriemni {tvoto.

Osnovnite oblici na finansiska poddr{ka se fondovi za razvoj na maloto stopanstvo, specijalizirani banki za maloto stopanstvo, specijalizirani institucii za odobruvawe zaemi, krediti i izdavawe garancii na malostopanstvenicite kaj delovnite banki, fondovi za rizi~en kapital i fran{izirani lizingsistemi.

Ovie finansiski institucii obi~no se finansirani od buxetski sredstva, donatorstva, efitni me|unarodni sredstva, me|unarodna pomo{ i programi, stranski kapital, sredstva za socijalna pomo{, nepovratni sredstva, akcionerski kapital, specijalizirani pretprijatija za lizirani drugo.

Finansiskite institucii za poddr{ka na maloto stopanstvo obi~no dodeluvaat (a) mali mikrokrediti za po~etnici vo stopanisuvaweto, (b) krediti koi slu`at za finansirawe na razli~ni programi vo maloto stopanstvo i ~ii iznosi se pogolemi od mikrokreditite i zaemite, no ne pogolemi od 100.000 evra, (v) kreditni garancii nameneti na malostopanstvenicite, (g) investicioni fondovi koi se koristat za obezbeduvawe sopstven kapital na malostopanski te subjekti i (d) fondovi za rizi~en kapital.

²² Spored EIM Small Business Research and Consulting: "The State of Small Business in the Netherlands 1993", December 1993, str. 55, isto i "Small Business Advisor, The Entrepreneur Magazine", John Wiley and Sons, New York, 1995, str. 27.

Finansiraweto na maloto stopanstvo po pat na kupuvawe akcii na pretprijatijata i od fondovite za rizi~ni vlo`uvawa ja zbogatuva { irokata lepeza na instrumenti i mehanizmi za pottiknuvawe na pretpriemni{tvoto. Ovoj vid na finansirawe e osloboden od dano~ni obvrski vo pove}e zemji<sup>23</sup>. Za `al, vo Republika Makedonija do denes na ovoj plan ne postojat nekakvi inicijativi.

Naj-esti se barawata na finansiski sredstva za mali zaemi, i toa kako za zapo~nuvawe na novi dejnosti, taka i za jaknewe na postojnite mali biznisi. Sepak, slo`enata procedura i nepovolnite uslovi pri~inuvaat raspolo`livite kreditni sredstva mnogu malku da se koristat za razvoj na maloto stopanstvo na Republika Makedonija, a vo toj kontekst i vo Op{tina Veles²⁴.

B.4.2 Instrumenti za finansirawe na maloto stopanstvo

Obezbeduvaweto finansiski sredstva e eden od najva`nite faktori za razvoj i promocija na maloto stopanstvo i stopanstvoto vo celina. Natamo{en razvoj na bilo koj del od stopanstvoto e nevozmo`en bez novi investicii, bilo da se vo funkcija na obnova i rekonstrukcija, ili vo funkcija na osvojuvawe na novi tehnologii i novi aktivnosti. Niskata akumulativnost vo raboteweto na pretprijatijata zna~i postoeawe na sostojba na nedostig na sopstveni sredstva za novi investicii. Od ova proizleguva deka kreditot se javuva kako instrument koi pretprijatijata se pove}e go koristat kako realizacija za novi investicii.

Od druga strana, niskoto doma{no {tedewe go pravi nedovolen i skap doma{ni ot finansiski kapital, {to zna~i porast na potrebata za koristewe na stranski kreditni linii. Pri toa ne treba da se zanemarat i ostanatite vidovi na poddr{ka vo vid na dano~ni olesnuvawa i osloboduvawa, carinski olesnuvawa, edukacija, konsultacii, informacii i sli~no.

Sredstva za finansirawe na razvojot na maloto stopanstvo mo`at da se obezbedat od pove}e izvori. Nekoi od niv podetalno se prezentirani vo tekstot {tosledi.

²³ Ekonomski te politiki na razvi eni te zemji, vkl u~uvaj}igi i zemji te na Evropskata Unija, razvi vaat posebni sistemi za finansiska pomo{na novoformirani te mali pretprijatija, preku sozdavawe mre`ana fondovi za rizi~enkapital i fondovi za garantirawe na zaemite. Zastapeno e isto taka i finansirawe od strana na gol emi te pretprijatija preku otvorawe novi firmi vo koi se vrabotuva vi{ok na sopstvena rabotna sila. Vo ovoj kontekst pretprijatijata investiraat i sopstveni rizi~enkapital.

Postojat i programi so~ija pomo{nevraboteni telica svojot nadomest za nevrabotenost go vlo`uvaat vo novi pretprijatija. Fondovite ili pretprijatijata za rizi~enkapital (venture capital funds/companies) imaat golemo zna~ewe za razvojot na maloto stopanstvo, a osobeno tamu kade {to postoi visok rizik vo pottiknuvaweto na pretpriemni{tvoto za obezbeduvawe razvoj na novi tehnologii. Poradi visoki tro{oci na proizvodstvo i koristewe visoka tehnologija vo maloto stopanstvo, ovie fondovi (naj~esto privatni pretprijatija i banki za razvoj) u~estvuvaat vo finansiraweto preku kupuvawe akcii zaradi direktivni partiicipirawe vo upravuvaweto so pretprijatijata.

Rizi~ni ot kapital se vlo`uva vo site fazi na razvoj na maloto stopanstvo, no najva`ene e prvot, takanare~ensemenski kapital (seed capital) za zapo~nuvawe na stopani suvaweto (start-up business) i {irewena biznisi te. Rizi kot vo site fazi e gol em, no najgol em e vo prvata faza, pa zatoa postojat programi za po~etni stopanski aktivnosti i za pottiknuvawe i razvoj na novi tehnologii vo maloto stopanstvo.

²⁴ Za pobrzi nepre~en razvoj na maloto stopanstvo treba da se promeni postojni ot pristap koj e pod mo{ne nepovolni komercijalni uslovi (kamatna stapka od 24% godi {no, hi poteka od 200%, hi poteka na nedvi`nosti vo grad za zamjodelski krediti i sl.).

NEPA

NEPA so svoje regionalne centre v Veles, Kumanovo, Bitola, Strumica i Skopje i ESA agencije v Ohrid, Tetovo i Gostivar i plasira mikro krediti v skupni znesek od 5,1 milijoni EVRA i 55 milijoni denari. Sredstva se realiziraa preko delovne banke do maksimalen znesek od 1,8 milijoni denari so kamatna stopka od 11,9%, sopstveno udelestvo od ena tretina od zneska na odobreni ot kredit i rok na vraawe od 3 do 5 godini. Nameneti se za firme v zaetok ili firme registrirani od 1990 godina navam, so najmnogu 20 vraboteni i najmnogu 51% od skupni ot kapital v privatna sopstvenost. Dejnosti te to se finansiraa se od (a) oblasti na prerabotka na zemjodelski proizvodi i proizvodstvo na hrana kako sekundarno proizvodstvo, (b) kompjuteri, telekomunikacii i elektronika, (v) pakuvawe, (g) lesna industrija, (d) turizam i usluge v turizmot, (l) zanaet-istvo, (e) usluge na proizvodstvo i ( ) medicinski usluge.

Baratelot na kreditot treba da e klient na NEPA ili na nekoj od ovlastenite regionalne centre za razvoj na mali i sredni pretprijatija. V regionalni ot centar klientite zadol`itelno dobivaat gotov model na deloven plan, kako i upatstva i stru-na pomo{ za negova podgotovka. Usl ov za podnesuvawe na baraweto na kredit do banke te e klientot da dobie preporaka za deloven plan od NEPA ili od nea ovlasten regionalen centar. Sopstvenoto udelestvo na klientot treba da iznesuva mi ni mum 20% od skupni ot znesek na barani sredstva. Kreditite se odobruvaat samo za kupuvawe na oprema i ma{ ini.

Rado banka i Tutunska banka

Rado banka i Tutunska banka od Skopje plasiraa sredstva od Makedonskata razvojna fondacija v visina od 4.170.273 EVRA preko posrednici za: (a) investicii v oprema, zemjodelski repromaterijal ili dobitok do 10.000 EVRA po individualen zemjodelec so 7,25% kamatna stopka, edna godina grejs period i vremenawe na zaemot do 4 godini, (b) osnovni i obrtni sredstva na mali pretprijatija so najmnogu 20 vraboteni v oblasti na zemjodelskoto proizvodstvo do 50.000 EVRA so godi{ na kamatna stopka od 8 do 12%, sopstveno udelestvo od 20%, rok na vraawe do 5 godini i grejs period do edna godina i (v) osnovni i obrtni sredstva za mikro pretprijatija spored kriteriumot na "Mo`nosti".

Invest banka

Invest banka od Skopje od februaru 1997 godina plasiraa sredstva od Me|unarodni ot fond za razvoj na zemjodelstvoto, IFAD - International fund for agricultural development, v skupni znesek od 16,2 milijoni DEM za ruralen razvoj v Isto-na i Jugoi sto-na Makedonija, i toa za (a) individualni zemjodelci do 10.000 USD so rok na vraawe do 6 godini, grejs period od 3 meseci do 3 godini i kamatna stopka od 6% godi{ no, (b) individualni zemjodelci do 30.000 USD pod istite uslovi i (v) mali i sredni pretprijatija do 75.000 USD pod istite uslovi, zaedno so hi poteka na nedvi`en i mot vograd so odnos 2:1 (200%).

Makedonska banka za poddr{ka na razvojot

Makedonska banka za poddr{ka na razvojot, kako promotivna banka v Republika Makedonija, kreditne linie odobruva preko 11-te delovne banke - Stopanska banka AD - Skopje, Balkanska banka AD - Skopje, Komercijalna banka AD - Skopje, Invest banka A.D. - Skopje, Tutunska banka AD - Skopje, IK banka AD - Skopje, Makedonska banka AD - Skopje, Stopanska banka AD - Bitola, Eksport-Import banka AD - Skopje, Tetovska banka AD - Skopje i Rado banka AD - Skopje.

Kreditne linije namenene za mali i sredni pretprijatija i za podrška na proizvodstvo nameneno za izvoz od stokovna kreditna linija od Italija vo iznos od 25 milioni DEM i od KFW bankata od Germanija vo iznos od 30 milioni DEM se odobruvaat vo visina od 100.000 do 800.000 DEM so 15% sopstveno u~estvo.

Kreditna linija za finansirawe na osnovni i obrtni sredstva (obrtne sredstva do 30% od iznosot na kreditot) vo malite i srednite pretprijatija, za novi vrabotuvawa se odobruva so rok na vraawe do 5 godini, vkluvaj{i do edna godina grejs period i kamatna stopka od 11% godi { no. Kreditna linija za proizvodstvo nameneno za izvoz se odobruva so rok na vraawe do 15 meseci i so kamatna stopka od 11% godi { no.

Stokovna kreditna linija od Italija se odobruva za kupuvawe na oprema od italijansko proizvodstvo so rok na vraawe do 5 godini, grejs period do 1 godina i kamatna stopka od 8% na godi { no ni vo.

Kreditna linija od KFW od Germanija se dodeluva so rok na vraawe do 5 godini, vkluvaj{i edna godina grejs period i 11% kamatna stopka na godi { no ni vo, pri { to do 30% od kreditot mo`e da se nameni za obrtni sredstva.

Mejunarodna banka za obnova i razvoj

Mejunarodna banka za obnova i razvoj (IBRD) obezbeduva kreditna linija namenena za nabavka na oprema, grade`ni raboti, osnovno stado i obrten kapital. Celna grupa na ova kreditna linija e privatni ot sektor. Uslovi i kriteriumi na kreditna linija se: visina na kreditot od 150.000-2,25 milioni DEM, godi { na kamatna stopka od 13%, rok na otplata od 1 do 10 godini i grejs period najmal ku 1 godina. Obezbeduvawe na kreditot e so hi poteka na nedvi`enimot vo odnos 2:1.

Ovlasteni banki za realizacija na sredstvata se: Stopanska banka AD Bitola, Makedonska banka AD Skopje, Radobank AD Skopje, Tutunska banka AD Skopje, Invest banka AD Skopje, Komercijalna banka AD Skopje, Ohridska banka AD Ohrid.

Lokalni izvori za finansirawe na razvojot

Sogleduvawata poka`uvaat deka Op{tina Veles, so pogolema organiziranost i mobilnost mo`e da obezbedi sredstva za investirawe vo osnovni fondovi. Ovie sredstva, iako se skromni, }e mo`e da obezbedat i koristewe na dopolnitelna akumulacija od zemjata, a i stranski kapital. Sogleduvawata uka`uvaat deka i pri maksimalni naponi za zgolemuvawe na sopstvenite sredstva za investirawe, Op{tina Veles bez koristewe na dopolnitelna akumulacija od zemjata i stranski kapital ne }e mo`e da ostvari obem na investirawe vo osnovni fondovi koi bi sozdale uslovi za presvrtno intenziven razvoj na op{tinata.

Lokalnite izvori na kapital za finansirawe na razvojot vo Op{tina Veles se amortizacijata i sredstvata za pro{irena reprodukcija na postojnite pretprijatija, sredstvata na privatnite biznismeni i sredstvata na naselenieto. Sredstvata za finansirawe na investiciite od pretprijatijata }e se ostvaruvaat so po-ituvawe na postojnite propisi za izdvojuvawe na amortizacija, kako i so prisutni privatni inicijativi za ostvaruvawe na proizvodstvoto so povisoki fazi vo industrijata i zemjodilstvoto, kako i za vr{ewe na usluzi vo terciarni ot sektor. So realizacijata na ovie inicijativi se ceni deka }e mo`e da se anga`iraat lokalni izvori na sredstva za investirawe vo op{tinata. Za ova cel investitorite treba da se ohrabruvaat, da im se dodeluvaat soodvetni lokacii, komunalnite i drugi dava~ki da se odr`uvaat na tolerantno ni vo, da se sozdavaat uslovi za koristewe na bankarski krediti i sl.

Sogledovawata uka`uvaat isto taka deka zna~aen lokalen izvor za finansirawe na razvojot mo`e da pretstavuva i {tedeweto na naselenieto. Nekoi pokazateli uka`uvaat deka vo domovite na naselenieto se nao|aat zna~ajni tezaurirani sredstva vo denari i devizi. Ovie sredstva so zgolemuwawe na doverbata vo finansiskite sistemi na zemjata i bankarskite institucii vo pogolem obem mo`e da bi de staven vo funkcija na poddr{ka na investici oni te inicijativi vo op{tinata.

Podatocite poka`uvaat deka del od naselenieto od Op{tina Veles e na privremena rabota vo zapadno evropskite i drugi zemji. Postojat inicijativi za vra}awe na ovie rabotnici i otpo~nuwawe na biznis vo rodni ot kraj. So sozdavawe na popovolni uslovi za vra}awe na ovie lica i nivno anga`irawe vo oddelni proizvodstveni kapaciteti }e se obezbedi zna~en izvor za zgolemuwawe na investiciite vo Op{tina Veles.

Lokalnite izvori za finansirawe se o~ekuwa da se sozdavaat i so jaknewe na prihodite na lokalnata samouprava. So pre stojnata decentralizacija na vlasta se o~ekuwa del od prihodite na dr`avata da se prenaso~at vo buxetite na lokalnata samouprava. Ovie sredstva treba vo najgolem del da bidat naso~eni za sozdavawe infrastruktur ni uslovi za rabota na op{tinata i za direktno poddr`uvawe na investici oni te proekti koi se od nejzini interes.

Kako lokalni izvori za finansirawe na razvojot na maloto stopanstvo mo`e da bidat: (a) Fondacijata za razvoj na mali i sredni pretprijatija- Regionalen centar vo ramki na NEPA mre`ata na institucii za poddr{ka na razvojot na malite i srednite pretprijatija, (b) Fondot za rizi~en kapital za vlo`uvawa i partnerstvo, formiran kako investicionen fond od sredstva na privatni stopanstvenici, sredstva od privatizacija na pretprijatijata, lokalen buxet i donacii od razni programi za poddr{ka na maloto stopanstvo i (v) [tedno-kreditna zadruga za finansirawe na proekti za razvoj na privatnata inicijativa vo stopanisuvaweto na lokalnoto naselenie (one i {to {tedat mo`e da gi koristat sredstvata).

SEAF/Makedonija

SEAF/Makedonija e fond za zaedni~ki vlo`uvawa koj go unapreduwa razvojot na malite i sredni pretprijatija vo Makedonija. SEAF e komercijalna kompanija koja e filijala na SEAF (Small Enterprise Assistance Fund) Washington USA. Toa e ~isto investiciona, a ne kreditna institucija. Go prezema samo malcinstvoto akcii (25% do 49%) i e aktiven partner dodeka e kosopstvenik na pretprijatieto. Kako vlo`uva~ki fond, SEAF investira isklu~ivo na komercijalna osnova i potoa po tri do sedum godini, gi prodava akcii te preventveno na partnerite ili na tretolice {to zaedni~ki go odbrale. Ova a transakcija mo`e da se realizira preku javna prodaba na akcii te na pazarot na hartii od vrednost, o~ekuvaj}i opredelen povrat.

SEAF voobi~aeno investira vo pretprijatija koi vo svoeto dosega{no rabotewe poka`uvaat posvetenost kon nivnata investiciona ideja i opravdanost na istata. Fondot e zainteresiran da investira i vo novoosnovani pretprijatija, so malku ili bez istoriski podatoci za raboteweto, dokolku pretpriema~ite imaat soodvetno iskustvo i posvetenost kon vlo`uvaweto i vnesuvaat dovolno sredstva vo pretprijatieto, kako bi go kompenziral e pogolemi ot rizi k koj proizleguva od f aktot {to pretprijatieto e na po~etokot od svoeto postoeewe. SEAF/Makedonija e fondiran od Amerikanskata agencija za me|unaroden razvoj (USAID), EBRD, IFC i DEG. Vкупni ot kapital na fondot iznesuva pribli`no 13 milioni USD. Prose~nata gol emina na investicijata se dvi`i od 200.000 do 800.000 USD, prezmaj}i pri toa 25% do 49% od sopstvenosta.

Celni grupi na SEAF za zaedni ~ko vlo` uvawe se: (a) pretpriema~i so integritet i iskustvo, koi se opredeleni za brz raste`, akcionersko partnerstvo i transparenten moderen menaxment, (b) mali i sredni makedonski pretprijatija vo privatana sopstvenost, (v) pretprijatija od atraktiven deloven sektor kako { to se informacisko-komunikaciska tehnologija, lesna industrija, zemjodelstvoto i delovnite uslugi (isklu~eni se finansijski uslugi, igri na sre}a, tutunska industrija, proizvodstvo na pijalaci so visok procent na alkohol i nelegalni aktivnosti { tetni za ~ovekovata okolina) i (g) sopstveni ci-pretpriema~i koi sakaat i mo`at da vlo`at sredstva vo soodnos so golemi nata na nivnata sopstvenost.

Humani t arna organi zacija "Mo`nosti"

Humani tarnata organi zacija "Mo`nosti" na USAID so sedi { te vo ^ikago vo SAD so svoi kancelarii vo Skopje, Kumanovo, Ko~ani, Ki~evo i Strumica obezbeduva pove}e vidovi na mali zaemi, grupni zaemi za mali pretprijatija i fizi~ki lica (zemjodelci, zanaet~ii) od pove}e izvori koi gi plasi ra vo vid na zaem za: (a) osnovni sredstva do 35.000 DEM so rok na vra}awe do 3 godini, grejs period do 6 meseci, so ednokraten nadomestok do 3% i kamatna stapka od 18 do 22% godi { no; (b) kratkoro~ni krediti za trajni obrtni sredstva vo iznos od 25.000 DEM so rok na vra}awe od 1 godina godi { na kamatna stapka od 18%, grejs period od 1 do 6 meseci i ednokraten nadomestok do 3%; (v) krediti za zemjodelstvo vo iznos od 25.000 DEM so rok na vra}awe do 3 godini i grejs period do 6 meseci, godi { na kamatna stapka od 16 do 22% i ednokraten nadomestok do 3%; (g) kratkoro~ni krediti za tekovni sredstva do 25.000 DEM so rok na vra}awe od 6 meseci i kamatna stapka od 20 do 24% na godi { no ni vo; (d) grupni krediti za `eni-pretpriema~i koi me|usebno go garanti raat vra}aweto na krediti so maksimalen iznos od 3.000 DEM, i sl.

I nstit ut ot voreno op{ t est vo- Makedonija

I nstitutot otvoreno op{ testvo-Makedonija go potpomoga razvojot na zemjodelstvoto vo Makedonija so odobreni 500.000 USD preku I zvozna i kreditna banka od Skopje do 10.000 EVRA so kamatna stapka od 8% godi { no, grejs period do 6 meseci i rok za otplata do 1 godina za obrtni sredstva i do 3 godini za osnovni sredstva i admini strativen nadomestok od 1,5% od iznosot na odobreni ot kredit (pri hi poteka od 130% od vrednosta na kreditot) i institucijata "Mo`nosti" za grupni zaemi za proizvodstvo, uslugi, trgovija na malo i preku zemjodelstvo na 3 do 5 ~lenovi koi me|usebno go garanti raat vra}aweto na kreditot so kamatna stapka od 14% godi { no, grejs period od 1 mesec za sekoj ciklus i 2% od dodeleni ot zaem kako ednokraten nadomestok).

ACDI/VOKA

ACDI/VOKA vo realizacijata na proektot za poddr{ ka na zemjodelski te zdru`enija Macedonian Agriculture Assosiation Support (MAAS), raboti so zdru`enijata kako partner vo obezbeduvawe na potrebna poddr{ ka i pomo{ , odnosno uslugi za ~lenovite na zdru`enijata. Poddr{kata se sproveduva so pomo{ na visokostru~ni kadri (konsultanti) od SAD i Republika Makedonija, preku trening programi, rabotilnici, seminari itn. Zdru`enijata aktivno u~estvuvaat vo kreiraweto na aktivnostite i na~inot na koj tie }e se sproveduvaat. Tie se ramnopraven partner vo defini rawe na svoite potrebi, selektirawe na korisnicite na stru~nata pomo{ i organi zirawe na treni ng programi i seminari.

Vo po~etnata faza na proektot }e bidat selektirani 25 do 30 aktivni zemjodelski zdru`enija, kako potencijalni neposredni korisnici na stru~na pomo{ i partneri vo ovaa razvojna programa. Vo ramkite na proektot MAAS e sodr`an i mehanizam za poddr{ ka na funkcionalni ot razvoj na zdru`enijata preku programata "Inicijalni grantovi za ostvaruvawe prihodi za zdru`enijata".

Ovie grantovi treba da obezbedat po-etni finansiski sredstva za ekonomski izdr`ani uslugi koi }e donesat prihod i sozdatat revolving fond vo sopstvenost na izbranite zdru`enija, namenet za zedni~ka nabavka na repromaterijali po beneficirana cena, obezbeduvawe na proizvodna oprema i marketing uslugi za proizvođite na ~lenovite na zdru`enijata itn. Grant programata }e ovozmo`i dodeluvawe na grantovi vo vi si na do 5.000 USA dolari po zdru`enie.

Land O'lakes

Land O'Lakes pri pa|a na proektot MAMA (Macedonian Agribusiness Marketing Activity) koj { to prvenstveno e naso~en kon promovirawe na marka na proizvodi od oblata na prehranbenata industrija. Proektot ne dava nikakvi mikro krediti, no preku *Oddeľ za razvoj na biznisi* dava pomo{ na zemjodelskite klienti vo obezbeduvaweto sredstva od finansiskite izvori Opportunity International/Mo`nosti, Fondot otvoreno op{ testvo, IFAD i Svetska banka. Vo ramkite na proektot se vr{ i obuka vo oblata na menaxmentot i biznisi. Proektot posebno e naso~en za sorabotka so zdru`enieto na privatni prerabotuvai na meso i mesni proizvodi.

B.5 Preporaki za razvoj na maloto stopanstvo

Ekonomskoto prestrukturirawe na stopanstvoto na Op{tina Veles i natamu }e se vr{ i so privatizacija na postojnite pretprijatija i so otvorawe na novi privatni pretprijatija. Vo toj kontekst }e se razvi va i maloto stopanstvo.

Mo`nostite za natamo{ en razvoj na privatnata inicijativa pri stopanisuvaweto vo op{tinata proizleguvaat od komparativnite prednosti na samata op{tina. Prirodnite i ~ove~ki resursi, povranosta so `elezni~ka pruga i glavnite soobrajajnici vo zemjata, postoe~kata industrijska infrastruktura, postoeveto na rekata Vardar, blizinata do glavniot grad i aerodromot "Petrovec", kako i mestopolobata vo centralniot del na zemjata, treba da bidat osnova na sevkupniot i den ekonomski razvoj na Op{tina Veles.

Kako prioriteti vo razvojt na maloto stopanstvo na Op{tina Veles se predlagaat: (1) razvoj na kapaciteti koi se srodni so proizvodstvoto na golemite pretprijatija; (2) razvoj na strate{ko partnerstvo so stranski partneri (fran{izing, zedni~ki vlo`uvawa, licenci, patenti, lizing); (3) zadovoluvawe na lokalnite potrebi na potro{uva~ite i na pogolemite proizvodstveni kapaciteti preku razvoj na mali biznisi vo site granki na stopanstvoto; (4) razvoj na semejni biznisi po~ituvaj}i ja lokalnata tradicija; (5) odr`uvawe na postojni biznisi preku voveduvawe novi tehnologii i novi metodi na rakovodewe; (6) odr`uvawe i razvoj na postojnite kapaciteti vo stopanstvoto preku razvoj na srodni i kompatibilni dejnosti vo vid na grupa "grozdovi" na pretprijatija (agrokomples, turizam); (7) neguvawe na site formi na interesni zdru`uvawa na malostopanstvenicite; (8) razvoj na institucii za pomo{ i poddr{ka na maloto stopanstvo vo oblata na informiraweto, permanentnoto obrazovanie, promocijata na izvozot i negovo promovirawe preku afirmativen pristap vo mediumite.

Maloto stopanstvo vo Op{tina Veles vo soglasnost so raspolo`livosta na proizvodstvenite faktori treba da se organizira na razli~ni naini i vo razli~ni formi, i toa zavisno od mo`nostite, potrebite i inventivnosta na lokalnite organi i organiziranosta na relevantnite institucii. Vo ramkite na svoite nadle`nosti, op{tinski te organi i tela so svojata inventivnost i kreativnost treba da obezbedat nepre~en razvoj i poddr{ka na maloto stopanstvo. Eden od nainite za podr{ka na lokalno ni vo }e bide formiraweto na Op{tinski razvojcentar.

Maloto stopanstvo treba da se organizira i preku razni f ormi na sorabotka i partnerstvo vo ramki na (1) tehnolo{ ko-razvojnata industrijska zona, (2) delovni te inkubatori i (3) dogovorno-kooperantski te odnosi so pogolemi te pretprijatija od op{ tinata i drugi regi oni .

I zgradbata i za` i vuvaweto na tehnolo{ ko-razvojnata industrijska zona }e ovozmo` i poddr{ ka na integralni ot stopanski razvoj na op{ tinata, a so toa i na razvojot na maloto stopanstvo. Vo nejzini ramki }e se sozdatat mo` nosti za smestuvawe na novi industrijski i zanaet~iski firmi od maloto stopanstvo, a vo funkcija na obezbeduvawe poeftino proizvodstvo poradi relativno niskata cena na izgradba, koristewe na postojnata fizi~ka i soobra}ajna inf rastruktura, kako i na ni za drugi pogodnosti .

Razvojot na pretpriemni { tvoto vo op{ tinata treba bide prosleden i so f ormi rawe i jaknewe na institucii za pomo{ i poddr{ ka na maloto stopanstvo preku sozdavawe na soodevten del oven ambi ent. Zna~ajna ul oga vo poddr{ kata }e ima i novof ormi rani ot del oven inkubator. Za podobruvawe na mo` nostite i pro{ iruvawe na aktivnostite na bizni s inkubatorot, op{ tinata poaktivno }e treba da se anga` ira okolu po{ i roka promocija i ani mi rawe na naseleni eto za mo` nostite koi gi nudi ova a insti tucija .

Delovni ot inkubator, od druga strana pak, treba da se involvira pointenzivno vo tekovnite procesi vo op{ tinata i da investira vo doopremuvawe so neophodni sredstva za rabota, kako i vo vospostavuvawe na veb stranica za promocija na pretprijatijata koi se sostaven del od inkubatorot, ili koi proizlegle od nego .

Za ostvaruvawe na podinami ~en, poramnomenen i pouskladen razvoj na op{ tinata treba da se razvie f orma na kooperantski odnosi na pove}e nivoa i oblasti, a vo f unkcija na zaokru` uvawe na reprodukcioni te procesi vo pogolemi te pretprijatija, razvoj na mati ~nata industrija, vospostavuvawe na strategisko partnerstvo so doma{ ni i stranski delovni subjekti i razvoj na semejni te bizni si .

Postojni te industrii vo Veles, preku osloboduvawe od sporedni te dejnosti so davawe na lizing ili prodavawe na procesna oprema, treba da go pottiknuvaat razvojot na maloto stopanstvo. Ova t.n. " ~ador strategija" }e ovozmo` uva golemi te pretprijatija vo kooperantski odnosi so preotstapuvawe na sporedni proizvodni dejnosti da postignuvaat poproktivno i pokonkurentno proizvodstvo. Vo odredeni slu~aji, ovi e pretprijatija vo svojot sostav }e osnovati centri za menaxment i obuka za obnovuvawe i osovremenuvawe na znaewata na svoi te vraboteni za da gi podgotvuvaat za organizirawe na sopstveni semejni bizni si, dokolku bi dat proglaseni za tehnolo{ ki vi { ok .

Vo Op{ tina Veles postojat dobri uslovi za razvoj na kooperantski odnosi so golemi te pretprijatija i toa posebno vo prehranbenata, kerami ~kata, tekstilnata, ko` arskata i metaloprerabotuvata industrija. Vo agrokomplesot kooperantski te odnosi osobeno treba da se razvivaat vo proizvodstvoto na vino, sto~arstvoto i p~elarstvoto, a postojat i dobri perspektivi za razvoj na cve}arstvoto i organi ziranoto proi zvodstvo na pe~urki .

Veles, kako grad poznat so tradicionalno iskustvo vo kerami~kata, tekstilnata i ko`arskata industrija, planirano e da prodol`i da go implementira ovaa iskustvo i tradicija vo novi kapaciteti vo sektorot na maloto stopanstvo. Golemiot broj na otpu{teni rabotnici so svoje kvalifikacii, znaewa i sposobnosti, preku sopstveno rabotno anga`irawe i so finansiska pomo{ od razni programi, fondovi i banki, mo`at da otpo~nat sopstveni mali biznisi osobeno vo delot na obezbeduvawe i proizvodstvo na surovini i repromaterijali za stopanstvoto na op{tinata, finalizacija na proizvodnite programi i z bogatuvawe na asortimanot na proizvodi, proizvodstvo na soodvetna ambala`a i pru`awe kvalitetni i brzi transportni i drugi uslugi. Vo predvid treba da se zemat i postoe~kite svetski tendencii koi vodat kon upotreba na prirodni surovini i materijali, {to od novo mu dava {ansa na svilarstvoto vo Veles.

Razvojot na maloto stopanstvo vo ruralnite sredini nu`no treba da se razviva vo nasoka na iskoristuvawe na raspolo`ivite resursi za razvoj na zemjodelstvoto, osobeno sto~arstvoto, p~elarstvoto, cve}arstvoto, lozarstvoto, gradinarskite kulturi, pe~urkarstvoto i povi{soki fazi na prerabotki na ovie proizvodi. Taka na primer, vo Ba{ino Selovo neposredna blizina na Veles, postoji interes i mo`nost za odgleduvawe na cve}iwa. Pokraj ovie dejnosti, maloto stopanstvo mo`e da se razviva vo selskite naselbi vo dejnostite koi se def icitarni vo nivnite sredini, kako na primer vo oblata na uslugite, zdravstvenite uslugi, mehani~arski, odr`uvawe na aparati za doma}instvoto, ugostitelstvoto itn.

Veles kako zanaet~iski grad so tradicija i renome i ponatamu treba da go poddr`uva razvojot na zanaet~istvoto preku odobruvawe na lokacii za gradba i obezbeduvawe na deloven prostor, mikrozaemi i dano~ni olesnuvawa. Osobeno vni manie treba da se obrne na za`ivuvaweto na starite zanaeti, koi treba da stanat za{titen znak na vele{ koto podnebj e i zna~itelno da pridonesat kon podobruvawe na ekonomskata sostojba vo op{tinata.

Maloto stopanstvo vo Veles predvideno e da se razviva i vo oblata na trgovijata i uslugite, i toa osobeno vo oblata na tranzitniot turizam i ugostitelstvoto. Prirodni te potencijali, kulturno-istoriskoto nasledstvo i komunikacijskata povrzanost na op{tinata i po{irokiot region, pretstavuvaat faktori koi ovozmo`uvaat zna~itelno podinami~en razvoj na ovaa stopanska granka. Zna~itelno podobruvawe na sostojbite se predviduva so doizgradba i doureduvawe na turisti~ko-rekreativniot kompleks na ezeroto Mladost, koj istovremen }e gi zadovoluva i rekreativni te potrebi na gra|anite na Op{tina Veles.

Maloto stopanstvo predvideno e da se razviva i vo oblata na finansiski i konsultantski uslugi, odr`uvawe na kompjuteri, agencii za za{tita na `ivotnata sredina, agencii za nedvi`nosti, uslugi vo transport na lule i stoki, agencii za marketing uslugi, agencii za dizajn i tehni~ki konsaltingi drugo.

So vakov pristap se planira da se intezivira interesot za otpo~nuvawe na mikro i mali biznisi, pri{to kontinuiranoto zгол emuvawe na vrabotenosta i podigaweto na ekonomskata mo} na lokalnoto naselenie, voedno }e pretstavuva i po~etok na ostvaruvawe na osnovnata strate{ka cel, odnosno sproveduvaweto na lokalniot stopanski razvoj na Op{tina Veles.

B.6 Pazarot kako f aktor za razvoj na maloto stopanstvo

Vo ramki na razrabotkata na probl emati kata na kreirawe novi biznisi vo sferata na maloto stopanstvo i proizvodstvenoto zanaet~istvo, najprvo se analizirani mo`nostite za nastap na soodvetnite stopanski subjekti na doma{niot i stranskiot pazar. Od analizata e proizlezena ocenka deka samostoen probiv na lokalnite malostopanstvenici na pazarite nadvor od op{tinata, osven vo iskl u~itelni slu~aji (primer: plasman na bojleri i drugi grejni tela, izvoz na re`eno cve}e, rabota za stranski partneri po lon sistem vo tekstilnoto proizvodstvo i sl.), e mo{ne slo`eni i problemati~en, dokolku ne e povrzan so plasmanot na proizvodi na srodnite gol emi industrijski kapaciteti od op{tinata i od drugi regi oni na zemjata i stranstvo.

Zaradi toa, postojnite i idnite malostopanstvenici od proizvodstveni ot sektor na Op{tina Veles bi trebalo da gi sledat preporakite za nastap na mo`nite pazari za plasman na industrijski proizvodi od op{tinata, koi {to se navedeni vo tabela 17, glava A.4 na ova a studija.

Zemaj}i gi vo predvid prethodno navedenite soznani ja i konstataci i, oceneto e deka kreiraweto novi biznisi vo sferata na maloto stopanstvo i proizvodstvenoto zanaet~istvo treba prvenstveno da se zasnovuva na mo`nostite na lokalni ot pazar, odnosno za zadovoluvawe na potrebite na lokalnata industrija i naselenieto na Op{tina Veles so soodvetni surovini, potro{uva~ki dobra i uslugi.

Respektiraj}i gi povolnite mo`nosti za izvoz na cve}e, kako i specifi~nite lokalni uslovi svrzani so tradicijata vo ranogradi narstvoto, povolnata klima i potrebata od natamo{no koristewe na kvalitetnoto zemji {te {to se nao|a neposredno severno od gradot Veles, a koe e silno kontaminirano so te{ki metali, razraboten e koncept za masovno proizvodstvo na cve}e pod plastenici, kako individualen semeen biznis. Se smeta deka ovoj sektor na maloto stopanstvo vo naredni ot period mo`e da ima postojan razvoen podem, konkurentnost na stranski ot pazar i golemo vlijanie vrz vkupnata socijalno-ekonomska sostojba vo op{tinata, i toa osobeno vo uslovi na koristewe na alternativni izvori na toplotna energija, koja bi se dobivala od lokalni ot toplilni~ki kompleks, ili pak od sogoruvawe na otpadna bio-masa {to se producira pri zemjodelskite aktivnosti (lozovi pra~ki, granki od ovo{ki, slama od `itni kulturi i sl.).

Predlog proektot za voveduvawe semeen biznis vo proizvodstvoto na cve}e, kako i nekolku drugi razvojni predlog proekti, za koi vo tekot na istra`uvaweto e oceneto deka imaat pogolemo zna~ewe za ostvaruvawe na integralni ot razvoj na Op{tina Veles vo delot na maloto stopanstvo, se navedeni vo tekstot {to sledi. Nekoi od ovi e predlog proekti se inicirani i od lokalni pretpriema~i, a nivnata podetalna evaluacija e izvedena od strana na konsultantski tim na izgotvitelot na ova a studija. Treba da se napomene i toa daka za realizacija na sekoj od podolu prezentirani te predlog proekti e potrebna izrabotka na biznis planovi, a za nekoi od niv i posebni fizibiliti studii. Poradi za{tita na delovni interesi, prezentiraweto na nekoi od predlo`enite razvojni proekti e dadeno vo sosema ograni~en obem.

B.6.1 Proizvodstveni f i rmi

Proekt 1. Semeen bi zni s za proi zvodstvo na re` eno cve}e		DEM		
<p>Opi s na akti vnosti te</p> <p>I zgradba na 50 semejni objekti za odgl eduvawe na re` eno cve}e, sekoj so akti vna povr{ i na pod pl astenik od 2.000 m². Sostavni cel ini na sekoj obekt se i ndi vi dual ni si stemi za podno greewe i navodnuvawe "kapka po kapka". Financi ski te kalkul aci i se napraveni vrz osnova na odgl eduvawe na cve}i wa od tip gerber, kala, al stremerija i gladiola. Vo vkupnoto proi zvodstvo, usvoeno e sl ednoto u-estvoto na poedi ni cve}i wa: 30% gerber; 30% kala; 20% al stremerija; 20% gladiola.</p>				
<p>Potrebni f i nansi ski sredstva za investi rawe</p> <p>Grade` ni raboti , nabavka i monta` ana oprema za vostanovuvawe na 400 pl astenika, sekoj so povr{ i na od 240 m².</p>		3.500.000		
<p>Vrabeteni lica</p> <p>150 vrabeteni lica, od koi 50 do 100 lica se ~lenovi na semejstvata- nosi tel i na semejni ot bi zni s.</p>				
Proekci ja na pri hodi tro{ oci		I godi na	II godi na	III godi na
Pri hod		3.960.000	3.960.000	3.960.000
Tro{ oci za posado~en materijal		476.000	476.000	476.000
Tro{ oci za za{ titni sredstva, ubri va i adi ti vi		285.000	285.000	285.000
Tro{ oci za greewe		775.000	775.000	775.000
Pl ati za 150 vrabeteni		630.000	630.000	630.000
Dopri nosi na pl ati		470.000	470.000	470.000
Admi ni strati vni i komerci jalni usl ugi		70.000	70.000	70.000
I stra` uvawe i razvoj		12.000	12.000	12.000
Vkupno operati vni tro{ oci		2.718.000	2.718.000	2.718.000
Dobi vka pred odano~uvawe		1.242.000	1.242.000	1.242.000
Vra} awe na kredi ti (10 godi ni ; 7,5% kamata)		612.000	586.000	560.000
Danoci				
^ i sta dobi vka (bez danoci)		630.000	656.000	682.000
^ i sta dobi vka za nosi tel ot na semejni ot bi zni s		12.600	13.120	13.640
<p>Zabel e{ ka: ^ i stata dobi vka mo` e da bide mnogu povi soka dokolku se odgl eduvaat, na primer, samo gerberi koga prihodot na godi { no ni vo, namesto 3.960.000 DEM, }e i znesuva 5.340.000 DEM. Za vakvi dosti gnuvawa, sepa e neophodno obezbeduvawe na soodvetni pretpostavki, a osobeno na oni e svrzani so obezbeden si guren pl asman na proi zvodite na stranski ot pazar.</p>				

Proekt 2. Pogon za proi zvodstvo na ekopan plo~i za topl ot na i zvu~na za{ tita	DEM
<p>Opi s na akti vnosti te i na o~ekuvani te ef ekti</p> <p>Ko`arskata i krznarskata industrija vo Republika Makedonija, locirana vo Skopje, Kumanovo, Vel es, Bi tola i Del~evo, producira okolu 6 toni dnevno ili 1.200 toni godi { no otpadoci od ko`a i krzno. Ovi e otpadoci od ekolo{ ka gl edna to~ka pretstavuvaat balast za gradovite i za komunalnite deponii na koi se odlagaat. Ovoj otpaden materijal mo`e da se reciklira preku proizvodot za{ titen pod komercijalen naziv "ekopan plo~i". Proi zvodot e predodreden za termi~ka izolacija i za za{ tita od bu~ava, a e namenet za grade`ni { tvoto (izrabotka na f asadni i vnatre{ ni yidovi, podovi i krovovi i za sanacija na postojni f asadi bez ru{ ewe na podlogata) i za drvnata industrija (izrabotka na vrati i drugi elementi).</p> <p>Kapacitetot na pogonot i znesuva 200.000 m² ekopan plo~i godi { no pri rabota vo dve smeni. Proi zvodite se nameneti za doma{ niot pazar, odnosno za supsticija na analogni uvozni proi zvod.</p> <p>Realizacija na proektot ovozmo`uva zgol emuvawe na vrabotenosta, supsticija na uvozni izolacioni proi zvod, podobruvawe na platni ot bilans na zemjata sprema stranstvo za okolu 600.000 DEM godi { no, postignuvawe zna~ajni ekolo{ ki ef ekti so primena na izolacionen proi zvod dobi en od { teten za ekosistemot i industrijski otpadok, za{ teda na neobnovlivi izvori na energija, za{ tita na zdravjeto nal uje to od { tetna bu~ava i drugo.</p>	
<p>Potrebni kvalifikacii i dokumenti</p> <p>Potrebna e kvalifikacija na ni vo na dipl omiran i `ener tehnol og za vodewe na tehnolo{ ki ot proces.</p> <p>Potrebni se atesti za kvalitet na proi zvodite od nadl e`ni institucii, kako i dozvoli za rabota i za za{ tita koi se neophodni za ovoj vid na proi zvodstvo.</p>	
<p>Vraboteni lica</p> <p>9 vraboteni lica od koi l i n`ener i 8 rabotnici.</p>	
<p>Fiksni tro{ oci (investicii)</p> <p>Proizvodni objekt so povr{ ina od 150 m² i visina od 4 metri (postoe~ki, adaptiran) i infrastruktura (voda, komprimiran vazduh, naf ta za industrija i elektri ~na energija).</p> <p>Procesna oprema { to opf a}a ma{ ina za seckawe na otpadoci od ko`a, me{ al ka za homogenizacija i dozi rawe, poluavtomatski transporten sistem, presa, pretovaren ured za presuvani plo~i, tunel za su{ ewe so sistem za vle~ewe na koli ~ki, kompresor, elektro-komanden ormar so razvodna instalacija, merno-regulaciona oprema.</p>	195.000
<p>Varijabilni tro{ oci</p> <p>Tro{ oci za tel efon, f aks, rekl ama, atesti za proi zvodstvo i sl.</p>	2.500
<p>Potreben kapital za rabota</p>	14.500
<p>Vkupno startni tro{ oci</p>	212.000
<p>Dobi vka pred odano~uvawe</p> <p>1 godi na (proi zvodstvo i pl asman na 50.000 m² ekopan plo~i)</p> <p>2 godi na (proi zvodstvo i pl asman na 100.000 m² ekopan plo~i)</p> <p>3 godi na (proi zvodstvo i pl asman na 150.000 m² ekopan plo~i)</p> <p>4 godi na (proi zvodstvo i pl asman na 200.000 m² ekopan plo~i)</p>	<p>23.000</p> <p>145.000</p> <p>266.000</p> <p>388.000</p>

Proekt 3. Firma za proizvodstvo na mebel i enteriери od medijapan plo-i	DEM
<p>Opi s na akti vnostite i na o~ekuvani te ef ekti</p> <p>Proi zvodstvoto na mebel i enteriери od medijapan plo-i }e se realizi ra so pro{ iruvawe na asorti man na proi zvodstvo na postoen pogon za proi zvodstvo na plo-est mebel od opl emeneta i verica.</p> <p>Kapaci tetot na pogonot i znesuva f i nali zi rawe (vgraduvawe) na 500 m³ godi { no medijapan plo-i vo razen mebel i enteri erni el ementi.</p> <p>Cel okupnoto proi zvodstvo e nameneto za pl asman na lokal ni ot pazar.</p>	
<p>Potrebni kvali fikaci i i dokumenti</p> <p>Potrebna e prekvali fikaci ja i specijal izaci ja na del od rabotni ci te. Ne se potrebni posebni atesti.</p>	
<p>Vrabeteni lica</p> <p>13 vrabeteni lica od koi 3 so VSS i 10 vi sokokvali f ukuvani i kvali f ikuvani rabotni ci.</p>	
<p>F i ksn i tro{ oci</p> <p>Adapti rawe i pro{ i ruvawe na postoe~ki grade` en objekt</p> <p>Ma{ i na za prerabotka na medijapan, kompjuter, sof tver i druga oprema</p> <p>Transportni sredstva</p>	<p>85.000</p> <p>15.000</p> <p>60.000</p> <p>10.000</p>
<p>Vari jabil ni tro{ oci</p> <p>Tro{ oci za tel ef on, f aks, rekl ama i sl.</p>	2.500
Potreben kapi tal za rabota	46.000
Vkupno startni tro{ oci	133.500
<p>Pri hodi</p> <p>1 godi na</p> <p>2 godi na</p> <p>3 godi na</p>	<p>210.000</p> <p>300.000</p> <p>300.000</p>

Proekt 4. Pogon za pe~atewe na tekstil	DEM
<p>Opi s na akti vnosti te</p> <p>Firmata bi rabotela kako kooperant na tekstilnite firmi od regionot, a primarna akti vnost bi bila pe~atewe i dorabotka na tekstilni proi zodi vo mali serii, kako i pe~atewe i obel e` uvawe na razli ~ni proi zodi po ` el ba na komi nenti te (ozna~uvawe na obleka, stavawe na logo na firma za marketing cel i i sl.)</p>	
<p>Potrebni kvali fikaci i i dokumenti</p> <p>Potrebno e poznavawe na rabota so kompjuter i osnovno poznavawe od obl asta na tekstil nata industri ja</p>	
<p>Vrabeteni lica</p> <p>2 vrabeteni lica.</p>	
<p>F i ksn i tro{ oci</p> <p>Ma{ i na za di gi tal no pe~atewe na tekstil</p> <p>Kompjuter, skener, tel ef onska li ni ja, f aks i delovni prostori i</p>	12.000
<p>Vari jabil ni tro{ oci (za prvata godina)</p> <p>Tel ef on, rekl ama vo lokal ni el ektronski i pe~ateni medi umi</p>	1.000
Potreben kapi tal za rabota	2.000
Vkupno startni tro{ oci	15.000
<p>Pri hodi</p> <p>1 godi na</p> <p>2 godi na</p> <p>3 godi na</p>	<p>10.000</p> <p>20.000</p> <p>25.000</p>

Proekt 5. Objekti za odgleduvawe na pe~urki	DEM
Opi s na akti vnosti te Odgleduvaweto na pe~urki e oceneto kako stopanska aktivnost od golemo znaewe na plant na produktivno anga`irawe na nevrabotenoto rabotosposobno naselenie. Za obezbeduvawe na kvartal na produkcija od 10 do 15 toni bukovka neophodni se surovini od koi se dobi vaat 50 toni kompost.	
Potrebni kvalifikacii i dokumenti Ne se potrebni prethodni kvalifikacii.	
Vrabeteni lica 2 do 4 vrabeteni vo ramki na eden semeen biznis za ostvaruvawe na kvartal na produkcija na 10 do 15 toni pe~urki	
Fiksni tro{oci za produkcija na 10 do 15 toni pe~urki Surovini za supstrat (36 toni), voda (72 toni), Micelium, AGAT-25K, podgotovka na supstrat od otpadoci na lucerka, slama i strugotini, zasejuvawe so micelium	12.000
Varijabilni tro{oci (za prvi ot kvartal) Zasejuvawe, drugi tro{oci	1.000
Potreben kapital za rabota	0
Vkupno startni tro{oci	13.000
Pri hodi 1 kvartal (10 toni pe~urki) 2 kvartal (12,5 toni pe~urki) 3 kvartal (15 toni pe~urki)	30.000 37.000 45.000

B.6.2 Konsultantski firmi svrzani so proizvodstveni aktivnosti

Proekt 6. Konsultantsko biro za za{titana`ivotnata sredina	DEM
Opi s na akti vnosti te Primarna dejnost e davawe konsultantski uslugi pri izrabotka na proekti od oblasta na za{titana`ivotnata sredina (otpra{uvawe na gasovi, pre-istuvawe na otpadni vodi, upravuvawe so cvrsti i opasen otpad), izgotvuvawe na ekolo{ki proekti i elaborati, razvoj na ekotourizam, proizvodstvo i plasman na ekolo{ki~ista i zdrava hrana i sl.	
Potrebni kvalifikacii i dokumenti Potrebno iskustvo vo podra-jae na biologija, agrosektor, hemisko in`enerstvo i sl.	
Vrabeteni lica Do 5 vrabeteni licaso visokastru~na sprema.	
Fiksni tro{oci Kompjuter, skener, modem, telefonskalinija, faks i kancelarija	5.000
Varijabilni tro{oci (za prvata godina) Telefon, reklama vo lokalni elektronski i pe~atni mediji	1.500
Potreben kapital za rabota	0 - 5.000
Vkupno startni tro{oci	6.500
Pri hodi 1 godina 2 godina 3 godina	10.000- 100.000 20.000- 200.000 20.000- 200.000

Projekt 7. Konsultantsko biro za proizvodstvo na svila, len i konop	DEM
<p>Opis na aktivnosti Konsultantsko biro za obnova i promocija na proizvodstvo na prirodna svila (svileni vlakna i njihova prerabotka), len i konop treba da izgotvi potrebni materijali za tehnologijata na proizvodstvo na svilen konec i da gi anga`ira lokalni te zemjodelci za proizvodstvo, ako i maata na svojot imot ili vo neposrednata okolina, sadnici od crnici. Vo sarabotka so lokalnata samouprava, biroto treba da izgotvi plan za obezbeduvawe na sadnici za crnici i njihovo sadewe vo odnapred predvideni mesta (pokraj lokalni patice, na neiskoristeni zemjista, potoci i da go nadgl eduva i zvr{ uvaweto na samotno sadewe. Ova e preduslov za proizvodstvo na pomasovno proizvodstvo po-nuvaj}i po tretata godina od sadeweto. Osven ovi e aktivnosti, biroto }e vr{ i anali za namo`nosta za profa}awe na proizvodstvo na sila i ponatamo{ na obrabotka na stata do najvisok stepen, kako i plasman na proizvodi te.</p> <p>Konsultantsko biro }e bi de anga`irano i na obnova na proizvodstvo na len i konop i njihova prerabotka. Vo sarabotka so Ministerstvoto za zemjodelie, vodostopanstvo i { umarstvo, lokalni te organi i zainteresirani te korisnici na leneni i konopni vlakna, Konsultantskoto biro treba da izgotvi materijali za odgl eduvawe na ovi e rastenija, njihova prerabotka, i zborot na ma{ ini za sadewe i berewe, plasman na proizvodi te i tn. Istoto }e vodi sovetodavna aktivnost vo interes na zemjodelcite koi }e po-nat primarno proizvodstvo na ovi e zemjodelski kulturi, }e obezbedi otkup na proizvedeni te vlakna i }e se gri`i za promocija na proizvodi te od svila, len i konop.</p>	
<p>Potrebni kvalifikacii i dokumenti Potrebni se poznavawa na tehnologijata na gaewena svilena buba i prerabotka na silovata svila vo konec, kako i poznavawa vo domenot na odgl eduvawe na len i konop i njihova finalizirawe vo tekstilno proizvodstvo. Ne se potrebni posebni atesti i dozvoli za rabota.</p>	
<p>Vraboteni lica 4 vraboteni lica od koi 1 diplomiran in`ener tehnolog od tekstilna nasoka kako ekspert i rakovoditel na biroto, 2 diplomirani in`eneri agronomi i 1 administrativen rabotnik.</p>	
<p>Finansirawe Bidej}i se raboti za obnovuvawe na mnogu znaajna dejnost za Republika Makedonija, tro{ oci te za raboteweto na Konsultantskoto biro vo prvi te tri godini }e se pokri vaat od dr`avni otbuxeti stranski donacii. Vo podocne`ni te godini biroto }e raboti na komercijalna osnova so realizacija na projekti svrzani so proizvodstvo i prerabotka na svila, len i konop.</p>	
<p>Fiksni tro{oci Oprema za kancelarii, kirija, administrativni tro{oci, osnovni sredstva (kompjuter, sof tver i sl.) i plati za vraboteni te za 1 godina</p>	52.500
<p>Potreben kapital za rabota</p>	0
<p>Vkupno startni tro{oci</p>	52.500

Proekt 8. Konsultantsko bi ro za avtomatizacija na procesi	DEM
<p>Opi s na akti vnosti te</p> <p>Konsultantskata firma }e dava uslugi od obl asta upravuvawe, regul acija i avtomatizacija na procesi, merewe i kontrola, optimizacija na procesni sistemi, kako i drugi uslugi povrzani so kontrola na procesi. Firmata }e obezbeduva profesionalni i kvalitetni servisi vo odnapred definirani vremenski termini, kako i implementacija na kvalitetna oprema od svetski renomirani kompanii vo ovi e oblasti.</p> <p>Zaradi namal uvawe na investicioni te vlo` uvawa, firmata vo tekot na prvata godina }e raboti vo sopstveni prostoriii (doma{ ni uslovi).</p>	
<p>Potrebni kvalifikacii i dokumenti</p> <p>Potrebna stru-na sprema e diplomiran elektro in`iner so najmal ku 5 godi ni soodvetno rabotno iskustvo.</p>	
<p>Vraboteni lica</p> <p>2 vraboteni lica.</p>	
<p>Fiksni tro{oci</p> <p>Kompjuter, skener, modem, tel ef onskali ni ja, f aks i kancel arija, kola</p>	7.500
<p>Varijabilni tro{oci (za prvata godina)</p> <p>Tel ef on, rekl ama vo lokal ni elektronski i pe~atni medi umi</p>	1.500
<p>Potreben kapi tal za rabota</p>	0 - 5.000
<p>Vkupno startni tro{oci</p>	9.000
<p>Pri hodi</p> <p>1 godi na</p> <p>2 godi na</p> <p>3 godi na</p>	<p>35.000</p> <p>50.000</p> <p>65.000</p>

Proekt 9. Firma za odr`uvawe na kompjuterska oprema	DEM
<p>Opi s na akti vnosti te</p> <p>Odr`uvawe na personalni kompjuteri i perifer ni uredi. Si te popravki glavno se vr{at na lice mesto. Rabotata glavno se sastoi vo preinstalacija i podesuvawe na softver, ~istewe na tastaturi, printeri i druga prate~ka oprema, zamena na toneri i sl.</p> <p>Mo`na ei prodaba na potro{ni materijali.</p>	
<p>Potrebni kvalifikacii i dokumenti</p> <p>Dobro poznavawe na kompjuterite (hardver i softver) i nivna pridru`na periferija.</p> <p>Ne se potrebni nikakvi serifikati ili dozvoli</p>	
<p>Vraboteni lica</p> <p>2 vraboteni lica.</p>	
<p>Fiksni tro{oci</p> <p>Kompjuter, tel ef onskali ni ja, f aks i rabotna prostori ja</p>	3.000
<p>Varijabilni tro{oci (za prvata godina)</p> <p>Tel ef on, rekl ama vo lokal ni elektronski i pe~atni medi umi</p>	1.000
<p>Potreben kapi tal za rabota</p>	0
<p>Vkupno startni tro{oci</p>	4.000
<p>Pri hodi</p> <p>1 godi na</p> <p>2 godi na</p> <p>3 godi na</p>	<p>6.000</p> <p>12.000</p> <p>18.000</p>

B.6.3 Ostanati konsultantski i uslu`ni firmi

Proekt 10. Marketing agencija	DEM
Opi s na akti vnosti te I zработка na bro{uri i marketing materijali (elektronska obrabotka), posreduvawe za obezbeduvawe na elektronski i pe-aten marketing prostor, soveti za marketing, i zработка na marketing pl anovi	
Potrebni kvalifikacii i dokumenti Potrebno poznavawe na marketing i ekonomija. Ne se potrebni nikakvi sertifikati ili dozvoli.	
Vraboteni lica 2 vraboteni lica.	
Fiksni tro{oci Kompjuter, skener, modem, telefonskalinija, faks i rabotna prostori ja	3.600
Varijabilni tro{oci (za prvata godina) telefon, reklama vo lokalni elektronski i pe-ateni mediumi	1.000
Potreben kapital za rabota	0
Vkupno startni tro{oci	4.600
Pri hodi 1 godina (pri hodot mo`e da vari ra) 2 godina (pri hodot mo`e da vari ra) 3 godina (pri hodot mo`e da vari ra)	10.000 20.000 30.000

Proekt 11. Turisti~ka agencija	DEM
Opi s na akti vnosti te Turisti~kata agencija so svoite akti vnosti treba da ja pokri va rabotata ne samo vo op{tinata, tuku i po{iroko vo regionot. Pokraj usluge te koi samata gi realizira (smestuvawe, organizirawe na turi), zna-aen del od prihodote i od drugite akti vnosti od koi dobi va fiksni procenti (do 10% pri prodaba na avi o bileti, do 20% pri prodaba preku internet). Pri marno agencijata treba da se stremi kon obezbeduvawe usluge i kapaciteti vo regionot i promovirawe na tranzitni ot turizam, eko-turizmot i sel ski ot turizam.	
Potrebni kvalifikacii i dokumenti Potrebno poznavawe na turizam, marketing i ekonomija	
Vraboteni lica 2 vraboteni lica.	
Fiksni tro{oci Kompjuter, aplikativen softver, modem, telefonskalinija, faks i rabotna prostori ja, kancelari ska oprema, pe-ateni materijali	15.000
Varijabilni tro{oci (za prvata godina) Telefon, osiguruvawe, reklama vo lokalni elektronski i pe-ateni mediumi, drugi nepredvideni tro{oci	5.000
Potreben kapital za rabota	40.000
Vkupno startni tro{oci	60.000
Pri hodi 1 godina 2 godina 3 godina	80.000 100.000 120.000

Proekt 12. Patni ~ki centar i kami onski termi nal		DEM		
Opis na aktivnostite				
Sostavni celini na patni ~kiot centar i kami onskiot termi nal se: prodavnica, benzi ska pumpa, restoran, motel , servi s za avtomobili i kami oni i parki ng za patni ~ki i tovarni vozi la. Objektot }e go opsl u` uva tranzi tni ot soobra}aj , a }e zadovol uva i potrebi na lokal noto nasel eni e.				
Potrebni f i nansi ski sredstva		DEM	DEM	
Oprema za prodavni ca i restoran		200.000		
Oprema za motel		100.000		
Nepredvi deni tro{ oci		50.000		
Vkupno po~etni tro{ oci				350.000
Tekovni tro{ oci				
Obrtnen kapi tal (ke{)		250.000		
Proi zvi di na zal i ha		100.000		
Drugi kratkoro~ni nepredvi deni tro{ oci		50.000		
Vkupno tekovni tro{ oci				400.000
Dol goro~ni tro{ oci				
I nf rastruktura za celi ot objekt		50.000		
Zemji { te		100.000		
Ureduvawe na zemji { teto		100.000		
Patna (pri kl u~na) i nf rastruktura		150.000		
Zgrada		250.000		
Servi sen centar		150.000		
Benzi ska bumpa		450.000		
Vkupno dol goro~ni tro{ oci				1.250.000
Vkupna i nvesti ci ja*				2.000.000
Proekci ja na pri hodi tro{ oci	2002	2003	2004	2005
Pri hod od usl ugi	3.500.000	4.200.000	4.951.800	5.684.666
Tro{ oci	2.413.793	2.896.552	3.415.034	3.920.460
Drugi tro{ oci	0	0	0	0
Vkupni tro{ oci	2.413.793	2.896.552	3.415.034	3.920.460
Razl i ka vo cena	1.086.207	1.303.448	1.536.766	1.764.207
Porast vo procenti	-	20,00	17,90	14,80
Operati vni tro{ oci				
Rekl ami rawe / promoci ja	20.000	25.000	30.000	30.000
Razni nepredvi deni tro{ oci	10.000	10.000	10.000	10.000
Pl ati za 36 vraboteni	177.600	177.600	177.600	177.600
Personal en danok	88.800	88.800	88.800	88.800
Amorti zaci ja	50.000	50.000	50.000	50.000
I znajmuvawe na oprema	20.000	20.000	20.000	20.000
Osnovni sredstva	25.000	25.000	25.000	25.000
Osi guruvawe	100.000	100.000	100.000	100.000
Admi ni strati vni usl ugi	5.000	5.000	5.000	5.000
Razvoj i i nvesti cii	0	50.000	100.000	100.000
Vkupno operati vni tro{ oci	496.400	551.400	606.400	606.400
Dobi vka pred odano~uvawe	589.807	752.048	930.366	1.157.807
Vra} awe na kratkoro~ni kredi ti	158.300	148.900	138.000	0
Vra} awe na dol goro~ni kredi ti	289.280	278.650	263.030	247.400
Danoci				
^ i sta dobi vka	142.227	324.498	529.336	910.407

* 350.000 DEM sopstven kapi tal, 400.000 DEM kratkoro~en bankarski kredi t (rok na vra} awe 3 godi ni) i 1.250.000 DEM dol goro~en kredi t (rok na vra} awe od 6 godi ni)

V

MO@NOSTI ZA UNAPREDUVAWE
NA TURI ZMOT I UGOSTI TELSTVOTO

Voved

Turizmot pretstavuva op{testvena i prostorna pojava koja zavisi od brojni heterogeni faktori. Naj-esto osnovata na negoviot razvoj se temelji vrz atraktivnostite koi gi poseduva prostorot. Isto taka, dinami kata na razvoj zavisi i od turisti~ko-geograf skata polo`ba koja opredelena sredina ja poseduva. Duri, turisti~ko-geograf skata polo`ba mo`e da bide dominantna, dodeka turisti~ki ot atraktivno-motivaciski fond da pretstavuva komplementarna osnova na turisti~ki ot razvoj.

Takov e slu-ajot so tranzitni ot turizam. Toj mo`e da se razviva i vo uslovi koga ne postoi turisti~ka atraktivna baza, no koga turisti~ko-geograf skata polo`ba na prostorot e takva da niz nego minuvaat zna~ajni soobra}ajni komunikacii. Tranzitni ot turizam ja opfa}a onaa turisti~ka klientela koja niz određen prostor pominuva dvi`ejji se kon drugi prostori. Ovie posetiteli se zadr`uvaat poradi razli~ni pri~ini, kakvi {to se pokratki ili podolgi odmori od patuvaweto, no}evawe, pojadok ili zapoznavawe so turisti~kite vrednosti vo geograf skata sredina. Za potrebite na tranzitnite posetiteli treba da se izgradat specijalizirani uslu`ni kapaciteti i informativni punktovi vo neposredna blizina na tranzitnite patni objekti.

So razvojot na tranzitni ot turizam se obezbeduva aktivirawe na neкои prostori koi ne se specifi~ni po turisti~kite vrednosti. Me|utoa, vremeto na prestoj na patni cite vo tranzitni ot turizam }e bide dotol ku podolgo, kol ku {to turisti~kite vrednosti vo okolni ot prostor }e pobudat pogolem interes za poseta. Toa e vo isto vreme vo tesna vrska so kvalitetot na ponudata. ^estopati, poradi izrazenite turisti~ki vrednosti koi gi poseduva okolni ot prostor, tranzitni ot turizam mo`e da poprimi ekskurzivni karakteristiki, a se slu-uva i da se ostvari podolgotraen prestoj na turistite. Zatoa e mnogu va`no inf rastrukturalno i suprastrukturalno da se opremi tranzitni ot turisti~ki prostor, so {to }e se podigne ni voto na kvalitetot na uslugite.

Mo{ne e va`no da se izvr{i i turisti~ka valorizacija na atraktivnostite vo okolni ot prostor. Vrz taa osnova }e mo`e da se formira soodvetno ni vo na uslugi vo ramkite na turisti~kata ponuda. Opremuwaweto na ovie prostori treba da go zadr`i vnimanieto na tranzitnite posetiteli. Vo funkcija na naso-uvawe na turisti~kata klientela kon turisti~kite prostorni celini treba da se stavat promotivnite aktivnosti. Vo ova nasoka treba da se apsolviraaat soodvetni informativno-propagandni sredstva i objekti.

Op{tina Veles pretstavuva prostorna celina koja se nao|a vo kontekst na navednite specifi~nosti na turisti~ki ot razvoj. Osnova na razvojot na turizmot pretstavuva tranzitivnosta na ovoj prostor. Karakteristi~no e isto taka i soznanieto deka vele{kata turisti~ka sredina poseduva mo{ne interesni prirodni i antropogeni atraktivno-motivaciski vrednosti. Valorizacijata na ovie turisti~ki preduslovi e vo funkcija na vospostavuvawe trajni razvojni tendencii, pri {to posebno treba da se ima predvid odr`uvaweto na Olimpiskite igri vo Atina vo 2004 godina. Ova e faktor koj dopolnitelno }e ja zgolemi tranzitivnosta, pa zatoa Op{tina Veles treba navreme da bide podgotvena za ovoj svetski predizvik.

Vo toj kontekst, vo funkcija treba da se stavi i ureduvaweto na ezeroto Mladost na Otavi-ka Reka. Ova ureduvawe isto taka treba da ovozmo`i zadovoluvawe na rekreativnite potrebi na naselenieto od ovoj prostor. Toa proizleguva od faktot { to mo`nostite za vakvi aktivnosti vo opštinata se na mnogu nisko nivo. Od druga strana, Veles e eden od najzagrozene gradovi vo Republika Makedonija vo ekologiska smisla. So ureduvawe na ezerskiot krajbre`en prostor }e se sozdadat opredeleni uslovi za delumno nadmnuvawe na problemite od ovaa sfera.

Projektot treba da uka`e na mo`nostite koi od turisti~ki valorizacien karakter postojat na ovoj prostor poradi { to e potrebno da se sogledaat sostojbite i vrztaa osnova da se ponudat re{enija koi }e se stavat vo funkcija na turisti~kiot razvoj na opština Veles. Pritoa, od krucijalno pra{awe }e bide predviduvaweto na efektite koi }e se ostvarat so predl`enite zafati vo ovaa sfera.

V.1 Komparativni prednosti i limitira~ki faktori za razvoj na tranzitniot turizam

Opština Veles pretstavuva prostorna celina niz koja minuvaat najzna~ajnite meunarodni i doma{ni soobra`ajni komunikacii vo Republika Makedonija. Nejzinata turisti~ko-geograf ska polo`ba e dominantna i pretstavuva osnova na razvojt na tranzitivnosta na ovoj prostor. Pokraj toa, poseduva i mo{ne interesni prirodni i antropogeni atraktivno-motivaciski vrednosti koi pretstavuvaat komplementarna osnova na turisti~kiot razvoj.

Od atraktivno-motivskite vrednosti vo prostorot na opština posebno vnanie zaslu`uva ezeroto Mladost. Turisti~ko-geograf skata polo`ba na ovoj turisti~ki kompleks, koj e vo neposredna blizina do magistralnata komunikacija E-75 koja vodi kon grani~niot premiso Republika Grcija, pretstavuva komparativna prednost koja ja potenciira negovata meunarodna tranzitivnost.

Pokraj toa, ezeroto Mladost e vo neposredna blizina na komunikaciete koi vodat kon Sveti Nikole i Katlanovo. Komunikacijata kon Sveti Nikole ovozmo`uva doma{na tranzitivnost, dodeka pak kon Katlanovo komplementarnost na turisti~kite vrednosti.

Vakvata komunikativnost na ovoj prostor upatuvaa na toa deka turisti~kiot kompleks na ezeroto Mladost poseduva iskluitelni mo`nosti za razvoj na tranzitnite turisti~ki aktivnosti. Osven toa, ezeroto pretstavuva prostorna celina koja ovozmo`uva rekreativni turisti~ki aktivnosti na naselenieto od opština.

Pokraj navedenite komparativni prednosti za razvoj na tranzitniot turizam, postojat i pove}e limitira~ki faktori. Od niv mo`e da se izdvojat nepovolnosta na sostojbite vo oblata na smestuvaj~kite kapaciteti koja e prisutna i vo kvantitativna i vo kvalitativna smisla, bavniot proces na privatizacija na glavnite stopanski subjekti vo ovaa dejnost, nezadovolitelniot obem i struktura na ugostitelските objekti za hrana i pijaloci, iskluitelno lo{ata sostojba vo turisti~kata propaganda i turisti~kata informativna dejnost, nezadovolitelnata sostojba vo kadrovskata ekipiranost, kako i lo{ata sostojbata so izgradenosta i vkluchenosta na turisti~kite vrednosti vo turisti~kata ponuda na ovoj prostor.

V.2 Analiza na turisti~kiot razvoj vo Op{tina Veles

Soznanijata za karakteristikite i dosega{niot stepen na turisti~kiot razvoj se osnova na idnite nasoki vo ova sfera. Vrz baza na ovie rezultati mo`e da se donesat validni stavovi vo vrska so potrebata od promena na postojnite uslovi. Razvojni te sostojbi pretstavuvaat pretpostavka na opredelbata za vnesuvawe novi valORIZACIONI elementi vo turizmot na ovoj prostor.

Sledeweto na sostojbite vo turizmot ima za cel da go pottikne otklonuweto na faktorite koi imaat negativno vlijanie vrz razvojt na turizmot, koi go usporuvaat ili vo porigiden slu~aj, go spre~uvaat. Analizata na turisti~kiot razvoj vo Op{tina Veles gi opfa}a standardnite indikatori na ova pojava. Toa se pokazatelite koi ja otslikuvaat turisti~kata posetenost, turisti~kiot prestop i turisti~kata potro{uva~ka. Zna~ajni pokazateli na turisti~kiot razvoj se istotaka dvi`ewata vo oblata na smestuv~kite kapaciteti, odnosno nivoto na turisti~ka izgradenost i kvalitetot na ugostitelските usluzi. Stepenot na vku~enost na prirodnite i antropogenite turisti~ki vrednosti vo ova ponuda vo golema merka ja opredeluva razvojnata komponenta na turisti~kata dejnost.

Analizata na spomenatite razvojni pokazateli }e ovozmo`i da se sogledaat mo`nostite za idnite dvi`ewa vo ova aktivnost. Smetame deka desetgodni{niot period za analiza e dovolenda se dobijat validni rezultati.

V.2.1 Karakteristiki na turisti~kata posetenost

Turisti~kata posetnost e eden od najzna~ajnite indikatori na turisti~kiot razvoj. Vrz baza na obemot na poseta se utvrduva nivoto na prezemenite aktivnosti vo ramki na turisti~kata ponuda, koi treba da bidat vo funkcija na privlekuvawe na {to e mo`no pogolem broj turisti vo ovoj prostor.

Dimamikata na brojot na posetiteli gi poka`uva razvojni te dvi`ewa vo turisti~kiot promet. So analizata na dimamikata na ovie pokazateli }e se ovozmo`i komparativno sogleduvawe po godinitoi koi vo nea se opfateni. Taka }e se utvrdat godinite vo koi vo desetgodni{niot period ima podem, stagnacija ili namaluvawe na turisti~kata posetenost.

Mnogu va`no pra{awe pretstavuva odnosot na doma{nata i stranskata turisti~ka posetenost, pri{to razvojt na tranzitniot turizam ja uva`uva, pred se stranskata turisti~ka poseta. Zatoa e va`no da se izvr{i analiza na strukturata na turisti~kata posetenost, kade razvojni te dvi`ewa vo ova sfera na turisti~kiot promet pretstavuvaat zna~ajni indikatori za sostojbite kako osnova za defini rawe na idnite proektni zafati.

Spomenatite analizi se temelat na soodvetnite podatoci, dobieni od Dr`avniot zavod za statistika na Republika Makedonija. Tabelite {to sledat go sodrat obemot, dimamika i strukturata na turisti~kata posetenost vo Op{tina Veles vo spomenatiot razvoen period.

Od podatocite vo tabela 18 mo`e da se utvrdi u~estvoto na stranskata i doma{nata turisti~ka posetenost vo vkupnata posetenost na ovoj prostor.

Tabela 18: Obem, dinamika i struktura turističката posetenost vo Opština Veles

Godina	Domaćni	Indeks	Stranski	Indeks	Vkupno	Indeks
1990	7.064	100	26.740	100	33.804	100
1991	12.605	178	11.017	41	23.622	70
1992	9.875	111	3.870	14	13.745	41
1993	10.392	147	3.897	14	14.289	42
1994	11.181	158	5.166	19	16.347	48
1995	9.279	131	2.998	11	12.277	36
1996	8.466	120	2.353	9	10.819	32
1997	8.496	120	2.488	9	10.984	32
1998	6.497	92	2.386	9	8.883	26
1999	5.511	78	1.707	6	7.218	21

Izvor: Statistički godišnik na Republika Makedonija, 2000 godina

Komentar: Navedeni te podatoci ukazuvaat deka vo periodot od 1991 do 1999 godina vo Opština Veles e prisutno rapidno namaluvawe na obemot na turističката posetenost vo odnos na baznata 1990 godina. Namaluvaweto e permanentno, pri čto najnepovolni rezultati se zabeležani vo poslednite pet godini, a najnisoko ni vo na vkupna posetenost e ostvareno vo 1999 godina. Vo odnos na strukturata na turističката posetenost, brojot na stranski posetiteli beleži značitelno pogol em pad vo odnos na domaćnata turističката posetenost. Opašaweto e prisutno vo tekot na celi ot razgl eduvan period, a najgol em pad e zabeležan vo 1999 godina.

Analizata na domaćnata turističката posetenost pokažuva značitelna nestabilnost. Zgolemuwaweto na brojot na domaćni posetiteli vo odnos na 1990 godina so promenliv iznos e prisutno sé do 1997 godina. Vo 1998 i 1999 godina brojot na domaćni posetiteli opašata čto indeksot na namaluvawe vo 1999 godina se sveduva na 78. Vakvite dvižewa vo posetenosta od strana na domaćnite turisti se dolžat na nestabilnite ekonomski priliki vo Republika Makedonija. Pri toa, ostvaruwawata vo Veles vo ovoj pogled bitno ne otstupuvaat od domaćnite turistički dvižewa na ni vo na Republika Makedonija.

I ako se raboti za indikativna nestabilnost vo domaćnata turističката posetenost, opašaweto e sepak pomalo vo odnos na opašaweto na vkupniot broj posetiteli. Vakvite odnosi vo dvižeweto na turističката posetenost se dolžat na rapidnoto opašawe na posetenosta od strana na stranski te turisti, koja e od najgol emo značewe za razvoj na tranzitni ot turizam vo Opština Veles.

Analizata na podatocite ukazuva deka stranskata turističката posetenost beleži permanentno opašawe. Vo 1995 godina brojot na stranski posetiteli beleži indeks 11 vo odnos na baznata 1990 godina, dodeka poslednata analizirana godina pokažuva simbolična sostojba vo stranskata posetenost, kade brojot na stranski turisti iznesuva samo 1.707, odnosno indeks od samo 6 vo odnos na baznata analizirana godina.

Vrz vakvite nepovolni dvižewa na turistički ot promet značitelno vlijanie imale eksternite faktori, koga Republika Makedonija se soočuvaweto so razni blokadi i sankcii koi imaa odraz vrz tranzitivnosta na ovoj prostor. Međutoa, pri čini te za kardinalni ot pad na brojot na stranski posetiteli ne treba da se vrzivat isklučivo za politički ot faktor. Vinata za vakvite negativni dvižewa vo stranski ot turistički promet treba da se barai vo slabata organiziranost na ovaa dejnost vo opštinski ramki.

Analizata upatuvai na zaključok deka e neophodno da se interwenira vo turizmot na globalen plan i posebno vo tranzitniot turizam, koj mora da ja popravi katastrofalnata sostojba vo vrska so stranskata posetenost na Opština Veles.

V.2.2 Turisti~ki prestoj vo Op{tina Veles

Najva`en indikator za razvojt na turisti~kiot promet pretstavuva turisti~kiot prestoj. Ostvarenite rezultati vo ova sfera go izrazuvaat nivoto na razvoj na turizmot, kako i neophodnosta za prevzemawe na aktivnosti za zadr`uvawe i pottiknuvawe na interesot na turistite. Ovoj pokazatel na turisti~kiot promet ~esto e vo korelacija so turisti~kata posetenost, pri {to prezemaweto na aktivnosti vo domenot na turisti~kata valorizacija na atraktivno-motivaciski ot plan i podobruvaweto na uslugite mo`e da bide faktor koj }e ovozmo`i turistite da go prodol`at svojot prestoj vo ova sredi na.

Zatoa e mo{ne va`no sogleduvaweto na obemot, dinamikata i strukturata na turisti~kiot prestoj, vrz baza na koe }e mo`e da se donesat opredelbi vo pogled na podobruvaweto na sostojbite. Analizata na turisti~kiot prestoj kako i ostvarenata poseta, pretstavuvaat osnova za opredeluvawe na prose~niot prestoj, koj isto taka e va`en razvoen pokazatel.

Tabela 19: Obem, dinamika i struktura na brojot na no}evawa vo Op{tina Veles

Godina	Doma{ni	I ndeks	Stranski	I ndeks	Vkupno	I ndeks
1990	15.356	100	30.409	100	45.765	100
1991	21.685	141	13.132	43	34.817	76
1992	16.062	105	4.336	14	20.398	45
1993	15.978	104	4.822	16	20.800	45
1994	20.397	133	6.804	22	27.201	59
1995	16.855	110	3.957	13	20.812	45
1996	26.929	175	3.000	10	29.929	65
1997	15.502	101	3.132	10	18.634	41
1998	11.848	77	3.949	13	15.797	35
1999	10.691	70	3.208	11	13.899	30

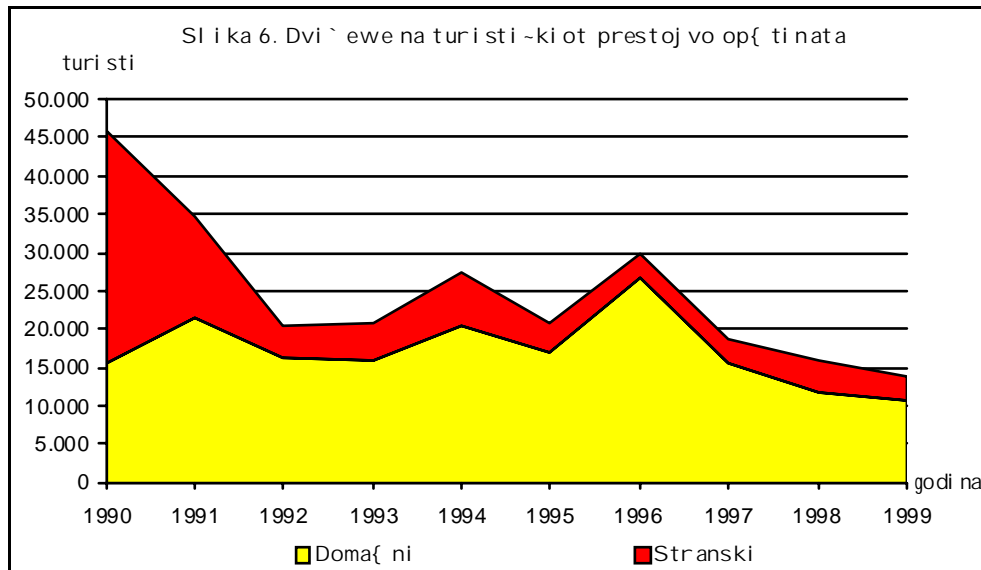
I zvor: Stati sti ~ki godi {nik na Republ ika Makedonija, 2000 godina

Komentar: Od prezentirani te podatoci te se zabele`uva deka vkupno ostvarenite no}evawa vo desetgodini ot analizirani period zna~itelno se namaleni. Ni vo edna od analizirani te godini ostvarenite no}evawa ne go dostignale nivoto na baznata 1990 godina. Vo poslednite tri godini se bele`i najni zok prestoj.

Prestojot na doma{nite turisti vo Op{tina Veles koincidira so posetenosta, pri {to e prisutna nestabilnost vo pogled na no}evawata. So iskluk na dvete posledni analizirani godini, koga e bele`en zabele`itelen pad na prestojot, vo ostanatite godini brojot na no}evawa e nad nivoto ostvareno vo baznata 1990 godina. Namaluvaweto na brojot na no}evawa vo poslednite dve godini treba da se sfaati kako signal deka se neophodni promeni vo uslovi te za turisti~ki razvoj na ovoj prostor.

Sepak, najnepovolni dvi`ewa se registri rani vo turisti~kiot prestoj na stranski te turisti. Ova e i najva`ni ot indikator koj se bazira vrz analizata na podatoci te {to se dadeni vo tabelata 19. Na ovoj plan, karakteristi~no e rapidno namaluvawe na brojot na no}evawa vo celiot desetgodin en period, koga no}evawata na stranski te turisti vo 1991 godina vo odnos na baznata 1990 godina se namalila za 17.277 no}evawa, a vo 1992 godina za 8.796 no}evawa. Narednite godini ostvarenite no}evawa na stranski te turisti se dvi`at pome|u 3.000 i 6.800 no}evawa, {to e daleku pod dostignatoto nivo od 30.409 no}evawa vo 1990 godina.

Odnosite vo turisti~kiot prestoj mo`at podobro da se sogledaat i od graf i~kiot prikaz daden na sl ika 6.

Komentar: Od grafi konot mo`e da se vidi deka linijata na ostvareni no}evawa na stranski te turisti ima zabel`e i telno nadolno propalawe. Nejnioto stabili zi rawe za `al zabel`eva si mbol i~no ni vo na prestoj vo posl edni te pet anali zi rani godi ni.

Prose~niot prestoj na turistite isto taka e dosta nizok i vo analiziraniot destgodi { en period iznesuva kaj doma{ nite turisti 2 dena, a kaj stranski te turisti 1,5 den. I ako osnovna karakteristika na tranzitni ot turizam pretstavuva relati vno kratki ot prestoj na turisti te, sepak ovi e podatoci upatuvaat na potreba od sozdavawe uslovi za zgolemuwawe na posetenosta i ostvaruvawe na pogolem broj no}evawa vo Op{ ti na Veles.

Vrz osnova na no}evawata na stranski turisti vo ovoj prostor, se utvrduva i aproksimativnoto ni vo na turisti ~ki te prihodi. Pritoa se koristi odnosot koj na svetsko ni vo postoi me|u turisti ~ki ot promet i ostvarenite prihodi od odvivaweto na ova a dejnost.

V.2.3 Karakteristiki na smestuva~ki te kapaciteti

Smestuva~ki te kapaciteti pretstavuvaat eden od osnovnite razvojni kategorii na turizmot. Vrz baza na ni vni te karakteristiki mo`e da se opredeli razvojnoto ni vo i da se oceni potrebata od i ntervencija vo ova a sfera.

Sekundarnite podatoci poka`uvaat deka vkupni ot broj legla vo Veles i okolni ot prostor vo 1991 godina iznesuval 582. a vo 1999 godina dostignal 603 legla, { to uka`uvaat za voo~li va stagnacija. Za potrebi te na ovoj proekt izvr{ eni se primarni istra`uvawa vo smestuva~kite edinici preku kontakti so menaxerite na smestuva~kite edinici vo Veles. Soglasno dobienite informacii brojot na smestuva~ki edinici e naveden vo tabelata { to sledi.

Tabela 20: Broj na sobi i legla vo smestuva~ki te kapaciteti vo Vel es vo 2001 godi na

Objekt	Broj na sobi	Apartmani	Broj na legla
Hotel Internacional	75	4	150
Motel Makedonija	38	1	90
Motel Mladost	10	-	40
Vila Zora	45	-	106
Motel Vranovci	47	-	157

Komentar: Od prezenti rani te podatoci mo`e da se zabel`e i deka vkupni ot broj legla vo ovi e kapaciteti i znesuva 543. I sti te se rasporedeni vo 215 sobi i 5 apartmani.

Brojot na smestuva~ki edinici poka`uva deka se raboti za voo~liiva stagnacija na turizmot vo oblata na turisti~kata izgradba, {to e vo kontekst na dvi`ewata koi se zabele`ani vo oblata na turisti~kiot promet. Obemot na smestuva~ki edinici ne poka`uva zgolemuwawe, tuku vo izvesna merka i namaluwawe. Poradi zatvoraweto na avtokampot "Stobi".

Vo sferata na smestuva~ki te kapaciteti vo Op{tina Veles, pokraj slabata dinamika vo obemot i strukturata, prisutni se i drugi problemi, od koi pokarakteristi~ni se one koi se javuwaat vo oblata na privatizacijata, kvalitetot na uslugite, turisti~kata promocija i lociranosta na smestuva~ki te objekti.

Privatizacijata na ugostitelските kapaciteti zapo~na vo 2001 godina, poradi {to vo razvojt na ova dejnost vo izminatiot desetgodi{en period be{e prisuten sopstveni~ki vakuum, koj vo rigidna forma se odrazil na sostojbite vo sferata na smestuvakite kapaciteti.

Privatizacijata denes vo celoste izvr{ena na odredeni smestuva~ki objekti, kako {to e hotelot "Internacional", motelite "Makedonija", "Mladost" i "Stobi", dodeka istata ne e izvr{ena na smestuvakite objekti "Vila Zora" i motelot "Vranovci". Pri toa, posebno zabele`itelna e konfuznosta na objektot "Vila Zora", koj se vodi kako za{titno trgovsko dru{tvo koe im pripa|a na penzionirane i invalidizirane lica, a raboti i kako hotel od otvoren tip. Privatizacijata vo najkus rok treba da se zavr{i i na motelot "Vranovci" vo s. Gorno Vranovci, koj se nao|a vo upravuakata struktura zaedno so objektot "Vila Zora", so {to }e se ovozmo`i pogolema inventivnost vo koristeweto na ovie kapaciteti.

Kvalitetot na uslugite e vo tesna vrska so procesot na definiirane aktivnosti i so procesot na privatizacija. Nedefinirana funkcionalnost i sopstvenost na turisti~kite objekti pretstavuva osnova za slabata investiciona zainteresiranost. Poradi toa, vo izminatiot desetgodi{en period otsustvuwa{e opremuwawe i osovremenuwawe na postojnite smestuva~ki edinici. Vo toj kontekst ne e izvr{eno nitu pro{iruwawe na elementite od sodr`inata na pretojot na posetitelite vo ovie smestuva~ki kapaciteti.

Mo{ne va`en problem vo ramkite na obezbeduwaweto na kvalitetot na uslugite pretstavuva kategorizacijata na ugostitelските objekti, koe vo Op{tina Veles seu{te ne e izvr{eno. So toa ne se sozdadeni uslovi za sovremeno agencisko anga`irawe na smestuvakite kapaciteti, a otsustvoto na kategorizacija uka`uva deka ne postoi garancija za soodveten kvalitet na uslugite. Ovoj problem upatuva i na otsustvo na imix na smestuvakite edinici koj e mo{ne va`en vo delovnite odnosi, poradi {to ne mo`e da se vr{i izbor me|u razli~ni nivoa na kvalitet vo lokalnite suprastrukturalni sodr`ini na turisti~kata ponuda na Veles.

Otsustvoto na diferencirani vidovi smestuva~ki kapaciteti i kategorizacija negativno se odrazuva i na promotiven plan, poradi {to relevantnite stopanski subjekti ne se vo sostojba da go istaknat nivoto na koe se noa|aat so svojata ponuda. Me|utoa, treba da se konstatiira deka na promotiven plan zagri`uva i faktot deka ednostavno ne postoi komercijalna turisti~ka propaganda na smestuvakite kapaciteti vo Op{tina Veles. Ova e posledica na nere{enite problemi vo ovoj domen na turisti~kiot razvoj. Od promotivnite materijali se javuwaat samo prospekti koi datiraat u{te od periodot pred osamostojuwaweto na Republika Makedonija, koi sekako treba da se povle~at od upotreba. Osven toa, analizata na sostojbite poka`uva deka otsustvuwa i informativnata dejnost. Vo poslednite godini ne e objaven tarif er na uslugi, pa ztoa so vakov priod informiraweto ne e mo`no da se postignat zabele`itelni rezultati.

Razvojot na tranzitni oturizam podrazbira koristevana smestuvaki te kapaciteti locirani vo neposredna blizina na soobrajajnite komunikacii. Od navedenite lokalni ugostiteliski objekti vo koi mo` e da se vr{ i smestuvawe, samo dva imaat vakva karakteristina lokacija (motelite "Makedonija" i "Mladost").

Motelot "Stobi" e vonfunkcija, dodeka hotelite "Internacional" i "Vila Zora" se locirani vo gradskata sredina. Poradi vakvata lociranost nivnata poseta e svrzana so posetata na urbanata aglomeracija { to pretpostavuva malku verojatnoto izleguvawe od mar{rutata na dvi`ewe na tranzitnata turisti~ka klientela, dokolku ne se sprovedat soodvetni propagandni i drugi aktivnosti.

Pri sutnata lociranost na objekti te upatuvana zaklu~ok deka dozvoluva osmisluvawe na poitenziven razvoj na tranzitni oturizam vo Op{tina Veles.

V.2.4 Karakteristiki na restoranstvoto

Za razvojot na turizmot vo Op{tina Veles zna~ajni se i karakteristikite na restoranskoto rabotewe. Ponudata na hrana i pijaloci treba da ovozmo`i tranzitnite patnici vo ovoj prostor da se zadr`ati bezno}evawe. Sogleduvaweto na dvi`ewata vo oblata na restoranstvoto e izvr{eno preku podatocite dadeni vo tabela 21.

Tabela 21: Obem, dinamika i struktura na restoranski te objekti vo Veles

God.	Klasini restorani		Restor. za op{ta ishrana		Kafeani		Bifiwa		Picerii		}ebap-ilnici	
	broj	ind.	broj	ind.	broj	ind.	broj	ind.	broj	ind.	broj	ind.
1990	35	100	9	100	3	100	19	100	3	1	29	100
1991	12	34	9	100	6	200	19	100	6	4	38	131
1992	17	49	8	89	1	33	19	100	1	5	23	79
1993	7	20	9	100	1	33	25	132	1	3	16	55
1994	4	11	9	100	2	66	14	74	2	3	13	44
1995	4	11	5	56	3	100	19	100	3	1	20	69
1996	4	11	5	56	3	100	36	189	3	0	10	34
1997	15	43	4	44	2	66	6	32	2	1	10	34
1998	16	46	6	67	3	100	6	32	3	2	7	24
1999	7	20	5	56	6	200	22	116	6	2	1	3

Izvor: Izve{tajodUpravata zajavni pri hodi

Komentar: Vrzbaza na iznesenite podatoci mo` e da se voo~i deka brojot na restoranski objekti e dosta nestabilen. Klasinite restorani vo ovoj period bele`at zabele`itelno namaluvawe, i toa od 35 vo 1990 godina, na samo 7 vo 1999 godina. Restorani te za op{testvena ishrana nemaat bitno vlijanie vrz turisti~kiot razvoj i treba da se nabqduvaat samo kako eventualna mo`nost za pri sposobuvawe. Kaj kafeanite isto taka e pri sutna zabele`itelna nestabilnost, pri {to brojot e zgol emen od 3 vo 1990, na 6 vo 1999 godina.

Zabele`itelna e nestabilnost i na brojot na bifiwa, kaj koi najgol em broj od 36 bifiwa e registriran vo 1996 godina, za da isti ot padne na 22 bifiwa vo 1999 godina.

Brojot na picerii e simboli~eni vo poodelni godini na izminatata decenija se dvi`i pomeju 1 i 6 vakvi ugostiteliski objekti. Najgol em broj na novootvoreni picerii e zabele`an vo 1992 godina (5 picerii), dodeka vo 1999 godina se registrirani samo 2 picerii. Izrazita dekowunktura se zabele`uva i kaj }ebap-ilnicite, kaj koi brojot na 29 }ebap-ilnici vo 1990 godina e namalen na samo eden vakov objekt 1999 godina.

So gлед na toa deka piceriite mo`at da se iskoristat kako servis za brza hrana, a }ebap-ilnicite se tipska forma na ovoj vid ugostitel'ska ponuda, tie mo`at da imaat zna~ewe za razvojt na tranzitni ot turizam. Dinami~nite procesi vo ova aktivnost, pokraj drugata ponuda, nalagaat potreba od relativno brzo servisirawe na barawata na patnicite vo tranzit.

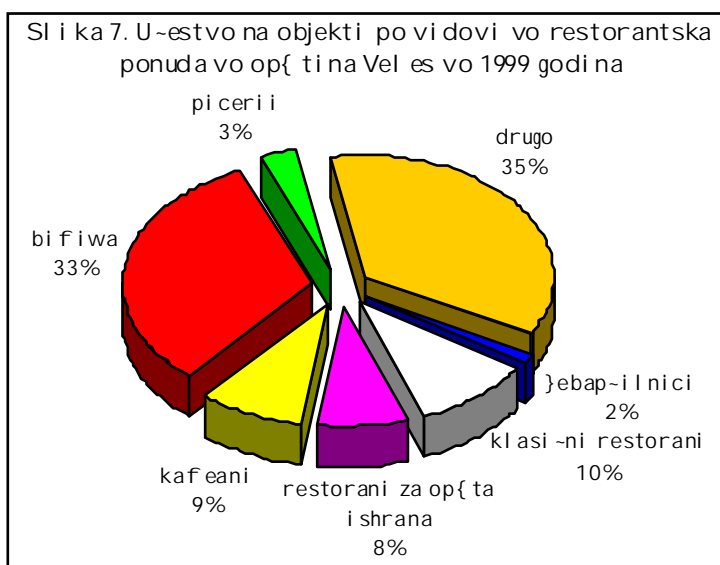
Deka priodot kon objektite koi nudat hrana i pijaloci ne e na zabele`itelno nivo poka`uva i faktot deka brojot na objekti koi se vodat kako drugi e pogolem od onie koi se jasno definirani so svojata ponuda. Se nametnuva potrebata i od temelno opredeluvawe i decidna klasifikacija na objektite koi ne se vo ova smisla jasno diferencirani.

Strukturata na kapacitetite za hrana i pijaloci e dadena na slika 7.

Od grafikonot mo`e da se vidi deka najmal ku zastapeni se objektite za brza hrana. Treba da se navede i podatokot deka vo Veles izostanuvaat specijalizirani restorani koi nudat avtenti~ni kulinarski specijaliteti.

Najgolem del od mo`nite za prilagoduawe za ova namena postojni kapaciteti vo tranzitna smisla po svojata struktura i lociranost ne gi zadovoluvaat kriteriumite, bidej}i se nao|aat vo gradskata sredina. Lociranost do neposrednata komunikacija ima

samo kaj restoranskite kapaciteti na motelite "Makedonija", "Mladost" i restoranski ot kompleks "Lozar". Vrz osnova na prethodno izlo`enoto mo`e da se zaklu~i deka obemot i strukturata na postojnite receptivni kapaciteti ne gi zadovoluvaat potrebite za razvoj na tranzitni ot turizam vo Op{tina Veles.

V.2.5 Sostojbi vo vrska so inf ormativno-propagandnata dejnost

Vo analizata na sostojbite so smestuva~kite kapaciteti se konstati ra deka ne postoi komercijalna turisti~ka promocija vo edinicite na ovoj vid turisti~ka ponuda. Karakteristi~na e konstatacijata deka vo analizirani ot period ova aktivnost e svedena na najnisko mo`no nivo. Organiziran priod vo turisti~kata propaganda prakti~no ne postoi, {to se dol`i na otsustvoto na soodvetni organizacijski sistemi koi bi se gri`ele za ova aktivnost. Zatoa, bez osmisluvawe na institucionalno vodewe na turisti~kata promocija ednostavno ne e mo`no da se kreira turisti~ki ot razvoj.

Konstatirano e i toa deka vo Veles ne postoi inf ormativna turisti~ka dejnost. Taa ne e prisutna nitu vo gradskata sredina, nitu pak na pristapnite tranzitivni zoni na glavnite soobrajajni pravci. Vo ovoj kontekst mo`e da se zabele`i deka ne zadovoluva nitu signalizacijata za turisti~ki lokaliteti i objekti, taka da tranzitnite patnici ne se vo sostojba da dojdut do inf ormacii za okolni ot prostor i negovite turisti~ki vrednosti. Toa zna~i deka turisti~kite atraktivno-motivski sodr`ini ne se dostapni do turisti~kata klientela.

Pokraj vakvata sostojba, indikativen e i faktot deka ne postoji programa za informativno-propagandna dejnost, ni tu pak se opredeleni sredstva za ova namena. Ova uka`uva deka vo naredni ot period ne e mo`no da se o-ekuva podobruvawe na sostojbata na ovoj plan.

V.2.6 Sostojbi vo kadrovska ekipiranost

Kadrovska ekipiranost pretstavuva eden od osnovnite preduslovi za razvoj na turizmot kako trudo-intenzivna dejnost, kade u-estvoto na rabotnata sila vo rabotni ot procese te{ko zamenlivo.

Analizata na sostojbite vo kadrovska ekipiranost na najzna-ajnite lokalni stopanski subjekti od oblata na turizmot i ugostitelstvoto poka`uva deka vo ova sfera tie ne se zadovolitelni. Kadrovska ekipiranost vo site smestuvaki kapaciteti e slaba. Vo smestuvakite kapaciteti koi im pripa|aat na UTP "Internacional", koe ima najgolem broj legla vo op{tinata, se vraboteni 4 stru~niliica so visoka {kolska sprema, od koi 2 lica se od oblata na turisti~kiot i ugostitelski ot menaxment. Vкупni ot broj vraboteni vo ovie smestuvaki objekti iznesuva 30.

Za{titnoto trgovsko dru{tvo "Vila Zora", vo ~ij sostav se smestuvaki ot objekt "Vila Zora" i motelot "Vranovci", vrabotuva vкупno 50 lica. Od niv 2 lica se so VSS, a 46 lica so SSS.

Karakteristi~no e deka vo "Lozar", koj stopanisuva so restoranski prostor od okolu 900 sedi{ta, ima vкупno 44 vraboteni lica. Od niv ni tu edno lice nema VSS, a samo 4 se so turisti~ka kvalifikacija.

Prethodno navedenite pokazateli ilustrativno go pretstavuvaat karakterot na kadrovska ekipiranost na turizmot vo Op{tina Veles. Pri~inite za vakvite sostojbi treba da se baraat pred se vo dosega{nite sopstveni ~ki odnosi, a o-igledno e i toa deka vo minatoto postoela silna nezainteresiranost da se vospostavat pozitivni kadrovski pretpostavki na ovoj plan.

V.3 Identifikacija na problemite vo razvojt i nasoki za nivno razre{uvawe

Od izvr{ena analiza na razvojot na turizmot i sostojbite vo ova sfera se identifikuvani brojni problemi. Tie upatuvaa na toa deka e neophodno da se prezemat aktivnosti so koi }e se ostvari nadminuvawe na prisutnite nepovolni dvi`ewa vo ova sfera na stopanski aktivnosti. Vo toj kontekst, vo tekstot {to sledi navedeni se soodvetni sogleduvawa, stavovi i preporaki.

Konstantirano e deka turisti~kiot promet vo izminatata decenija rapidno se namaluva, taka da posetenosta i prestopot denes se nao|aat na najniskoto nivo. Ova posebno se odnesuva na stranskite turisti i tranzitnite patnici koi se osnovna komponenta na tranzitni ot turizam. Identifikacijata na problemite vo turisti~ki ot promet upatuvaa na opredelba za promena na sostojbite, koja mo`e da se ostvari samo so infrastrukturno i suprastrukturno pri sposobuvawe, za {to se predlaga:

- Lokalnata samouprava vo infrastrukturnoto re{avawe na problemite da dade prioritet na onie programi koi se vo vrska so razvojot na tranzitnot turizam;
- Da se afirmira koncesionerstvoto zaradi maksimalno anga`irawe na prirodnite i antropogenite turisti~ki vrednosti;
- Da se bara vkluvawe na dr`avata vo podr{kata na proektite koi se potrebni vo ostvaruvaweto na soodvetni razvojni nasoki so oglede deka tranzitni ot turizam prvenstveno ima naci onalno zna~ewe.

Nepovolnost na sostojbite vo oblata na smestuva~kite kapaciteti e prisutna i vo kvantitativna i vo kvalitativna smisla. Brojot na smestuva~kite edinici ne zadovoluva, kako { to ne zadovoluva ni nivnata lociranost i kvalitet na usluge, poradi { to se predlaga:

- Definirawe na smestuva~kite objekti spored postoe~kite ugostiteliski standardi poradi to~no opredeluvawe za kakov vid smestuva~ki edinici stanuva zbor (objekt od hotelski, motelski ili drug karakter);
- Intenziwirawe na procesot na privatizacija zaradi podobruvawe na kvalitetot na usluge i zaostruvawe na konkurentnosta;
- Podobruvawe na kvalitetot na usluge i kategorizacijata na postoe~kite smestuva~ki objekti zaradi ovozmouvawe ugostitelските subjekti da dobijat povi soka kategorija;
- Koristewe na prostorot okolu glavnite soobra}ajni komunikacii pri lociraweto na novite ugostiteliski kapaciteti so planskite zafati so davawe koncesii za soodvetni lokacii i atraktivni prostori za gradba na zainteresirani privatni pretprijatija.

So oglead na toa { to ugostitelските objekti za hrana i pijaloci po svojot obem i struktura ne go zadovoluvaat potrebni ot minimum, potrebno e vo Veles i okolinata sli~ni zafati da se prezemat i vo ova sfera. Za ostvaruvawe na ova cel se predlaga lokacijata na nepodv`nite i podv`nite objekti da bide del od soobra}ajni ot komunikaciski prostor i pokraj turisti~kite motivski atraktivnosti, odnosno da pretstavuva del od vakvite turisti~ki kompleksi. Pri toa, ponudata na objektite za hrana i pijaloci treba da bide so karakteristiki koi }e ja uva`at ekspeditivnosta vo davaweto na usluge. Toa zna~i deka organizacijata treba da ovozmo`i tranzitnite patnici da dobijat "brza hrana" na optimalen na~in. Vo ova smisla treba da se prifati i { alterski ot na~in na poslu`uvawe, so { to }e se ovozmo`i poefikasna funkcionalnost. Te`i {teto vo ova ponuda treba da se dade na avtohtoni elementi na hrana i pijaloci, odnosno da se vodi smetka za produkti koi se proizveduvaat i specijaliteti koi se podgotvuvaat vo ovoj prostor. Pri toa, permanentno treba da se istra`uvaat i barawata na korisnicite na ugostitelската ponuda, za da mo`e vo nea da se vku~i pogolem izbor na hrana i pijaloci kon koi tranzitnite patnici i maat sklonost.

Problemite vo oblata na turisti~kata propaganda spa|aat vo grupata na oni e koi vr{at zabele`itelno negativno vlijanie vrz turisti~ki ot razvoj. Bez otklonuvawe na nedostatocite vo promotivnata sfera ne e mo`no da se odviva turisti~kata aktivnost, pa zatoa za turisti~kata promocija treba da se anga`iraat pove}e sredstva za slednoto:

- Izgotvuvawe na grafiki~ki sredstva vo koi }e se vku~at prospekti, plakati, letoci, turisti~ki vodi~i, turisti~ki karti, razglednici, cenovnici, nalepnici, programi na turisti~ki aran`mani, listi na jadewa, vinski karti, kalendari i pokani za razni manifestacii;
- Koristewe na oglasni formi preku masovnite medii;
- Upotreba na proekciski sredstva, kakvi { to se televizijata, filmot, dijaproektorite i kompjuterskata tehnika so koristewe na Internet;
- Koristewe na prostorno-plastini te sredstva koi podrazbraat ureduvawe na enteriernite prostori vo turisti~ko-ugostitelските objekti so postavuvawe na tabli so promotivni sodr`ini i aktiven nastap na turisti~ki saemii izlo`bi;
- Oblikuvawe na suveniri so avhtoni vrednosti (grn~arski, pletarski, kuvenxiski, vezerski i sli~ni formi);
- Koristewe na javni propagandni sredstva, i toa posebno so organizirawe na profesionalni predavawa, konferencii za pe~at i *incentive* aran`mani (za novinari i menaxeri od oblata na turizmot).

Vaka obemnata sodr`ina na mo`ni sredstva za turisti~ka promocija upatuvana {irok izbor. Vo promotivnite aktivnosti treba da se pravi i distinkcija me|u *komercijalna*, *posebna* i *opštata* turisti~ka propaganda. *Komercijalna turisti~ka propaganda* ja osmisluvaat, finansiraat i vodat stopanskite subjekti koi ja snosat odgovornosta za neuspehot i pridobivkite od uspe{no postavenite promotivni aktivnosti. *Posebna turisti~ka propaganda* ja sproveduvaat odredeni turisti~ki asocijacii (turisti~ki agencii, transportni organizacii, trgovski pretprijatija) koi rabotat isto taka na komercijalna osnova. *Opštata turisti~ka propaganda* opfa}a lokalni, regionalni i nacionalni zaednici. Nejzina sodr`ina i forma treba da bidat prifateni od strana na lokalni avtoriteti, od ~lenovi na nacionalni turisti~ki asocijacii i od nadle`ni dr`avni organi. Opštata turisti~ka propaganda bara koordinacija i sorabotka na pove}eni voa. Toa zna~i deka razvojot na turizmot vo opštinata ne treba da se nabqduva izolirano od turisti~ki ot razvoj na Republika Makedonija, poradi {to e neophodna koordinacija vo finansiskata vtemelenost na opštata turisti~ka promocija.

Finansiskite sredstva za opštata turisti~ka promocija treba da gi izdvoi lokalnata i nacionalnata zaednica vrz osnova na prethodno podgotvena programa za turisti~ka promocija. Sekoja programa za razvoj na turizmot treba da opfati aktivnosti i na nevladinite organizacii. Programata ja izgotvuva stru~na komisija na eksperti od lokalnata samouprava i Ministerstvoto za ekonomija na Republika Makedonija so paritetno u~estvo. Finansiskata programa ja usvojuva Sovetot na lokalnata samouprava i istata slu`i pred nadle`nite dr`avni institucii za natamo{no usoglasuvawe, finansirawe i realizacija. So dobi eni te sredstva raspolaga lokalnata samouprava koja namenski gi raspredeluvana izvr{itelite.

Programata za turisti~ka promocija treba da se donesuva sekoja godina, a rokot na nejzino donesuvawe treba da iznesuva {est meseci pred narednata godina, so ogle na toa deka tranzitni ot turizam ne poseduva sezonski karakteristiki.

Obemot, karakterot i vidovite na promotivni aktivnosti, koi }e bidat del od programata za turisti~ka promocija, zavisaat od finansiskite sredstva koi treba da se obezbedat za ova namena. So ogle na faktot deka ne e mo`no da se opredeli to~ni ot iznos na potrebni sredstva za turisti~ka promocija, a so cel da se ima opredelena aproksimativnost, mo`e da se iskoriSTAT neкои iskustva koi vo svetot postojat. Taka na primer, vo Grcija ovoj iznos se opredeluvana ni vo od 5%, a vo Izrael na 4,3% od ostvarenite prihodi od turizmot. Svetskata turisti~ka organizacija upatuvana podatok deka 46 nejzini ~lenovi za turisti~ka propaganda za sekoj turist izdvoile 4 \$ US. Pritoa, turisti~kite pretprijatija za turisti~ka propaganda tro{at 10% od bruto ostvareni ot profit.

Navedenata ramka pretstavuva preporaka za stopanskite subjekti od strana na proektni ot tim. Vrz baza na vaka postavenite standardi, a so ogle na toa deka brojot na turisti vo Opština Veles prose~no vo izminatite 10 godini iznesuva okolu 20.000, potrebni te sredstva za turisti~ka promocija treba da iznesuvaat 80.000 \$ US. Ovoj iznos se dobiva ako se zeme prose~nata potro{uva~ka po turist od okolu 80 \$ US. So 5% od vkupnite prihodi se doaja do skoro identi~en iznos od 80.000 \$ US. Pritoa treba da se ima predvid deka turisti~kata promocija ima i akcelatorsko zna~ewe, taka {to po~etni ot iznos treba da se koregira na okolu 100.000 ameri kanski dolari vo prvata godina od finansiraweto. Ovoj iznos }e se koregira vo zavisnost od ostvarenite rezultati i o~ekuvani te promeni vo turisti~ki ot promet vo kontekst na slu~uvawata na turisti~ki ot pazar.

Programata na turisti~ka promocija bi trebalo da so dr` i prospekti, plakati, letoci, turisti~ki karti, razglednici, drugi grafi~ki sredstva, oglasni formi preku masovnite mediumi, proekciski sredstva, prostorno-plasti~ni sredstva i drug propaganden vid.

Turisti~ki ot razvoj e vo direktna zavisnost i od razre{ uvaweto na problemite vo turisti~kata informativna dejnost. Neophodno e vo ova smisla da se prezemat soodvetni aktivnosti, za { to se predlaga:

- Da se formira informativno-turisti~ko biro na inicijativa na lokalnata samouprava, koe }e ima centralna uloga vo realizacijata na informativno-propagandnite aktivnosti i }e vr{ i distribucija na promotivnite so dr` ini;
- Da se lociraat informativni punktovi so lokacija vo centralnoto gradsko podra~je i neposredno do soobra}ajnite komunikacii (na po~etocite od op{ tinski otatar vo ednata i vo drugata nasoka, na mesta kade { to se izdvojuva soobra}aen krak kon gradot, kako i vo ramkite na ugostitelските kompleksi)
- Informativni so dr` ini za turisti~kite vrednosti na op{ tinata da se distribuiraaat do grani~nite informativni punktovi, centrite za informirawe vo gradskite sredini i do pogolemite emitivni centri i prostori vo stranstvo, ~ii patnici gi koristat ovie komunikaciski patni pravci;
- Da se izvr{ i signalizacija i obele`uvawe na turisti~kite lokaliteti i objekti vo regionot na Veles.

Kadrovskata ekipiranost isto taka pretstavuva eden od osnovnite preduslovi za razvoj na turizmot, kade u~estvoto na rabotnata sila e prakti~no nezamenljivo. Kadrovskata struktura vo tranzitniot turizam se karakterizira u{ te i so opredeleni specifi~nosti koi proizleguvaat od toa { to korisnicite na uslugi vo ovoj vid turizam vo najgolema merka se stranski patnici. Ova upatuvava na neophodnost od zadol`itelno poznavawe na stranski jazici kako edna od krucijalnite obrazovni komponenti { to treba da gi poseduvaat turisti~kite kadri. Dinami~nosta na rabotnite procesi koi se odvivaat pri davaweto uslugi vo tranzitniot turizam baraaat stru~nost i kompetentnost na anga`iranite ne samo zaradi obezbeduvawe kvalitet na uslugite, tuku i poradi toa { to tranzitniot turizam pretstavuva mo`nost za promotivni aktivnosti na site nivoa.

Zaradi toa, treba da se vrabotuvaaat stru~ni lica so visoka stru~na sprema od oblata na turizmot i ugostitelstvoto. Prostor za vrabotuvawe na stru~ni lica so turisti~ka specijalnost treba da se realizira vo ramkite na organizaciskite strukturi odnosno vo podra~nite edinici na Ministerstvoto za ekonomija, vo lokalnata samouprava, vo turisti~ki agencii, turisti~ki biroa i drugi nevladini organizacii. Za podobruvawe na kadrovskata stuktura vo turizmot se predlaga sproveduvawe na sledното:

- Pri vrabotuvaweto na lica vo turisti~koto stopanstvo maksimalno da se vodi smetka za stru~nosta i kompetentnosta bazirani na soodvetna turisti~ko-ugostitel ska educiranost, poznavawe na stranski jazici i poseduvawe ve{tini od informativni tehnologii;
- Da se uredi normativno vrabotuvaweto na kadri vo turisti~kata administracija i lokalnata samouprava po pat na javen konkurs;
- Poznavaweto na stranskite jazici treba da pretstavuva prednost pri vrabotuvaweto na lica na informativno-propagandnite punktovi i kancelarii;
- Da se ovozmo` i podigawe na stru~noto nivo na vraboteni te kadri vo oblata na turizmot preku edukacija za povisok stepen na obrazovanie, permanentna edukacija, sledewe na specijalizirani kursevi, u~estvo na nau~ni sobiri, panel diskusii i predavawa, koristewe na Internet, stru~ni knigi i drugaliteratura.

Se smeta deka na ovoj na~in }e se nadmi ne sega{ nata sostojba vo pogl ed na kadrovska ekipiranost vo turizmot na Op{ tina Veles. Samoto vrabotuvawe na novi kadri vo oblata na turizmot vo op{ tinata pretstavuva zna~ajna pridobivka, poradi { to e potrebno da se utvrdat mo` nostite vo ramkite na ova razvojna komponenta. Poradi toa, napravena e proekcija na mo` ni vrabotuvawa na stru~ni kadri do 2004, koga op{ tinata treba spremno da go do~eka naplivot na tranzitni patnici koi }e prisustvuvaat na Olimpi ski te igri vo Atina, vo Republ i ka Grcija.

V.4 Lokaci sko opredel uvawe na konkretna turisti ~ka ponuda

Unapreduvaweto na kvalitetot na uslugite }e zavisi i od konkretnata lokaci ski def inirana turisti ~ka ponuda. Toa podrazbira deka vo prostorot opredelen za davawe usluga vo tranzitni ot turizam treba da se osmislat neophodnite poedine~ni sodr` ini kako del od kompleksni ot pri od vo ova sfera. Zatoa e potrebno da se uredi lokaci ski prostor vo koj treba da se izgradat i vnesat ovie sodr` ini, a izborot na lokacija treba da bide vo soglasnost so urbanisti ~kite re{ enija vo ramkite na soobra}ajno-infrastrukturalni ot plan za del ot na op{ tinski ot prostor na Veles.

Vo ramkite na ova ponuda treba da se opfatat potrebnite sodr` inski elementi, dodeka razmestenosta na elementite treba da bide taka lokaci ski postavena, za da mo` e da obezbedi pol na funkcionalnost.

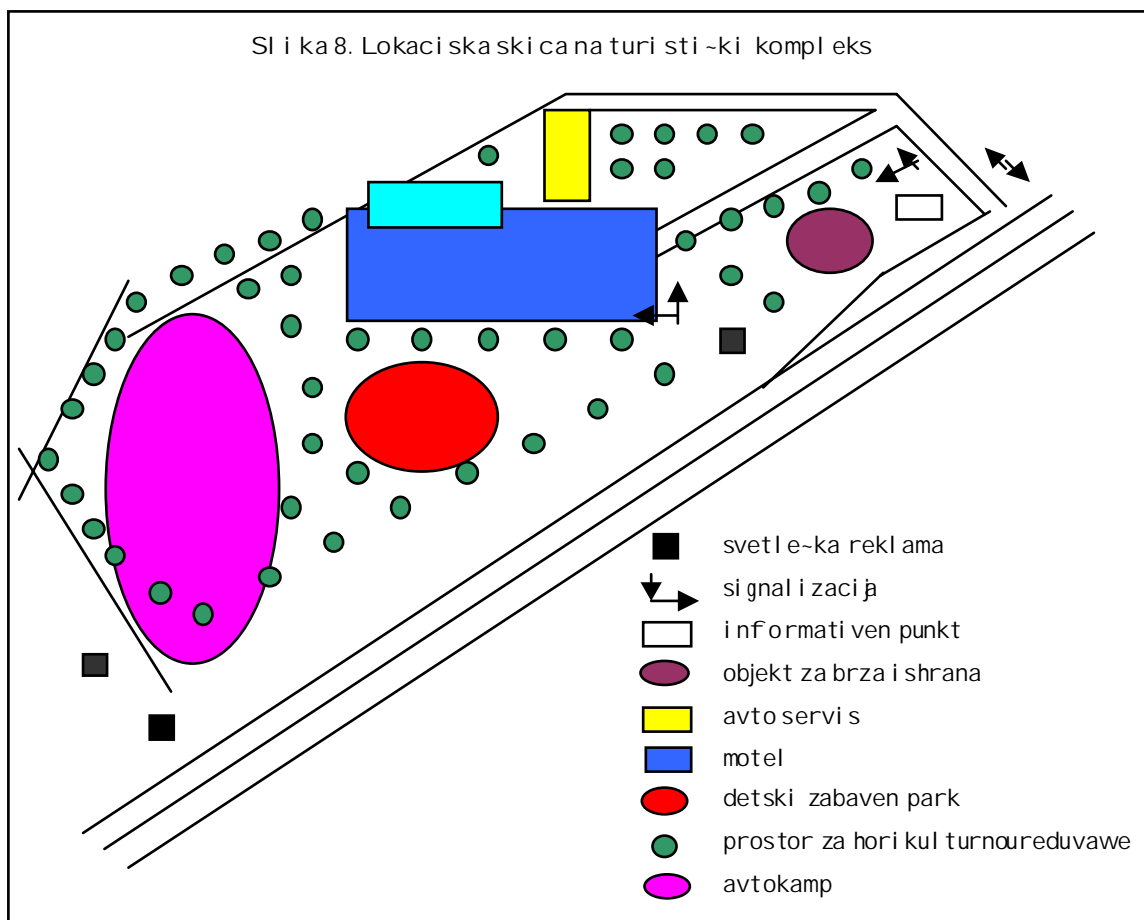
Pri odot do odreden turisti ~ki kompleks treba da bide soodvetno signal iziran od grani ~ni ot premindozlezot vo kompleksot. Vlezot treba da se obele` i so svetle~ka reklama i da ima signalizacija na site objekti vo kompleksot. Vo neposredna bl izina na vlezot treba da se locira informativno-propagandni ot punkt. Objekt za brza hrana treba da bide lociran na mesto koe }e ovozmo` uva i { alterska usluga. Dominantno mesto vo kompleksot treba da zazema motel ot koj treba da poseduva uslovi za ponuda koja vo poseben slu~aj }e opf ati i sodr` ini svojstveni za no}nite barovi i usluga od kockarski karakter. Parking prostorot treba da bide pred motel ot, dodeka avtoservis usluga treba da se lociraat zad motel ski ot objekt.

Opremata za detska zabava treba da se locira do motel ot, dodeka nus prostoriite treba da se lociraat zad motelski ot objekti i treba da se od tipot na podvi` ni objekti. Avto kempot mora da bide soodvetno dislociran od prostorot koj gravitira kon motel ot.

Kompleksot na usluga vo tranzitni ot turizam opfa}a infrastrukturalni i suprastrukturalni objekti. Izgradbata na infrastrukturalata treba da pretstavuva osnova za otvorawe na koncesionerstvoto na ovie lokacii. Spored toa, davatel ot na koncesii treba da ovozmo` i korisnikot na koncesijata da izgradi odnapred opredeleni objekti so specifi ~na namena.

Na sl i ka 8 e dadena ski ca na eden vakov turisti ~ki kompl eks.

V.5 Turisti ~ki ot atrakti vno-motivski fond kako di sperzi vna mo`nost za unapreduvawe na tranzitni ot turizam

Razvojot na tranzitni ot turizam se temel i vrz komuni kativnosta na prostorot vo koj se sproveduva. Toj e mo{ ne zna-aen kako distributiven kanal i na propagandni sodr`ini, taka {to se koristi za promocija na site turisti~ki vrednosti na Republ i ka Makedoni ja.

Prostorot na Republ i ka Makedoni ja e dosta tesen, taka {to turisti te koi se dvi`at po komuni kacijata E-75 mo`at da gi posetat i najoddale-eni te turisti ~ki vrednosti vo tekot na samo eden den. Atrakti vno-motivski ot fond na Op{ ti na Veles se nao|a vo neposredna blizi na, pa zatoa raspolo`livi te vrednosti se dostapni do prostornata determinirano za razvojot na tranzitni ot turizam i mo`at da se vkl u-at vo turisti ~kata ponuda. Za da mo`e da se operacional izira gorenavedenata pretpostavka, potrebno e da se izvr{ i inventarizaci ja i revaluaci ja na turisti ~ki te vrednosti vo okol ni ot prostor.

Atrakti vno-motivski ot fond e loci ran vo op{ tinski ot atar na Veles i vo atari te na sosedni te op{ tini. Ovie lokal iteti gravi ti raat kon magi stralata E-75 koja e glavna oska na komuni kacii te vo Republ i ka Makedoni ja i osnovna prostorna predi spozi cija za razvoj na tranzitni ot turizam.

Vo spomnati ot prostor se naočaat može ne vpe-atlivi planinski prostori, dolinski i pečterski formi i paleontološki lokaliteti. Na planinite Jakupica i Babuna diferencirani se dve turistički zoni i tri lokaliteti. Toa e zonata Babuna-Solunska Glava, vo koja se naočaat lokalitetite Orlov Dol i ^eples i zonata Breza-Gorno Jabol-i { te so lokalitetot Gorno Jabol-i { te.

Od vrvot Gorno Begovo kon Gorno Jabol-i { te se protegaat i tereni za zimsko-sportski aktivnosti. Tie spačaat vo grupata na najpogodni tereni na ova planina. Spored toa, postoji mo`nost za razvoj na zimsko-sportski aktivnosti. Isto taka, vrvot Gorno Begovo e izvonreden vidikovec. Ovie lokaliteti se pogodni za planinarewe, { to podrazbira pro{etki niz planinski ot prostor i osvojuvawe na visokite vrvovi. Vo ovoj prostor postojat mo`nosti za razvoj na herbalni ot turizam, { to podrazbira sobirawe pe~urki, {umski plodovi, cvetovi, listovi, kora i korewa. Bogatstvoto na dive~ovozmo`uva razvoj na razli~ni lovno-turistički aktivnosti. Pokraj lovot so otstrel, ovde se mo`ni i aktivnosti koi so dr`at nabčuduvawe na ptici i slikawe na dive~ot, kako eden vid lovno-turistička safariforma.

Severno od Solunska Glava, na nadmorska viso~ina od 1.500-2.000 metri se naočaal lokalitetot Ru~ica pokraj kogo e rezervatot od krivuč (Pinus mugo Turr). Toa e edinstvena sostoina od borot krivuč vo Makedonija i predstavuva najju`no naočali { te po arealot na rasprostranuvawe na Balkanski ot Poluoostrov. Pokraj mo`nosti za pro{etki, ovoj predel mo`e da se iskoristi i za ekskurzivni turistički aktivnosti so edukativno i nau~no zna~ewe.

Pečterite Makaroc I i II vo dolinata na rekata Babuna na 300 m.n.v. i 110 metri od nejzino korito se zna~ajni po toa { to vo niv se otkrieni ostatoci od paleolitot. Ovie pečteri spačaat vo grupata na osobeno zna~ajni pečterski formi i mo`at da se vku~at vo razvojot na speleološki ot turizam. Pritoa, pet artefakti od ovie pečteri se naočaat vo Muzejot na Makedonija vo Skopje. Toa zna~i deka mo`at da se iskoristat za ekskurzivni aktivnosti so edukativno i nau~no zna~ewe.

Ekskurzivno, edukativno i nau~no zna~ewe ima i lokalitetot Karaslari. Ovoj lokalitet se naočaa na 3 kilometri jugoisto~no od Veles. Vo nego se pronajdeni fosilni ostatoci na cičai, kakvi { to se kovi, gazeli, `irafi i sviwi. Spored ovie fosili, lokalitetot spačaa vo grupata na najpoznatite naočali { ta koi dosega se otkrieni vo svetot.

Paleontološki ot lokalitet Kale Bawi~ko se naočaa vo blizina na seloto Bawica. Vo nego se otkrieni raznovidni fosilni ostatoci na fauna, kako na primer: brahiopodi, {kolki, amoniti i dr. I ovoj lokalitet mo`e da se iskoristi za ekskurzivni, edukativni i nau~ni turistički aktivnosti.

Lokalitetot Gorno Vranovci e izrazito pogodan za lovno-turistički, sportski i zabavni aktivnosti. Za odvivawe na ovie aktivnosti potrebno e da se izgradat sportski tereni, trim pateki, pokri en bazen i detski zabaven centar.

Niz gradot Veles te~e rekata Vardar. Kejot na Vardar, soodvetno izgraden i ureden, mo`e da se nametne kako izvonredno {etalii { te. Osven toa, vo ova reka i nejzino slivno podra~je se srečavaat razni vidovi ribi { to treba da pretstavuva vistinska osnova za razvoj na ribolovnite turistički aktivnosti. Me|utoa, preduslov za vakva opredelba e da se obezbedi za {tita na vodite od zagaduvawe, bi deji i kvalitetot na vodata na potezite od Skopje i Veles e od ~etvrta kategorija. Vo vodata e evidentirano prisustvo na te { ki metali, cijanidi i drugi toksi~ni agensi, { to pretstavuva ograni~uva~ki faktor za koristewe na Vardar za turistički celi.

Rekata Topolka e pogodna za ribolovni aktivnosti. Vo toj kontekst zna~ajna e i Vranovskata Reka, desna pritoka na rekata Topolka. Atraktiven lokalitet e mesnosta Klisura vo dolinata na ova reka, koj mo`e da se iskoriisti i za edukativni aktivnosti.

Rekata Babuna isto taka ovozmo`uva ribolovni aktivnosti. Na nejzina pritoka I zvor-ica se nao|a lokalitetot Jasenovo kade{ to postoi sanatorium, koj mo`e da se vklui vo zdravstveno-rekreativne aktivnosti. Vo ovoj prostor se nao|a i fazanerija koja mo`e da bi de vo funkcija na poitenzi ven razvoj na lovni oturizam.

Pokraj prirodnite turisti~ki atraktivno-motivski vrednosti, vo ovoj prostor se prisutni i antropogeni resursi. Gradot Veles ima bogata i burna istorija i se smeta deka postoele u{te vo peonski otperiod. Vo Rimskata imperija e poznat pod imeto Vila Zora. Poznava~ite na prilikite nizdolgata istorija go dati raat postoeveto na naseleno mesto na ovoj prostor u{te vo 167 godina pred na{ata era. Se pretpostavuva deka imeto Vila Zora ili Dolni Grad poteknuva od ovoj period.

Zna~itelno postari lokaliteti se neolitskoto nao|ali{te "Mramor" vo ^a{ka, nao|ali{ta od `eleznoto vreme "Dabica" i "Svilara" vo Dolno Orizari, kako i svetoto mesto od anti~ki otperiod "Klepa" vo Dvori{te. Melutoa, po svojata vrednost, iako ne pripa|a na ova op{tina vo administrativna smisla, dominantno mesto zazema lokalitetot Stobi, koj e ve|e ureden i lesno mo`e da se vklui vo turisti~kata ponuda na Veles.

Od srednevekovni otperiod zna~ajni kulturni turisti~ki vrednosti imaat crkvite vo ovoj grad. Toa se crkvata Sv. Nikola i manastirskata crkva Sv. Dimitrija od XIV vek, kako i crkvite Sv. \or|i i Sv. Pantelejmon. Od orientalnata kultura vni manie zaslu`uvaat Crnata i Belata xamija i Saat kulata.

Karakteristi~nata gradska arhitektura i kulturno-istoriskite objekti od ponovatata istorija gi opfa}aat gimnazijata, kako najstara obrazovna insti tucija na ovie prostori, potoa `elezni otmost, ku}ata na Racin, ku}ata na Glavinov, Narodni ot muzej, likovni ot salon i Spomen-kosturnicata. Objekti od oblata na kul turata se i gradskoto kino, bibli otekata i teatarot.

Turisti ~ki ot razvoj na Veles treba da se temel i vrz manifestacii te kakvi {to se: Racinovite sredbi, likovnata kolonija, folklorni ot festival, detski ot festival, velosipedskite trki, atletskite natprevari, izbor na sportisti eki pa na godinata i sli ~ni manifestacii.

Vele{ki ot prostor e karakteristi ~eni po etnografskite vrednosti. Vo restoranskata ponuda mesto treba da najdat: vele{kata pita pastrmajlija, sarmata od lozov list, elbasan tava, kukureki {irden.

Kako suveniri, pokraj grn~arskite proizvodi treba da se vkluat i kerami ~ko terakotnite tvorbi, kako i kazanxskite i ko`arskite proizvodi.

Vaka iznesenata inventarizacija na turisti ~kite vrednosti vo regionot na Veles pretpostavuva mo`nost za nivna valorizacija vo selektivni segmentirani vidovi na turisti ~ki razvoj. Na ovoj na~in se ovozmo`uva pri sostavuvaveto na turisti ~kite aran`mani da se izbere del od {irokata sodr`ajnost na turisti ~kata ponuda. So ogle na raznovidnosta na turisti ~kite aran`mani, vaka e ovozmo`ena i zabele`itelna selektivnost vo izborot. Valorizacijata na turisti ~kite vrednosti vo lokalitetite koi na ovoj na~in se diferencirani e dadena i vo poseben pregl ed vo tabela 22. Vo taa smisla treba da bi de naso~eno i ni vnoto kompleksno ureduvawe.

Tabela 22: Pregled na turisti ~kite lokaliteti i vrednosti i razvoj na selektivni vidovi turizam

Lokalitet i turisti ~ka Vrednost	Selektivni vidovi turizam	Aktivnosti	Potrebni intervensiji
Orlov Dol	Planinski turizam Loven turizam	Pro{ etki, planina rewe, alpnizam, vidikovsko nabqduvawe, lov	Vklu~uvawe vo turisti ~kata ponuda, Turisti ~ka promocija
Gorno Begovo Gorno Jabol ~i { te	Planinski turizam Loven turizam	Ski jawe, planina rewe, alpnizam, vidikovsko nabqduvawe, lov	Vklu~uvawe vo turisti ~kata ponuda, Turisti ~ka promocija
Breza Buzal inovo	Planinski turizam Loven turizam Herbalen turizam	Pro{ etki, planina rewe, lov, sobirawe pe~urki	Vklu~uvawe vo turisti ~kata ponuda, Turisti ~ka promocija
Pe{ ti-Makaroec	Ekskurzi ven turizam Speleolo{ ki turizam Kulturne turizam	Nabqduvawe na klisurata Pe{ ti, poseti na pe{ terite, edukacija	Ureduvawe na pri odite vo klisurata i pe{ terite
Karaslari	Ekskurzi ven turizam Kulturne turizam	Edukacija	Promocija Signalizacija Ureduvawe
Kale Bawi ~ko	Ekskurzi ven turizam Kulturne turizam	Edukacija	Promocija Signalizacija Ureduvawe
Gorno Vranovci	Loven turizam Kulturne turizam	Edukacija, zabava, sport	Ureduvawe Promocija
Kejna rekata Vardar	Kulturne turizam Riboloven turizam	Pro{ etki, zabavni i ribolovni aktivnosti	Ureduvawe Za{ titata na vodata
Reka Topola Klisura	Riboloven turizam Ekskurzi ven turizam	Edukacija Nabqduvawe na klisurata	Promocija Vklu~uvawe vo turisti ~ka ponuda
Reka Babuna Izvor-ica Jasenovo	Riboloven turizam Loven turizam Zdravstven turizam	Lov, ribolov, pro{ etki, rekreacija	Promocija Vklu~uvawe vo turisti ~ka ponuda
Dolni grad, Vila Zora, Mramor, ^a{ ka, Dabica, Svilara, Dolno Orizari, Klepavovori{ te, Stobi, Sv. Nikola, Sv. Dimitrija, Sv. \or i, Sv. Pantelejmon, Crna xamija, Belaxamija, Saat kula, Stara gimnazija, @elezen most, Ku}ata na Raci n, Ku}ata na Glavinov, Narodn muzej, Spomen kosturnica, Likovn salon, Kino, teatar, biblioteka	Kulturne turizam	Edukacija Kulturni aktivnosti	Vklu~uvawe vo turisti ~kata ponuda Promocija
Manifestacii	Manifestaciski turizam	Kulturni aktivnosti Sportski aktivnosti Stopanski aktivnosti	Promocija
Etnograf ski vrednosti	Kulturne turizam	Kulturni i gastronomski aktivnosti Prodaba na suveni ri	Vklu~uvawe vo turisti ~kata ponuda

V.6 Atraktivna osnova za razvoj na turisti ~ki ot kompleks na ezeroto Mladost

Od atraktivno-motivskite vrednosti vo prostorot na Op{tina Veles posebno vnanie zaslu`uva ezeroto Mladost. Se raboti za prostorna celina koja treba uspe{no da se vklui vo turisti ~kata ponuda. Turisti ~ko-geograf skata polo`ba na ovoj turisti ~ki kompleks pretstavuva vrednost sama po sebe, bidej}i se raboti za turisti ~ki lokalitet koj se nao|a neposredno do magistralnata komunikacija E-75. Na toj na~in ovoj prostor e vkluen vo me|unarodnite tranzitni pravci. Me|utoa, tranzitnosta vo me|unarodni ramki na lokalitetot e potencirana i so toa {to toj se nao|a na komunikacijata koja vodi preku [tipigrani~niot premin Del~evo kon Bugarija. Ova prostorna celina se nao|a vo blizina na mestotona koe ovie dve mo{ne zna~ajni me|unarodni komunikacii se vkrstvuvaat. Toa e u{te eden fakt koj ja potencira negovata me|unarodna tranzitivnost.

Niz ovoj prostor se protegaat i komunikaciite koi vodat kon Sveti Nikole i Katlanovo. Komunikacijata kon Sveti Nikole ovozmouva doma{ na tranzitivnost, dodeka pak kon Katlanovo komplementarnost na turisti~kite vrednosti, pri{ to Katlanovskata Bawa i ezerskiot kompleks Mladost mo`at da se nadopolnuvaat vo elementite na svojata ponuda. Vakvata komunikativnost na ovoj prostor upatuvaa na toa deka toj treba da se koncipira kako eden od turisti~kite kompleksi koi se predodredeni za razvoj na tranzitniite turisti~ki aktivnosti. Osven toa, ezeroto Mladost pretstavuva prostorna celina koja ovozmouva rekreativni turisti~ki aktivnosti.

Rekreativnosta na ova prostorna celina proizleguva od vrednostiite koi gi poseduva sami ot akvatorium, no i od okolniite vlijanija, od koi osobeno se zna~ajni slednite:

- Zagadenosta na vodata vo rekata Vardar pretstavuva faktor koj gi namaluvaa mo`nostiite za kapewe kako rekreativna forma;
- Zagadenosta na vazduhot i ostanatite uslovi vo `ivotnata sredina vo op{tinata Veles ja potencira potrebata od rekreativni aktivnosti;
- Visokite temperaturi vo letniot del od godinata se pri~ina za zgolemena potreba od razli~ni rekreativni a osobeno na kapali{ni aktivnosti.²⁵

Klimatskite uslovi vo Op{tina Veles ne samo {to pretstavuvaat faktor na zabele`itelna potreba od kapali{ni rekreativni aktivnosti, tuku se i osnovna predispozicija za nejzino zadovoluvawe. Imeno, temperaturata na vazduhot pretstavuva ramka na dol`inata na traewe na kapali{nata sezona. Minimalnata vrednost na prose~no mese~nata temperatura na vazduhot za aktivnosti na kapewe i son~awe iznesuva 18°S, a vo op{tinata preku pet meseci vo godinata temperaturata e nad ova nivo, a tri meseci vo godinata e nad 22°S. Povolna vrednost ima i vla`nosta na vazduhot, ~ija sredna godi{na relativna vrednost iznesuva 69%, {to idealno odgovara za turisti~ki prestoj vo ovoj prostor.

Ostanatite klimatski elementi isto taka pozitivno deluvaat vrz mo`nostite za turisti~ki prestoj. Obla~nosta e relativno mala i iznesuva 5,5 desetini na godi{no nivo, a prijatno deluva i ju`niot veter koj vo letniot period od godinata duva po dolinata na Vardar od pravec na Egejskoto More.

Ezeroto Mladost pretstavuva i meliorativno-irigaciona akumulacija. Loci rano e vo edna relativno tesna depresija so karakteristi~no nadol`no protegawe. Dol`inata na ezeroto iznesuva okolu 2 kilometri, a {iro~inata okolu 500 metri. Vkupnata bregovalinija iznesuva okolu 4,5 kilometri od koja kako pla`en prostor mo`at da se izdvojat slednite 3 potezi:

- Od branata do najsevernata to~ka na ezeroto;
- Od to~kata na 200 metri od branata vo dol`ina od 300 metri kon utokata na rekata Otavica;
- Od to~kata na 300 metri od utokata na rekata Otavica vo dol`ina od 1.000 metri.

²⁵ Apsolutno maksimalnata temperatura so vrednost povi soka od 40°S se javuva vo prosek na sekoi 6 godini, a so vrednost povi soka od 35°S sekoja godina. Apsolutno maksimalnata temperatura od 40S° se javuva vo letniite meseci, a nad 35°S od maj do oktombri. Apsolutno najvisoka temperatura na vazduhot koja e zabele`ana na ovoj prostor iznesuva 43,5°S. Prose~niot broj na tropski denovi vo godinata iznesuva 68 (izvor: A. Lazarevski, *Klimata vo Makedonija*, Kulturna Skopje, 1993 godina, str. 120).

Prvi ot poteg e karakteristi~en po toa { to vo nego se locirani motel ot Mladost i restoranot Lozar. Prostorot e vo faza na ureduvawe, odnosno nedovolno e ureden. Ureduvaweto i opremata treba da opfati: formirawe kaskadna pla`a, popolneta so pesok kako platforma za sonawe, rasistuvawe na litoralot za kapalini aktivnosti, izgradba na montano pristanice za iznajmuvawe i prifaawe na plovila, parking, avto-servis, zeleni povr{ini i hortikulturno ureduvawe, opremuvawe so le`alki, opremuvawe so ^adori za sonce i opremuvawe so garnituri za sedewe.

Presmetka na ureduvaweto i opremuvaweto na pla`a I

Ureduvawe i opremuvawe na Pla`a I		Cena (DEM)	
Povr{ina na pla`ata	Kopno	2.400 m ²	
	Litoral	650 m ²	
Prostor za parking, poplo~en so behaton kocki, i vi~nici i klupi		900 m ²	4.500
Pla`ni platforni so pesok za sonawe		1.250 m ²	8.750
Zabavni i sportsko-rekreativni povr{ini		250 m ²	5.000
Rasistuvawe na litoralot i negovo betoni rawe		650 m ²	10.500
Izgradba na montano pristanice			5.400
Le`alki		25	250
^adori za sonce		30	300
Garnituri za sedewe		20	200
Vkupno			34.900

Vtrot poteg e karakteristi~en po toa { to e relativno tesen, kade litoralot lesno se zamatuva. Spored toa, potrebno e celiot poteg da se pro{iri i da se izbegne tesniot litoral za kapewe. Za da mo`e ova da se ostvari, se predlaga: da se rasisti litoralot, da se uredi prostor za parkirawe vozila, da se uredat povr{ini za sport i zabava, da se uredat povr{ini za vremeni objekti-{ankovi, sanitarni jazli, soblekuvalni, skara i sli~no, da se izgradi platforma koja }e se protega od bregot nad ezerskiot akvatorijum, koja }e slu`i i kako objekt za iznajmuvawe i privrzuwawe na plovila<sup>26</sup>, kaskadno da se uredat pla`ite so pesok, da se obezbedat rekviziti za zabavni i sportski igri, da se opremi so le`alki i so garnituri za sedewe.

Presmetka na ureduvaweto i opremuvaweto na pla`a II

Ureduvawe i opremuvawe na Pla`a II		Cena (DEM)	
Vkupna povr{ina na pla`ite		2.900 m ²	
Drvena konstrukcija za platforma		600 m ²	40.000
Prostor za parking, poplo~en so behaton kocki, i vi~nici i klupi		900 m ²	4.500
Povr{ini so pesok za sonawe		600 m ²	4.200
Rasistuvawe na litoralot		650 m ²	3.000
Ureduvawe povr{ini za sport i zabava		250 m ²	5.000
Ureduvawe povr{ini za {ankovi, sanitarni jazli, garderobi, skara		100 m ²	2.700
Tobogan		1	14.000
Le`alki		30	300
^adori za sonce		30	300
Garnituri za sedewe		20	200
Vkupno			76.200

²⁶ Vo ovoj kontekst mora da bi de potencirano da postoji najstroga zabrana za plovila {to koristat motori so vnatrefno sogoruvawe.

Treti ot potege karakteristi ~en po relativno strmni ot naklon na bregot. Pla` ni ot prostor e podelen na dva dela so mala dolina. Vakvata morf olo{ ka dif erencijacija pretstavuva prirodna osnova za rekreativna namena na krajbre` ni ot prostor. Severoisto~ni ot del od bregot treba da se uredi i opremi za ribolovni aktivnosti. Vo priloga opredelbata za vakva aktivnost odi poribenosta na ova ezero. Ribnite primeroci, kakvi { to se krapot, somot i amurot, se dominantni vidovi. Vo ovoj del od litoral ot postoji mo{ ne razviena hidrof ilna flora. Vo nea najzastapena e trskata koja pretstavuva izvonreden areal za odgleduvawe na ribite. Spored toa, treba da se izgradat parapetni monta` ni mostovi koje se iskoristat za ribolovni aktivnosti. Jugoisto~ni ot del treba da se uredi za kapali{ ni aktivnosti i aktivnosti za son~awe. So ogle na strmno sta na bregot, peso~nite platformi treba da bidat kaskadni. Treba da se montira i pristani { en most koj }e se koristi za privrzuvawe i iznajmuvawe na plovila. Terenot vo ovoj del e pogodan za locirawe i na trim pateka vo dol` ina od 2 kilometri. So toa }e se ovozmo` i odvuvawe na razli~ni rekreativni i atletski aktivnosti.

Presmet ka na ureduvawet o i opremuvawet o na pla` a III

Ureduvawe i opremuvawe na Pla` a III		Cena (DEM)
Vkupna povr{ i na na pla` ite	6.080 m ²	
Zeleni povr{ i ni i hortikulturno ureduvawe	1.000 m ²	5.000
Povr{ i ni so pesok za son~awe	3.000 m ²	21.000
Trim pateka	2.000 m ²	20.000
Ureduvawe povr{ i ni za { ankov i , sanitarni jazli , garderobi , skara	80 m ²	16.000
Mostovi za ribolovi privrzuvawe ~amci	2	9.800
Le` alki	50	500
^ adori za sonce	60	600
Garnituri za sedewe	40	400
Vkupno		73.300

V.7 Uslovi za koncesionirawe

Za da mo` e uspe{ no da se odviva razvojot na turizmot vo Op{ tina Veles, potrebno e pottiknuvawe na koncesionerski odnosi, za { to e neophodno od strana na lokalnata samouprava najprvo da se sogledaat i motno-pravni te odnosi. Vo toj kontekst treba da se utvrdat uslovi te na postojni te koncesionirawa.

Lokalnata samouprava ima zada~a da utvrdi koi resursi mo` at da se vku~at vo koncesionerski ot proces. Istovremeno, mo{ ne e va` no da se opredelat koncesionerski te uslovi vo vrska so { to treba da se sogleda i sprovede slednoto:

- Koncesionerot na lokalnata samouprava vo zavisnost od povr{ inata koja }e ja koristi }e i isplati soodveten nadomestok (~len 7 od Zakonot za koncesija);
- Koncesionerot treba da go uredi i da go opremi koncesioniot prostor vo soglasnost so elementite i sodr` inite predvideni so ova studija po lokaliteti i aktivnosti;
- Ureduvaweto i opremuvaweto na prostorot }e se vr{ i so prethodno izraboteni glavni izvedbeni proekti koje bidat odobreni od stru~na komisi ja i }e bidat del od dokumentacijata za ostvaruvawe na koncesionerski te prava;
- Tro{ oci te okol u opremuvaweto }e bidat na tovar na koncesionerot;
- Investicioni te vlo` uvawa vo trajno ureduvawe na pla` ite }e se odbijat od vkupni ot iznos na koncesijata, a visinata na koncesijata }e se namali za investicioni te vlo` uvawa realizirani vo dosega{ noto ureduvawe na prostorot;

- Prednost vo koncesioniraweto }e imaat subjektite ~ii objekti se nao|aat vo funkcionalna vrska so pla`ni ot prostor, a funkcionalnosta }e ja opredeluva stru~na komisi ja na lokalnata samouprava;
- Koncesionerot treba da se pridr`uva kon zacrtanite normi za za{tita na `ivotnata sredina, pri{to kako primer mo`e da se poso~i Odlukata za karakteristi~en pejsa` na ezeroto Mladost;
- Komisi jata na lokalnata samouprava mo`e da go preki ne koncesioniraweto, dokolku koncesionerot ne se pridr`uva kon uslovi te dadeni vo ovaastudija;
- Komisi jata nema da dozvoli gradba na trajni suprastrukturalni objekti koi ne se vo soglasnost so detalni ot urbanisti~ki plan na Op{tina Veles;
- Lokalnata samouprava za da ima uloga na koncendent treba da pobara prenesuvawe na koncesijata od dr`avno na lokalno nivo (vo sprotivno pravoto na koncendent ostanuva vo nadle`nost na Republika Makedonija).

V.8 Preporaki za razvoj na tranzitni ot turizam

Mestopolobata na op{tinata vo centralniot del na Republika Makedonija, blizinata na magistralata E-75 koja e glavna oska na komunikacii te vo na{ata dr`ava, kako i mo{ne interesnite prirodni i antropogeni atraktivno-motivacijski vrednosti, pretstavuvaat osnovna predispozicija za razvoj na tranzitni ot turizam vo Op{tina Veles.

Tranzitni ot turizam opfa}a specifi~na turisti~ka klientela za koja e neophodno soodvetno infrastrukturalno i suprastrukturalno opremuvawe na tranzitni ot turisti~ki prostor, turisti~ka valorizacija i opremuvawe na atraktivnostite vo okolni ot prostor i primena na soodvetni promotivni aktivnosti i informativno-propagandni sredstva.

Za podobruvawe na sostojbite i ostvaruvawe pobrz razvoj na tranzitni ot turizam potrebno e davawe prioritet na programite svrzani so razvoj na tranzitni ot turizam od strana na lokalnata samouprava pri re{avawe na infrastrukturalnite problemi, afirmirawe na koncesionerstvoto i poaktivno vkluvawe na dr`avata vo poddr{kata na proekti za razvoj na tranzitni ot turizam.

Podobruvawe na sostojbite vo oblata na smestuvakite kapaciteti vo smisla na nivni ot broj, lociranost i kvalitet na uslugite se predlaga da se ostvari so (1) defini rawe na smestuvakite objekti spored postoe~kite ugostitel ski standardi, (2) intenzivirawe na procesot na privatizacija, (3) kategorizacija na postoe~kite smestuvakite objekti i (4) locirawe na ugostitel ski te kapaciteti na prostorot okolu glavni te soobra}ajni komunikacii.

Podobruvaweto na obemot i strukturata na ugostitel skite objekti za hrana i pijaloci se predlaga da se ostvari preku locirawe na nepodvi`nite i podvi`nite objekti vo neposredna blizina na soobra}ajni ot komunikacijski prostor i turisti~kite motivski atraktivnosti, kako del od vakvite turisti~ki kompleksi. Pritoa, ponudata na objektite za hrana i pijaloci treba da bide so karakteristiki koi }e ja uva`at ekspeditivnosta vo davaweto i primaweto na uslugi, osobeno vodej}i pritoa smetka za barawata i sklonostite na tranzitnite patnici. Vo ponudata treba da se vkluat i produkti koi se proizveduvaat i specijaliteti koi se podgotvuvaat vo ovoj prostor.

Turisti-kata propaganda ima zna-ajno vlijanie vrz turisti-ki ot razvoj, pa poradi toa za podobruvawe na sostojbi te vo ova sf era se predlaga:

- izgotvuvawe na graf i-ki sredstva za propaganda od najrazli-entip,
- koristewe na oglasni f ormi preku masovni te mediumi,
- upotreba na televizi jata, f ilmot, di japroektori te i kompjuterskata tehni ka so koristewe na I nternet,
- koristewe na prostorno-plasti -nite sredstva vo ureduvawe na enteriernite prostori vo turisti -ko-ugostitel ski te objekti,
- oblikuvawe na suveni ri so avthtoni vrednosti,
- koristewe na li -ni propagandni sredstva vo odnosi so javnosta.

Promotivnite aktivnosti koi vleguvaat vo sf erata na nadle`nosti na lokalnata samouprava treba da bidat taka konstituirani za da mo`e da gi opf atat po{ i roki te interesi od naci onalen i od lokal en karakter. Spored toa, sodr`inata za ova namena treba da bide pri f atena od strana na subjektite na lokalnata samouprava i na nivo na nacionalen turisti -ki sojuz i kompetentnite dr`avni organi od oblasta na turizmot i ugostitelstvoto, a f inansi skite sredstva treba da gi izdvoi lokalnata samouprava i dr`avata.

Za podobruvawe na sostojbi te vo turisti -kata i nf ormativna dejnost se predlaga:

- f ormi rawe na i nf ormativno-turisti -ko bi ro,
- loci rawe na i nf ormativni punktovi vo centralno gradsko podra-je i neposredno do soobra}ajni te komuni kaci i,
- distribucija na i nf ormativni sodr`ini za turisti -kite vrednosti na op{ tinata,
- obezbeduvawe signalizacija i obele`uvawe na turisti -kite lokaliteti i objekti vo op{ tinata.

Kadrovskata ekipiranost pretstavuva eden od osnovnite preduslovi za razvoj na turizmot. Stru-nosta i kompetentnosta se va`ni ne samo poradi kvalitetot na uslugite, tuku i poradi toa {to tranzitniot turizam pretstavuva mo`nost za promotivni aktivnosti na site nivoa. Zatoa, vrabotuvawe na lica so turisti -ka specijalnost, turisti -ko-ugostitel ska educiranost, poznavawe na stranski jazici i i nf ormati -ka osposobenost treba da se obezbedi i vo podra-nata edinica na Mi ni sterstvoto za ekonomija i vo lokalnata samouprava.

Unapreduvaweto na kvalitetot na uslugite vo tranzitniot turizam zavisi i od konkretnata lokaci ski def i ni rana turisti -ka ponuda. I zborot na lokacija treba da bide vo soglasnost so urbanisti -kite re{ enija vo ramkite na soobra}ajno- i nf rastrukturalniot plan na Op{ tina Veles, a turisti -kata ponuda treba da gi opf ati site potrebni sodr`inski elementi, lokaciski postaveni na na-in koj }e obezbedi nivna opti mal na f unkcionalnost.

V.9 O-ekuvani ef ekti od proektni te zaf ati

Se smeta deka so realizacija na navedenite proektni zaf ati }e se postignat zabele` itelni rezultati vo pove}e sf eri navedeni vo tekstot { to sledi.

Pri kreiraweto na razvojnite mo` nosti zemena e vo predvid tranzitnosta kako bazi~na komponenta na turizmot. Posebno vo ova smisla e vodeno smetka za odr` uvaweto na Olimpiskite igri vo Atina vo 2004 godina. Se o-ekuva vo godinata na odr` uvawe na ova najgol ema svetska sportska manif estacija preku prostorot na Op{ ti na Veles da pomi nat okolu 10.000.000 turisti, pa dokol ku prose~no sekoj od ni v ostavi samo po eden dolar, mo` e da se ostvari prihod od 10 milioni amerikanski dolari.

Ureduvaweto na prostorot i negovata turisti~ka valorizacija treba pozitivno da deluva vrz prestopot na turistite. Vo ova nasoka treba svoj pridones da dade osovremenuvaweto na postojnite smestuva~ki kapaciteti i nivno zgolemuwawe po obem, turisti~ka promocija i informativno-signalizatorskata opremenost. Se o-ekuva brojot na posetiteli dvojno da se zgolemi vo odnos na najpovolnite ostvaruwawa. Vo vakvi okol nosti, so ogleđ na usvoenata prose~na potro{ uva~ka od 80 dolari po posetitel, treba da se dobi e prihod od 480.000 dolari.

Koncesionerite }e ostvarat ekonomski ef ekti vrz osnova na neiskoristeni ili nedovolno iskoristeni prostorni celini, dodeka lokalnata samouprava }e ima ekonomski ef ekti od davawe koncesii koi }e obezbedat ekonomski ef ekti za pobrz ekonomski razvoj na Op{ ti na Veles.

So pomo{ na turizmot }e se za{ titat i atraktivnite i avtenti~nite vrednosti vo ovoj prostor i }e se ovozmo` i podignuwawe na nivoto na rekreativnosta, koja pozitivno }e deluva na naselenieto vo preventivna, kurativna i rehabilitaciska zdravstvena smisla, a so hortikulturnoto ureduwawe }e se podigne i nivoto na humanizacija na ` i votnata sredi na.

Sproveduwaweto na planiranite razvojni aktivnosti }e ima zna~ajni pozitivni ef ekti i vrz re{ avaweto na problemot na nevrabotenosta. Se o-ekuva da se vrabotat okolu 90 novi lica (prvenstveno stru~ni kadri od oblata na turizmot i ugostitelstvoto), od koi 20 lica vo smestuva~ki te kapaciteti, 4 lica vo turisti~kata admini stracija, 10 lica na inf ormativni punktovi, 6 lica za iznajmuwawe plovi la, 10 lica vo objektite za brza hrana, lekar i medicinska sestra, 2 lica kako spasiteli i instruktori, 12 lica za odr` uva~i na higiena, 16 lica za rabota na { ank i 8 lica za rabota na prod` ni mesta.

G

UNAPREDUVAWE NA ZA[TI TATA
NA @I VOTNATA SREDI NA

Voved

Vo Republika Makedonija paralelno na procesot na prestrukturirawe na stopanstvoto i premin kon pazarnata ekonomija se vr{i i prilagoduawe na nacionalnoto zakonodavstvo kon soodvetnata legislativa na Evropskata Uniija. Opredelbite za potesna integracija so evropski te zemji baraat usoglasuvawe na tehni~ki te standardi i propisi, kako i na politikata za za{tita na `ivotnata sredina. Ova go naveduva stopanstvoto vo zemjata da go prilagoduva svojot razvoj soglasno ekolo{ki te standardi od serija ISO 9000 i ISO 14000, a so cel na obezbeduvawe nepre~en plasman na svoi te proizvodi na stranski ot pazar vo naredni ot peri od.

Nacionalnata akciona programa za za{tita na `ivotnata sredina na Republika Makedonija (NEAP) e donesena vo 1996 godina. Vo narednata 1997 godina e promovirana Nacionalnata strategija za ekonomski razvoj na Republika Makedonija do 2020 godina vo koja, pokraj praa svrzani so ekonomski ot i socijalni ot razvoj, e obrabotena i problematikata na za{tita na `ivotnata sredina. Osnovna strate{ka opredelba vo ovoj dokument na ovoj plan e politikata na za{tita i unapreduvawe na `ivotnata sredina i pri rodata da bide naso~ena kon sozdavawe na uslovi i ekonomski mo`nosti za primena na {to e mo`no po~isti, poekonomi~ni, poracionalni i poefikasni proizvodstveni tehnologii vo funkcija na sproveduvawe na preventivni ot princip na za{tita so spre~uvawe ili namaluvawe na zagaduvaweto, za smetka na postepeno napu{tawe na sanacioni ot princip na za{tita na `ivotnata sredina.

Vo kontekst na ovie strate{ki opredelbi, vo stopanstvoto na Op{tina Veles predvideno e da otpo~ne proces na zamena na zastarenite tehnologii i oprema so ~isti tehnologii vo funkcija na minimizirawe na narednite zagaduvawa na ekosistemite preku favorizirawe na proizvodstvo koe apsorbira minimalni koli~estva na materijali i energija po edini ca proizvod.

Za gradot Veles posebno karakteristi~no e da se navede deka pretstavuva "naj`e ka ekolo{ka to~ka" ne samo vo Republika Makedonija, tuku i vo regionot na Jugoi sto~na Evropa, a kako rezultat na zagaduvawe na site mediumi na `ivotnata sredina so te{ki metali i "kiselii aerosedimenti".

Od ovi e pri~ini, vo ova poglavje na predmetnava studija e prezentirana i poopse`na elaboracija na interakcijskata povrzanost pome|u ekonomski ot razvoj i `ivotnata sredina, a so cel na podobro sogleduvawe na mo`nostite za obezbeduvawe ekolo{ki posigurno odvivawe na idnite stopanski aktivnosti vo ovoj region na Republika Makedonija.

G.1 Sostojbi vo `ivotnata sredina vo Op{tina Veles

Sostojbite vo `ivotnata sredina na Op{tina Veles detalno se prezentirani vo Lokalni ot ekolo{ki akcioni en plan (LEAP). LEAP e izgotven me|u prvite ~etiri vakvi dokumenti vo Republika Makedonija vo 1998 godina. I zgotvuvaweto e realizirano vo soglasnost so porakite od Lokalnata AGENDA 21 od Konferencijata za odr`liv razvoj i `ivotna sredina odr`ana vo Rio De @anei ro vo 1992 godina.

Vo ramkite na LEAP se utvrdeni glavnite ekolo{ki problemi vo op{tinata, socijalnite, ekonomskite i drugite dvi`e~ki sili koi gi pri~inuvaa osnovnite ekolo{ki problemi, stепенot na degradiranosta na kvalitetot na site mediumi na `ivotnata sredina, kako i prioritete strategii za razre{uvawe na ekolo{ki te probl emi.

Vo vrska so istra`uvawata na sostojbite vo `ivotnata sredina, izvr{eni za potrebite na predmetniot studiski proekt, analizirani se site aspekti koi se relevantni za ostvaruvaweto na ekonomski razvoj i obezbeduvaweto prifatliwa za{tita na zdravjeto na lu|eto i kvalitetot na ekosistemite vo Op{tina Veles. Pritoa, poseben akcent e daden na (1) ekonomskite aktivnosti neophodni za obezbeduvawe razvoj na lokalnata ekonomija, (2) na socijalnite faktori koi se bitni za za{titata na zdravjeto na naselenieto, zajaknuvaweto na javnata svest, i involviraweto na gra|anite vo procesot na donesuvawe odluki od lokalno zna~ewe i za{titata na prirodnoto i kulturnoto nasledstvo i (3) na ekolo{kite sostojbi i strategii svrzani so obezbeduvaweto na zdrava i ~ista `ivotna sredina.

G.2 Zagaduvawe na ekosistemite so cvrst otpad

Obvrska na izgotvitelite na predmetnata studija e detalno da ja razrabotat i prezenti raat samo problematikata na upravuvawe so cvrsti ot komunalen otpad.

Od izvr{enite istra`uvawa e konstatirano deka porastot na generiraweto na komunalniot otpad vo periodot 1980-1995 godina e po stapka od 3% godi{no. Ovoj porast se dol`i na zgolemuwaweto na brojot na naselenieto vo op{tinata, kako i na izmeniot na~in na `iveewe vo izminatite dve decenii. Pritoa, posebno e karakteristi~no soznanieto za zgolemeni ot udel na plasti~nata biolo{k nerazgradliwa ambala`a, koja silno go preoptovaruva postojniot sistem za upravuvawe so otpadot.

Komunalniot otpad se odlaga na gradskata sanitarno-epidemiolo{k neregularna deponija. Vo selskite naselbi na op{tinata nema organiziran sistem na sobirawe i deponirawe na komunalniot otpad. Odlagaweto na otpadot na ovaa deponija, kako i na divite deponii vo ruralnite naselbi vo op{tinata, pri~inuwa rastvorawe na toksini vo do`dovnite vodi i vodotecite, so koi potoa se zagaduvaat podzemnite vodi i zemji{teto.

Vo op{tinata postojat i dve golemi deponii na tehnogenen i industriiski cvrst otpad, kade otpadot se odlaga na otvoren prostor. Posebno {tetna za ekosistemite na gradot e deponijata na zgura na lokalniot topilni~ki kompleks, bidej{i zgurata so dr`i zna~ajni koncentracii na pove}e {tetni te{k metalni. So piezometri~ki ispituvawa na podzemnite vodi pod ovaa deponijata ve}e e utvrdeno prisustvo na zna~itelno povisoki koncentracii na olovo i kadmium vo odnos na dozvolenite. Problemot posebno e aktuelen bidej{i postoji realna opasnost vodite od renibunarite, koi se koristat za vodsnabduvawe na naselenieto, da bidat zagadeni so te{k metalni. Sli~na opasnost i deluwawe ima i deponijata na fosforen gips na lokalnata industrija za proizvodstvo na ve{ta~ki lubriva. Posebna opasnost za ekosistemot pretstavuva efluentot od ovaa deponija so koj vo rekata Vardar se vnesuvaat golemi koli~estva na fosfor, azot, fluor, uranium i drugi {tetni elementi.

G.3 Postoenie na sistem za tretman na komunalniot otpad

Komunalnite otpadoci koi se sobiraat od doma}instvata i od javnite gradski prostori na Veles, se nosat na gradskata sanitarno-epidemiolo{k neregularna deponija so lokacija vo mesnosta "Bunar Dere", neposredno do magistralniot pat Veles-[tip, okolu 6 kilometri severoisto~no od gradot. Na ovaa deponija se odlaga i inerten otpad od lokalnata industrija vo koli~ina pribli`no 33% od vkupniot otpad {to se deponira.

Vo op{tinata organizirano sobirawe na cvrsti ot otpad, osven vo gradot, ima u{te i vo bliski te naselbi Prevalec i Ba{ino Selo. Otstranuvaweto na cvrsti ot otpad se izvr{uva kolektivno i individualno.

Komunalni odpad se sobira v plasti~ni vre{i i v kontejneri so kapacitet od 5 do 7 m³. Vkupni ot broj na kontejneri iznesuwa 56 od koi 40 se za doma}instva, a 16 za pretprijetiwa. Gradot kako i dвете naselbi, se podeleni v reoni od koi so odredena dinamika se iznesuwa odpadot. Od sekoj reon najmalku dvapati nedelno se vr{i podigawe na odpadot. Sekojdnevnoto iznesuwa na odpadot od podelni reoni e dir{i rano od negovi ot sostav i intenzitet na generirawe. Opf atenost na gradot za iznesuwa na odpadot e 100%, pri{to uslugi se dawaat na 13.900 individualni doma}instva i 310 pravni subjekti. Prose~no dnevno na deponijata se deponiraat okolu 55 toni ili okolu 17.100 toni godi{no (pribli`no 35.500 m³). Vo plan e vo najbliska i dni na da otpo~ne organizirano sobirawe na odpadot i ods. Orizari.

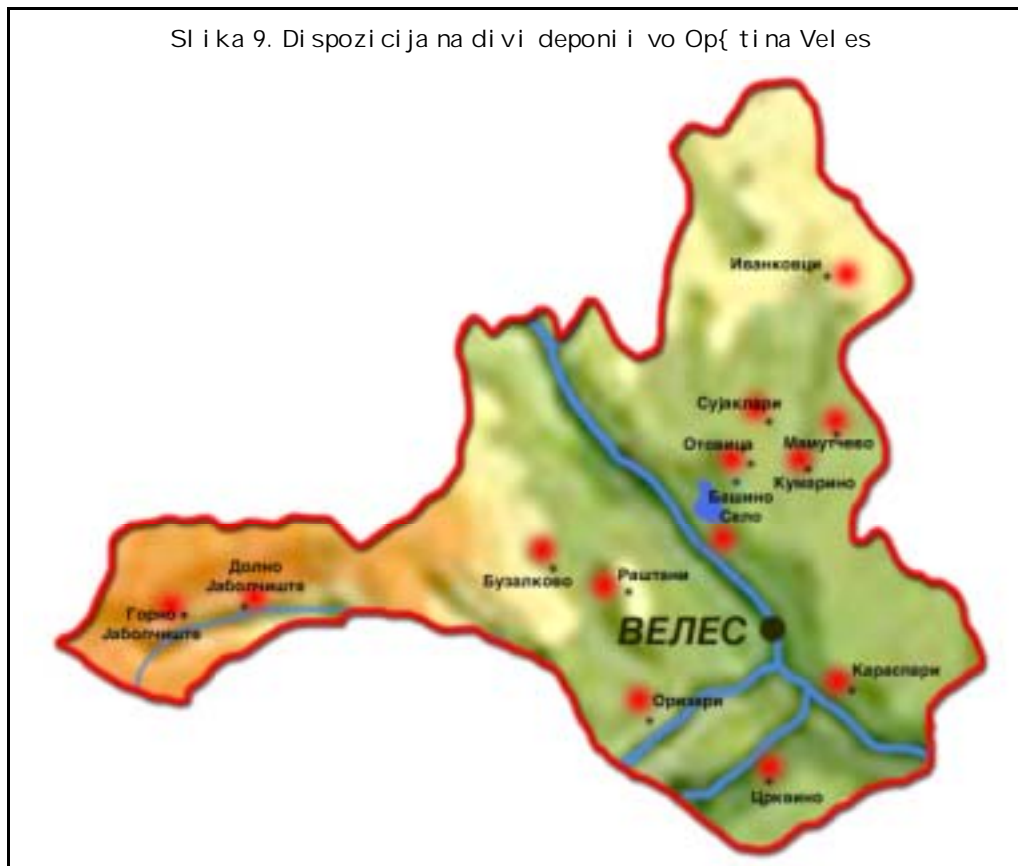
Mehanicizacijata koja se koristi za iznesuwa na odpadot se sostoi od 12 specijalni vozila, od koi edno vozilo so potisna plo~a i so zafatnina od 16 m³, dve vozila so zafatnina od 8 m³, dve vozila so zafatnina od 4 m³, tri vozila-samopodignuwa~i za kontejneri od 5 do 7 m³ i ~etiri traktori so prikolka so nosivost od 2 toni. Prose~nata starost na vozilata iznesuwa 15 godini. Za raspoteluwa na odpad na deponijata se koristat ~etiri buldo`eri TG 110. Na deponijata se vr{i sekojdnevna evi dencija za kol i~inata na deponirani ot odpad.

Poslednite nekolku godini komunalnite uslugi se vr{at so ogromni pote{ kotii kako rezultat na pove}e faktori, od koi najvljatelno e stagniraweto na cenite na uslugite (nepromeneti od 01.04.1995 godina). Nadomestokot za sobirawe, transport i deponirawe na komunalni ot odpad iznesuwa 1,27 denari mese~no po m² korisna povr{i na za domuwa. Sostojbata so naplata na ovoj nadomest e zagri`uwa~ka i ima tendencija na namaluwa Stepent na naplata na uslugite vo 2000 godina iznesuval okolu 60%.

I pokraj organiziranoto sobirawe, vo gradot i negovata neposredna okolina se registrirani 16 "divi" deponii na komunalen odpad i 10 vakvi deponii na grade`en {ut. "Divi" deponii postojat vo site ruralni naselbi na Op{tina Veles, bi deji i vo niv nema organizirano sobirawe i zgri`uwa na komunalni ot odpad. Odpadot od ovi e naselbi ednostavno se f rla v koristata na mesnite potoci i reki, a vo posledno vreme i pokraj lokalnite pati{ta. Sozdadenite divi deponii seriozno go degradirat kvalitetot na `ivotnata sredina i go zgrozuwaat zdravjeto na lu}eto {to `iveat vo bliskite naselbi. Soglasno podatoci dobieni od lokalnata samouprava, kako i od delumen direkten uvid na terenot, utvrdeni se 14 pogolemi divi deponii na teritorijata na Op{tina Veles. Podatoci za niv se dadeni vo tabela 23 i na graf i~ki ot prikaz na sl. 9.

Tabela 23: Proceneti kol i~ini na komunalen odpad na divi deponii vo Op{tina Veles

Naseleno mesto	Broj na `iteli v 1994 godi na	Otpad na divi deponii v 2000 godi na (vo m ³)
Ba{i no Selo	775	1.000
Buzalkovo	1.273	1.500
Gorno Ori zari	2.023	3.000
Gorno Jabol~i{te	1.538	2.000
Dolno Jabol~i{te	496	500
Dolno Karasari	436	500
Ivankovci	874	1.500
Kumarino	79	100
Mamut~evo	351	500
Naselba Preval ec	2.192	2.000
Otovi ca	248	500
Ra{tani	301	500
Sujklari	170	200
Crkvi no	341	500

G.4 Konceptija za razrešuvawe na problemite so otpadot

Osnovna cel na preventivnoto održivo upravuvawe so cvrstiot otpad e smaluvawe na negovoto štetno vlijanie vrz životnata sredina.

Sostojbite znaitelno moat da se podobrat dokolku se vovedat strategiski izmeni vo naoinot na upravuvawe so komunalniot otpad vo nasoka na minimizirawena količinata na otpad za deponirawe. Ova cel moe da se postigne so voveduvawena nov koncept na održivo upravuvawe so cvrstiot otpad koj opfa}a selektivno sobirawe, primarno separirawe, kako i recikla}a preku namenska upotreba na dobi eni te korisni f rakcii od otpadot.

Implementacijata na ovoj koncept }e se obezbedi so sproveduvawena urbanisti}ko planirawe (minimizirawe i integralno upravuvawe so otpadot), urbanisti}ko upravuvawe (selektivno sobirawe, separirawe i reciklirawe), voveduvawena ekonomski instrumenti (taksi i danoci za zagaduvawe) i standardi (voveduvawena novi proizvodi i novi naoini na pakuvawe i deponirawe), javno informirawe ("EKO" etiketa) i drugo.

Celnite prioriteto vo upravuvaweto so cvrst otpad vo regionot na Veles grafiki}ki se prikani na piramidata na prioriteto na slika 10.

Od grafiki}kiot prikaz moe da se zaklu}deka najvisok prioret vo održivotu upravuvawena otpadot ima izbegnuvaweto na negovo generirawe, dodeka najnizok prioret pretstavuva fizi}koto odlagawe na otpadot na regularni sanitarnotehni}ki deponii.

Sproveduvaweto na preventivnata strategija na odr` livo upravuvawe so otpadot denes pretstavuva najekonomi~na forma na za{ tita na `ivotnata sredina od negovoto {tetno deluvawe. So utvrduvawe na pazarnata cena na deponiraweto, se predviduva da se vospostavi ramnote`a pome|u tro{ ocite za odlagawe i tro{ ocite za drugi postapki za tretirawe na cvrstiot otpad. Na vakov na~in }e se ovozmo` i sistemot na pazarnite ceni da gi dikтира uslovi te pri upravuvaweto so otpadot preku stimulirawe na celite za spre~uvawe na obrazuvaweto na otpad i recikli raweto, za smetka na postapkata na di rektno deponi rawe.

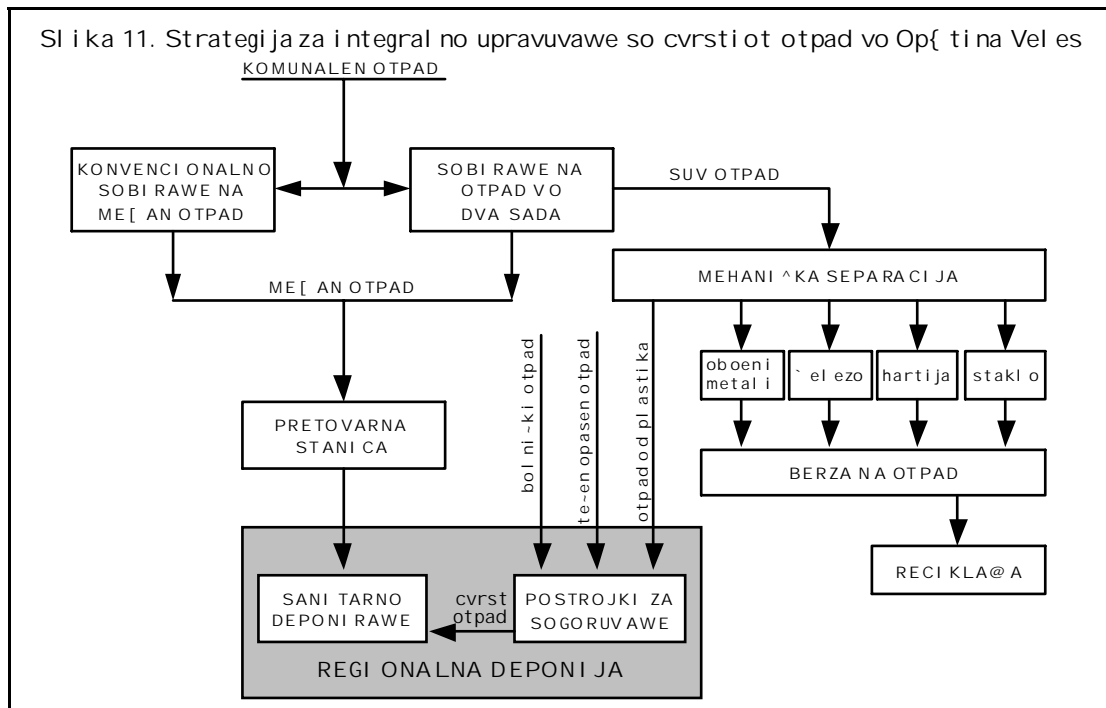
Ovoj koncept podetal no }e se razraboti vo posebna fizi biliti studija vo koja, me|u drugoto, }e se analizi ra postojni ot sistem za sobi rawe, transport i zgri `uvawe na inertni ot i opasni ot cvrst otpad, }e se utvrdat izvorite, koli ~inite i prose~ni ot morf olo{ ki sostav na cvrstiot otpad, }e se identifi kuva vlijani eto na divite deponii vo regionot, }e se sogledaat najzna~ajni te problemi svrzani so organi ziranosta na soodvetni te komunal ni slu ` bi, ni vnata ef i kasnost i fi nansi ska sostojba, }e se razraboti al ternativen sistem na selektivno sobi rawe i separi rawe na cvrst otpad zaradi recikli rawe na nerazgradlivi te materii od otpadot i }e se razraboti tehni ~ko-tehnolo{ ki ot koncept za izgradba na zaedni ~ka regional na deponija za central noto podra~je na Makedonija.

Paralel no, vo ramki te na koncepcijata na odr` livo upravuvawe so otpadot, vo gradot Veles }e se vostanovat reci kla` ni dvorovi so povr{ i na do 500 m², kade{ to gra| ani te }e mo` at da ostavaat gabariten, kako i drug vid korsi sen selekti ran otpad (otpadna hartija, olovni akumulatori, otpadni kabli i provodnici i sl.). Osven ova, vo lokal itetot na postojnata deponija treba da se predvidi izgradba i na procesna lini ja za mehani ~ko-manuel no separi rawe na korsi ni f rakcii od otpadot.

Za uspe{ na realizacija na ponudeni ot koncept predvideno e da se stimulira i vleguvaweto na privatni ot sektor vo vakov vid na bizni s vrz ~isto pazarni osnovi. Ulogata na lokal nata samouprava vo ovoj slu~aj bi bila vo obezbeduvaweto koncesi i za obavuvawe na bizni si vo ovoj segment na komunal nata sf era, kako i garancii za spre~uvawe nel ojal na konkurencija na lokal no ni vo.

Ostvaruvaweto na ovie celi so poddr{ ka na nadl e` ni te dr` avni organi i lokal nata samouprava se o~ekuva da obezbedi popovol ni zdravstveni uslovi za naseleni eto, kako i integral na za{ ti ta, ekolo{ ka stabi l nost i zadr` uvawe na kval i tetot na prostorot na regi onot na Veles.

Grafiki prikaz na predlo`eni ot koncept na integralno odr`livo upravuvawe so cvrsti ot odpad e daden na slika 11.

G.5 Konceptija za tehni ~ka revitalizacija na postojnata deponija na komunalen otpad

Lokacijata na gradskata deponija na komunalen otpad zafafa povr{ina od 8 ha. Odredena e od strana na I zvr{ni ot sovet na op{tinata Veles vo 1976 godina, od koga deponijata e vo upotreba. So deponijata stopani suva javnoto komunalno pretprijetie "Derven". Vo izminatite dve decenii na deponijata se odlo`eni blizu 900.000 m³ cvrsti otpadni materijali. Podatoci za strukturata na odpadocite {to se deponirane e poznata.

Na deponijata ne se vr{i sekojdnevno nabivawe i pokrivawe na otpadot, poradi {to istata ne gi zadovoluva sanitarno-tehni ~kite uslovi na eksploatacija. Deponijata e zagradena 65%, a otsustvuvaat i drugi potrebni sanitarno-tehni ~ki merki za za{tita, poradi {to istata spa|a vo kategorijata n. n. "vremeni deponii".

Geolo{kiot sostav na terenot na deponijata e zastapen so ezerski plasti ~ni sedimenti koi se slabo vodopropusni poradi intenzivna zbienost i koi ne dozvoluvaat formirawe na pozna ~ajni podzemni izdani (doka`ano so istra`ni dup ~ewa do 300 metri). Ovi e hi drokol ektorski svojstva uka`uvaat deka lokacijata na deponijata mo`e da se oceni kako bezbedna.

[tetnoto deluvawe na komunalni ot otpad vrz ekosistemot otpo ~nuva u{te pri sobiraweto i transportot, bi dej}i soobra}ajnoto povrzuvawe so deponijata se odvi va preku osnovnata i najoptovarena soobra}ajnica vo gradot niz koja masovno se dvi`at lu|e i transportiraat prehrambeni produkti.

Poradi primenuvanata sanitarno nesigurna postapka na odlagawe na otpadot, deponijata sozdava zna~ajni ekolo{ki problemi, koi glavno se rezultat na sozdavaweto na zagaden filtrat. Neregularnoto deponi rawe, a osobeno deponi raweto na bolni ~ki otpad i otpad od klani ~kata industrija, mo`e da pretstavuva seriozna opasnost i za prenos na zarazni bolesti. Vo slu~ajov, kako prenosi teli se javuvaat insekti, glodari, ptici i drugi `ivotni koi imaat pristap i kontakt so otpadot.

Karakteristi ~nata, prakti ~no postojana opo`arenost na deponijata sozdava dopolnitelno aerozagaduvawe, koe go degradira kvalitetot na i taka zagadeni ot vazduh vo regionot na Veles. Naporedno se sozdavaat i mo`nosti za rastvorawe na {tetni materii od sogoreniot otpad vo atmosferските ispirni vodi i niven transfer kon krajni ot recipient, rekata Vardar. Specifi ~nostite na terenot na deponijata go potpomagaat ova {tetno vlijanie, bidej}i prakti ~no celiot atmosferски talog postojano go i spirateloto na deponirani ot materijal.

Aerozagaduvawe vo okolinata na deponijata nastanuva i so raznesuvawe na ~esti ~ki od odpadni ot materijal pri deluvawe na veter, kako i so gasovi nastanati poradi reakcii {to se odvivaat vo teloto na deponijata. Sepak, naj{teten nusprodukt od deponi raweto prestavuva filtratot (procedni vodi ot telona deponiran otpad), koj posebno {tetno deluva vrz kislorodni ot re`im vo podzemnite i povr{inski vodi i vrz `ivite organizmi koi egzistiraaat vo niv. Za vreme na dekompozicija na otpadot se generira i deponiski ot gas, kaj koj naj{tetna komponenta prestavuva metanot.

Postojnata gradska deponija ne gi zadovoluva kriteriumite koi va`at za sovremeni te sanitarni deponii i poradi otstapuvawata svrzani so nepodgotvenosta na terenot za odlagawe na otpadot, nekoristeweto na sistem na t.n. dnevni sekcii za odlagawe i pokrivawe na deponirani ot otpad so inerten materijal, otsustvoto na sistemi za evakuirawe na filtrat i deponiski gas i drugo. Poradi nesoodvetno izbrani ot koncept na deponi rawe, odlagaweto na otpadot se obavuva na nesoodvetno golema povr{ina i vo uslovi na postojana "opo`arenost" na deponiskoto telo, {to posebno gi uslo`nuva uslovi te za koristewe na deponiskata mehанизacija.

Za obezbeduvawe tehni ~ka revitalizacija i prilagoduvawe na deponijata za voveduvawe sovremen a ~in na eksploatacija vo periodot do izgradba na regionalnata sanitarno-tehni ~ka deponija za cvrst otpad za centralni ot del na Republika Makedonija, najprvo treba da se izgotvi fizibiliti studija so propratna proektna dokumentacija vo koja, me|u drugoto, treba da se razrabotat tehni ~ki re{enija za podelba na deponiskoto telo na nezavisni hidrauli ~ki celini, voveduvawe na vremeni sanacioni merki za za{tita na ekosistemot vo delot na deponiskoto telo vo koj ima odl o`eno otpad (pokrivawe na deponisko telo so PVC folija, rekultivirawe na kosini, periodi ~no ispumpuvawe i reciklirawe na zagadena podzemna voda vrz deponiskoto telo i sl.), izgradba na interni pristapni pati{ta do sekcii za odlagawe na otpad, osovremenuvawe na deponiskata mehанизacija i podobruvawe na uslovi te za nejzno odr`uvawe, izgradba na sistem za snabduvawe so tehnolo{ka voda za perewe na vozila i za protivpo`arni celi i drugo.

So sproveduvawe na tehni ~ka revitalizacija na postojnata vremena deponija i nejzno transformirawe vo sanitarno-tehni ~ka deponija se predviduva da se postigne smaluvawe na zagaduvaweto so spre ~uvawe na prodor na filtrat vo vodite i zemji {teto, anulirawe na mo`nosti za pojava na bolesti od nedefinirano poteklo, smaluvawe rizik po zdravjeto na lu|eto, postignuvawe na indirektni pozitivni ekolo{ki efekti poradi podobruvawe na kvalitetot na `iveewe i drugo.

Potrebni te investicije za realizacija na ovoj ekološki projekt, zajedno so troškovi te za eksploatacija na deponijata se dade u tabeli 24.

Tabela 24: Troškovi za tehničko kompletno i eksploatacija na gradskata deponija na cvrst komunalen otpad

Investicije i ulogawa	DEM
Utvrdvawe na bazni podatoci za količini i sastav na otpadot	15.000
Geološki i hidrogeološki istražawa	40.000
Izgotvuvawe na projektna dokumentacija	55.000
Izgotvuvawe na studija za ocenka na vlijani eto vrz ekosistemi te	35.000
Vkupno troškovi za podgotvitelni akti vnosti	145.000
Plani rawe na tereni pristapni soobračajni ci	110.000
Obodni kanali	10.000
Zaštita ograda od pl etena i el i na i ca (vi si na 2 m)	4.000
Geosintetska podloga so drenažen sistem za filtrat	572.000
Zaštiten sloj na kosini na telona deponiran otpad	167.000
Sistem za prijavawe na filtrat	223.000
Sistem za transport na filtrat	17.000
Preištitelna stanica za filtrat	140.000
Evakuacioni cevki za deponijski gas	12.000
Sistem za snabdvawe so tehnološka voda	43.000
Vkupno investicije za izgradba na deponijata	1.298.000
Kompaktor	145.000
Buldozer	65.000
Vozi lo damper	65.000
Vkupno investicije za nabavka na deponijska mehanizacija	275.000
Kamionska vaga	62.000
Terensko vozilo	25.000
Rabotilnica za održavawe na vozila	25.000
Administrativna zgrada	30.000
Laboratorija	65.000
Vkupno investicije za pomoćni objekti i oprema	207.000
Vkupno investicije	1.925.000

Troškovi na eksploatacija na deponijata	I godina	II godina	III godina
Gorivo i električna energija	30.000	30.000	30.000
Razni administrativni troškovi	60.000	60.000	60.000
Plati i nadomestoci za 15 vraboteni	180.000	180.000	180.000
Rezervni delovi za mehanizacija	27.000	27.000	27.000
Anuiteti po krediti	332.000	318.000	304.000
Vkupno troškovi na rabotewe	629.000	615.000	601.000
Mi ni mal na cena na deponi rawe na eden ton otpad pri polno kori stewe na kapacitet na deponijata	35 DEM	34 DEM	33,5 DEM

So realizacija na predlog projektot za transformirawe na postojnata gradska deponija vo sanitarna deponija treba da se ovozmogol i ekološki bezbedno deponi rawe na cvrsti komunalen otpad od celata teritorija na poraneš na Opština Veles. Deponijata treba da bude vo eksploatacija vo periodot do izgradba na regionalnata deponija za opštinite na centralniot del na Republika Makedonija, odnosno so ograničen vek od maksimum 10 godini.

Pri preliminarnoto dimenzionirawe na deponijata zemena e vo predvid najnepovoljnata varijanta, odnosno kori stewe na postojni ot na in na upravvawe so otpadot bez fazite na selektivno sobirawe, separirawe i reciklaža na podelni frakciji na otpad. Kapacitetot na deponijata treba da ovozmogol i prijavawe na 18.000 toni godišno cvrst komunalen otpad.

Od prezentiranih podatoci vo tabelata se gleda deka i vo uslovi na polno koristewe na kapacitetot na deponijata, cenata na ~inewe na deponirawe na eden ton otpad }e bide dvojno povisoka od ona koja va`i za sanitarnata deponija "Drislja" vo Skopje. Ova e u`te edna potvrda za opravdanosta na izgradba na regionalni, a ne na gradski ili op{tinski deponii na komunalen otpad.

Po zavr{uvawe na eksploatacijata na gradskata deponija, istata }e mora da se rekultivira. Rekultiviraweto }e pretstavuva kone~no ureduvawe na prostorot na deponijata. Istoto }e se izveduva so pomo{ na nanesuvawe na zavr{en sloj od zemja i humus na na~in koj }e onevozmo`uva zadr`uvawe na atmosferskiot talog vrz povr{inata na deponijata, nitu pak negovo prodirawe vo teloto na deponiraniot otpad, pri{to bi se sozdavale dopolnitelni koli~ini na opasen filtrat. Rekultiviraweto }e se izvede so zasaduvawe na trevesti i grmu{esti rastenija vo uslovi koi ne go naru{uvaat prirodniot ambient na po{irokiot lokalitet. So realizirawe na ovie re{enija }e se postigne sanitarnawe na celokupniot kompleks na deponijata, kako i oblagoroduvawe na pejsa`ot na okolniot prostor.

G.6 Mo`nosti za recikli rawe i prerabotka na cvrsti ot otpad

Pri dobivkite od sproveduvaweto na predlo`eni ot sistem za "odrlivo" upravuvawe so komunalni ot otpad bi imale pozitivni vlijanja na ekonomski i socijalni plan preku namaluvawe na koli~inata na otpad {to bi se deponiral za 40 do 50%, prosledeno so valorizacija na del od otpadot i zgolemuvawe na vrabotenosta vo op{tinata. Paralelno bi se postignale i zna~ajni efekti na ekolo{ki plan preku anulirawe na mo`nostite za {tetno vlijanie na otpadot vrz ekosistemi te i zdravjeto na lu|eto.

Vo ramkite na koncept na odr`livo upravuvawe so otpadot zna~ajno mesto ima i opredelbata za formirawe na regionalna Berza na otpad, ~ija zada~a bi bila da vostanovi pazar na otpad, da ovozmo`i postojana kontrola nad tekot na dvi`eweto na otpadot, da gi smali raspolo`livate koli~ini na otpad za deponirawe, da ja zgolemi vrednosta na otpadot i da go pottiknuva povtorno koristewe na otpadnite materijali zaradi namaluvawe na rizikot po zdravjeto na lu|eto preku smaluvawe na koli~inite na kone~ni ot otpad.

Predlo`eni ot konceptot preku recikla`a }e ja namali upotrebata na neobnovlivi te prirodni resursi so pretvorawe na odredeni frakcii na cvrsti ot otpad vo upotreblivi surovini, indirektno }e obezbedi pomala emisija na zagaduvacki supstancii za{teda na neobnovlivi izvori na energija pri dobivawe na soodvetni proizvodi od izdvoeni frakcii na otpad vo sporedba so proizvodstvo od primarni surovini, }e sozdade uslovi za za{teda na zna~ajni finansiski sredstva i drugo.

Efektite od recikla`a na podelni frakcii na komunalni ot otpad mo`e da se sogledaat od podatoci te navedeni vo tabela 25.

Vrz osnova na prethodnite konstatacii, kako i poradi soznanieto deka pri sekoj reciklira~ki ciklus na otpadnata plastika nastanuva 30%-no degradirawe na fizi~ko-mehani~kite svojstva na proizvodite od plastika, zaklu~eno e deka izdvoenata frakcija na plastika od komunalni ot otpad treba da se upati na postrojki za termi~ko elimini rawe koe }e bide prosledeno so dobivawe na energija od otpadni gasovi (vidi graf i~ki prikaz na sl. 11).

Tabela 25: Ekološki i energetski efekti od recikla`a na nekoji frakciji na komunalen otpad (energija vo GJ, a ostanato vo grami po ton dobi en proizvod)

Proizvod	Polucija/energija	Od sekundarna surovina	Od primarna surovina
Hartija	Potroška na energija	14,4	22,7
	Cvrsti ~esti ~ki	357	4.346
	Jagloroden monoksid	383	3.165
	Sulfurni oksidi	6.054	10.868
	Hemiska potroška na ki slorod	3	25.423
	Bioloska potroška na ki slorod	1	2.921
	Cvrst otpad	71.000	150.000
Plastika (polietilen so visokogustina)	Potroška na energija	7,6	33,3
	Cvrsti ~esti ~ki	158	2.000
	Jagloroden dioksid	353.325	600
	Sulfurni oksidi	2.002	600
	Vkupno jaglorod	1.690	21.000
	Hemiska potroška na ki slorod	4.620	200
	Bioloska potroška na ki slorod	2.365	100
	Hloridi	98	800
	Cvrst otpad	216.000	32.000
Aluminijum	Potroška na energija	15,6	171,2
	Cvrsti ~esti ~ki	1.222	37.388
	Jagloroden monoksid	474	17.713
	Sulfurni oksidi	7.090	75.793
	Vkupno jaglorod	4.753	39.870
	Hemiska potroška na ki slorod	3	19.020
	Bioloska potroška na ki slorod	1	799
	Cvrst otpad	237.000	876.000

Izvor: Stručna analiza na Agencija ATREZ- Skopje, 1999 godina

Komentar: Od prezentiranih podataka se gljeda vidno pomalata potroška na energija pri dobivavanju sirovinu od reciklirane (sekundarna) sirovina, vo sporedbu so sluaj na nivno dobivawe od primarne sirovine (najbolji pozitivni efekti se ostvaruvaju pri aluminijumu kada potroška na energija e pomala za 11 pati), kako i povekkratno pomali vrednosti kaj si navedeni parametri so koji se ocenjuje stepenot na zagadivawe na vazduh i vodi te pri dobivavanju aluminijuma i hartija od sekundarne sirovine. Karakteristino e deka poslednja konstatacija ne se odnesuje za pogolombroj na parametri pri dobivavanju plastika od sekundarne sirovine.

Oceneto e isto taka deka vo Opština Veles nema ekonomska osnova za recikla`a (valorizacija vo novi pogoni) nitu za druge frakcije toje se izdvojuvaju od komunalni otpad, i toa kako poradi nedovoljni količini, taka i poradi postojenat soodvetni golemi industrijski kapaciteti vo Skopje i Veles (Fakcija za hartija "Komuna", "Makstil", Pogon za staklena volna na porane na "Staklarnica", MHK "Zletovo" i drugi). Izdvojenite korisne frakcije, kako i otpadot toje se sobira vo t.n. "reciklirani dvorovi", treba da se valoriziraat preku lokalnata Berzana otpad.

Edinstveno za cvrsti otpad od lokalnata industrija na koja i krzno, namesto odlagawe na gradskata deponija za komunalen otpad, predvideno e da se valorizira preku soodveten nov pogon, za koj pobliški podaci se dadeni vo predlogu projekta br. 2, naveden vo poglavju B.6 na ova studija.

G.7 Izgradba na regionalna deponija za cvrst otpad

Soglasno Nacionalni ot plan za za{tita na `ivotnata sredina na Republika Makedonija (NEAP), predvidena e izgradba na 5 do 7 regionalni deponii za cvrst otpad. Me|u ovie deponii, planirana e izgradba i na sanitarna deponija za regionot na op{tinite od centralni ot del na Povardarieto so poso-ena mo`na lokacija vo regionot na Krivolak.

Zaradi postignuvawe ekonomi~na eksploatacija vo uslovi na izrazito nizok standard na naseleni eto, ova regionalna deponija mora da bide predodredena za {to e mo`no pogolem broj na op{tini. Realni se procenkite deka kon ova deponija }e se orientiraat, pokraj Op{tina Veles, u{te 16 drugi op{tini so vkupno 242.500 `iteli (spored popis od 1994 godina). Zemaj{i prose~en normativ za presmetka od 245 kg po `itel godi {no i soodveten stepen na sobirawe na otpadot (65 do 90% vo zavisnost od prirodni te karakteristiki na op{tinata i navikite i standardot na naseleni eto), se procenuva deka koli~inata koja }e se odlaga na ova regionalna deponija }e iznesuva okolu 52.000 toni godi {no komunalen otpad.

Kone~na odluka za izgradba na regionalna deponija sekako bi trebalo da usledi po postignuvawe zaedni~ki dogovor na zainteresiranite op{tini i podetalna razrabotka na site relevantni tehni~ko-tehnolo{ki i finansiski parametri vo ramki na posebna fizi biliti studija.

G.8 Ekonomski razvoji za{tita na `ivotnata sredina

Makroekonomijata na Republika Makedonija i na drugi te zemji se bazi ra vrz model ot na ekonomski rast koj postojano go pottiknuva procesot na sozdavawe na profit (Growth Economics Model). Ovoj model se smeta za uspe{en ako bruto doma{ni ot proizvod (Gross Domestic Product) e pogolem vo odnos na predhodnata godina. Treba da se navede i toa deka uspe{en model na ekonomski rast ne e mo`no da se ostvari, dokolku paralelno ne se zgolemuva upotrebata na potro{uva~kite dobra vo zemjata, ili pak proporcionalno ne se zgolemi izvozot.

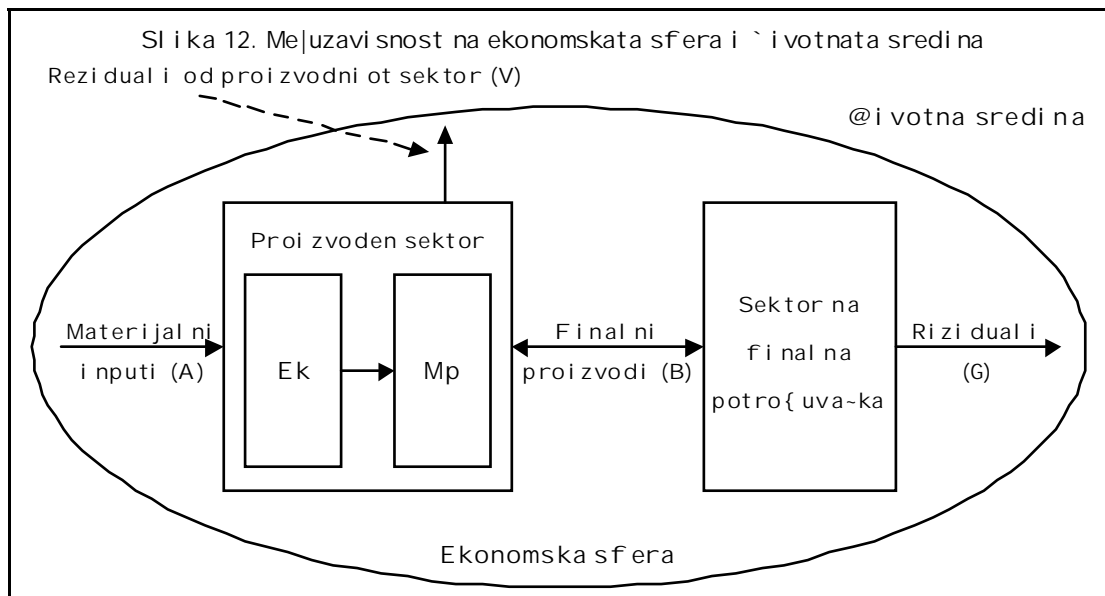
Sektorot na ekonomskata sfera go so~inuvaa proizvodni ot sektor i sektorot na finalnata potro{uva~ka. Pri sproveduvawe na aktivnostite vo ovie sektori, ekonomijata i `ivotnata sredina se odnesuvaa kako dva razli~ni sistemi koi se nao|aat vo sekularna me|usebna komunikacija²⁷ vo zatvoren sistem na inputi i autputi na materija i energija. Rezi dualite, odnosno cvrstite, te~nite i gasovite otpadoci {to se generiraat pri aktivnostite vo ekonomskata sfera, naj-esto pretstavuvaa materii koi ja zagaduvaa `ivotnata sredina. Predemiti rawe vo `ivotnata sredina neкои od ovie rezi duali dopolnitelno se procesiraat, odnosno recikli raat ili konvertiraat vo drug vid na rezi dual, zaradi ostvaruvawe na celi na nivno ekonomsko val ori ziraawe ili poluci sko neutral izi rawe.

²⁷ @ivotnata sredina pretstavuva prostor vo koj egzistira ~ovekot i site prirodni i bi oresursi. Ja so~inuvaa l i tosf erata, hi drosf erata i atmosferata, odnosno f i tosf erata (rastitel en svet), zoosf erata (`ivotni ski svet) i mi krosf erata (mi kroorgani zmi -dekompozitori). @ivotnata sredina od energetski aspekt e otvoren, a od materijalen aspekt zatvoren sistem. Ekosistemot kako del od `ivotnata sredina prestavuva entitet vo prostorot i vremeto so site prisutni organi zmi, fizi ~ki uslovi na klimata i zemji {teto i me|usebni te odnosi pome|u niv. Strukturata na ekosistemot ja so~inuvaa biotopot (prostor vo koj e rasposlan eden ekosistem) i biocenozata (`ivotna zaednica). I ntegrirani ekosistemi f ormi raat biomi, a i ntegrirani biomi, bioci klusi.

Procesite vo sektorite na ekonomskata sfera imaat postojan protok, pri to se javuvaat problemi to proizleguvaat od razlikite vo nivnata vnatre{na konstitucija, odnosno od neravnornata razmena na materii i energija. Vo sluajov, negativni te vlijanija na ekonomskata sfera vrz `ivotnata sredina se manifestirat so degradacija na nejzini ot kвалitete od generirani te reziduali (cvrsti otpad, otpadni vodi i otpadni gasovi i pra{ina), kako i so iscrpuvawe na neobnovlivite prirodni resursi poradi intenziviranoto proizvodstvo i zgolemenata potro{uva-ka na surovini i energenti.

Degradacijata na kvalitetot na `ivotnata sredina, od druga strana pak, ja namaluva samoreprodukcijskata sposobnost na prirodata, bidej{i apsorptionata mo} na prirodata za prifa}awe na reziduali od ekonomskata sfera ne e neograni~ena. Pre-ekoruvawe na ovoj kapacitet go ozna~uva po-etokot na zagrozuvaweto na zdravjeto na lu|eto i na ostanati ot `iv svet²⁸.

Grafiki prikaz na me|uzavisnosta na ekonomskata sfera i `ivotnata sredina e daden na slika 12.

Reduciraweto na negativni te eksterni efekti od ekonomski te procesi vrz `ivotnata sredina bara paralelno vospostavuvawe na harmoni~en odnos pome|u ekonomskata sfera i `ivotnata sredina vo uslovi na respektirawe na realnata cena na ekonomski ot raste`i pazarni ot tro{ok na zagaduvaweto (vo cenata na razvojot mora da se vkalkuliraat site tro{oci za za{tita i unapreduvawe na `ivotnata sredina i so-uvuvawe na zdravjeto na naselenieto). Na ovoj plan pri konceptiraweto na razvojot treba da se zemat vo predvid i prostornite i vremenskite limiti na porastot na ekonomskata sfera od aspekt na respektirawe na mo`nostite na `ivotnata sredina. Vo sluajov se raboti za neophodnosta od prostorno i vremensko uravnote`uvawe na idnite aktivnosti vo ekonomskata sfera so cel da se sozdadat uslovi, pri rodata da mo`e avtonomno da si povrati del od svojot apsorptionen kapacitet za prifa}awe na dopolnitelni koli~estva na {tetni reziduali.

²⁸ Degradacijata na `ivotnata sredina se manifestira so zagaduvawe na vazduhot i vodi te, kontaminacija na zemji {teto i pojava na globalni ekolo{ki probl emi kako {to se kiselite do`dovi, uni{tuvaweto na {umi i na bioraznovidnosta, klimatski te promeni (globalno zatopl uvawe) i stratosferskoto namal uvawe na ozonski ot sl oji. Ovi e degradacijski procesi predizvikuvaat seriozni, a vo odredeni uslovi i ekolo{ki {tetni nepovratni procesi, koi se rezul tat na intenzivno iscrpuvawe na meneralni te resursi, nedostatok na voda za pi ewe i gubi tok na pl odno zemji {te.

Vrz osnova na prethodno navedeni te soznani ja mo` e da se konstati ra deka za Op{ tina Veles od osobeno zna~ewe e neophodnosta od planirawe ne samo na ekonomski ot razvoj, tuku i na "odr` liva idnina". Pritoa, ekonomski ot razvoj i za{ titata na `ivotnata sredina ne treba pove}e da se smetaat kako konkurentni, tuku kako komplementarni aktivnosti. Vo slu~ajov }e se javi i problemot svrzan so kriteriumite za procena na odr` livosta na razvojot, kade granicata na raste` ot treba vni matel no da bi de vospostavena vo funkcija od ograni ~eni te ~ovekovi znaewa za `ivotnata sredina. Ova prvenstveno se zasnovuva vrz postoeveto na neizbe` en vremenski jaz pome|u emi ti raveto na određen polutant i pojavuvaweto na negativnata konsekvencija od nego (primer: kancerogenata opasnost od deluvawe na kadmiumot mo` e da se doka` e so "biolo{ ki monitoring" dve do tri decenii od po~etokot na ekspozicija vrz ~ovekot).

Od ovi e pri ~ini, planirani ot ekonomski razvoj na op{ tinata mora da korespondi ra na takov koncept na socio-ekonomski razvoj, koj na dolgoro~en plan nema da predizvikuva poseri ozno { tetno deluvawe vrz `ivotnata sredina i prirodata. Zatoa, vospostavuvaweto na adekvaten soodnos me|u ekonomski ot razvoj i za{ titata i unapreduvaweto na kvalitetot na `ivotnata sredina pretstavuva{ e biten preduslov za pravilno profilirawe na strategijata na idni ot ekonomski razvoj na Op{ tina Veles. I mplementiraweto na prisutni te ekolo{ ki problemi vo razvojnata strategija voedno ja ~ini istata i kako ekolo{ ki profilirana, a nejzino to `ivotvoruvawe mo` e da bide uspe{ no dokolku dosledno se sproveduva politikata na za{ tita na `ivotnata sredina od *Lokalani ot ekolo{ ki akci onen plan (LEAP)*, koja e usvoena od Sovetot na Op{ tina Veles vo noemvri 1999 godina.

Mo` nostite na monitoring sistemite za kontrola na kvalitetot na `ivotnata sredina se mnogu ograni ~eni, bidej}i tie ne go detektiraat to~no izvorot na zagaduvaweto, ne go registriraat celokupното koli ~estvo na emitirani { tetni materii i ne ja otsli kivaat realnata distribucija na toksinite vo funkcija na vreme i prostor. Zatoa, opredeluvaweto na stepenot na zagadenost na `ivotnata sredina, prirodata na problemot na zagaduvaweto i intenzitetot na deluvawe na { tetnite procesi vo materijalno proizvodstvo treba da se odreduvaat edinstveno po *Met od na materijalna ramnote` a* (materijalen bilans)²⁹, dodeka monitoring sistemite mo` at da slu` at samo kako indikator deka ne{ to se slu~uva vo ekosistemite.

*Met odot na materijalna ramnote` a* dava jasna pretstava za odnosite me|u `ivotnata sredina i ekonomskata sfera. Metodot poa|a od antropocentri ~nata varijanta na tretmanot na `ivotnata sredina kako *life support system*, od kade proizleguvaat i nejzinite ekonomski funkcii: izvor na resursi, receptor na reziduali (otpadni materii) od ekonomijata i izvor na estetski vrednosti za lu|eto. Na vakov na~in del od `ivotnata sredina minuva niz ekonomskata sfera, poto~no niz nejzini ot vrednosen alokator, odnosno pazarot. Tuka treba da se naglasi faktot deka si te pazarni dobra i pri pa|aat na `ivotnata sredina.

Vrz osnova na prethodno izlo` enoto mo` e da se zaklu~i deka koristeweto na *met odot na materijalna ramnote` a*, prosledeno so dosledno sproveduvawe na biolo{ ki ot monitoring, treba da prestavuva najvisok prioritet vo procesot na sproveduvawe na merkite za za{ tita na `ivotnata sredina na gradot Veles.

²⁹ Model ot na materijalna ramnote` a dava jasna pretstava za odnosit e me|u `ivotnata sredina i ekonomskata sfera. Model ot poa|a od antropocentri ~nata varijanta na tretmanot na `ivotnata sredina kako sistem za poddr{ ka na `ivi ot svet (*life support system*), od kade proizleguvaat ekonomskite funkcii: izvor na resursi, receptor na reziduali od ekonomijata i izvor na estetski vrednosti za lu|eto (`ivotnata sredina minuva niz ekonomskata sfera, poto~no niz nejzini ot vrednosen alokator, pazarot, i obratno- si te pazarni dobra i pri pa|aat na `ivotnata sredina).

G.9 Koncept na odr`liv razvoj

Ekološki problemi po priroda se kompleksni, so golemo interakcijsko deluvawe vrz atmosferata i biosferata i so visoka zavisnost od ekonomskite i socijalnite sostojbi vo opštinata i poškiot region. Sinxirot na ekološki zavisnosti sekogaš poa|a od neracionalnoto koristewe na prirodnite resursi, pa preku degradacija na mediumite na `ivotnata sredina, završeva so nedostig na kvalitetna hrana i voda za piwe i narušuvawe na opštiot zdravstven i ekonomsko-socijalen status na naselenieto.

Zdrava populacija i razviena ekonomija vo zagadena `ivotna sredina ne mo`e da se obezbedi. Zatoa pri sproveduvaweto na idniot opštveno-ekonomski razvoj zadol`itelno treba da se zeme predvid na~inot na `iveewe i ekološki sigurnost na primenuvane tehnologii od aspekt na raspolo`ivi ot kapacitet na sistemi te na prirodata { to go odr`uvaat `ivi ot svet. Ovie celi mo`at da se ostvarat edinstveno preku sproveduvawe na konceptot na odr`liv razvoj.

Konceptot na odr`livi ot razvoj podrazbira razvoj koj soodvestvuva na potrebite na segaš nosta bez pritoa da se namali kapacitetot na zadovoluvawe na adekvatnite potrebi na idnite generacii. Na vakov na~in se vospostavuvaat relacii te na dolgoro~no usoglasuvawe na ekonomskite procesi so procesi te vo `ivotnata sredina, odnosno na prilagoduвање na ekonomskot razvoj kon barawata na `ivotnata sredina. Maksimaweto na neto koristite od ekonomskot razvoj pretstavuva funkcija od odr`uvaweto na obemot i kvalitetot na ekonomskite funkcii na `ivotnata sredina so tekot na vremeto. Pritoa, konceptot na odr`liv razvoj klonira kon takva dinamika na iskorišuvawe na postojnite rezervi na obnovlivi te prirodni resursi i absorbcionata moš na `ivotnata sredina, koi onevozmo`uvaat nastanuvawe na i reverzibilni procesi vo ni vnoto samostojno regenerirawe.

Odr`livi ot razvoj vku-uva i obvrška, tekovnite generacii kon `ivotnata sredina da se odnesuvaat na na~in koj nema da gi dovede idnite generacii vo ponepravdna polo`ba od niv samite. Ova e t.n. *princip na intergeneraciška pravednost*³⁰ vo sferata na spodeluvaweto na blagosostojbata i izbegnuvaweto na dolgoro~ni efekti od zagaduvaweto { to go predizvikuvaat prethodnite generacii. Vakvi ot pristap go postavuva i prašaweto koja e krajnata grani ca na koja treba da se zapre pogledot vo idninata, odnosno koja e taa grani~na generacija koja posledna }e potpadne pod imperativot na povisok `ivoten standard. Ocenka e deka pogledot postojano mora da bide naso~en kon idninata za da imperativot za podobar `ivot ostane kako ve~eni za idnite generacii.

Na vakov na~in na idnite generacii }e im bide ovozm`en podobar pristap do najdobrite dostapni tehnologii i novi resursi za da mo`at polesno da se spravuvaat so problemi te svrzani so zagaduvaweto na `ivotnata sredina. Vo slu-ajov treba da se vospostavat i odredeni pravila na odnesuvawe za tekovnite generacii koi podrazbiraat kompenzacija za site i reverzibilni { teti napraveni vo tekovni ot ili prethodni ot peri od, a koi se proizlezni od odredeni prepoznani aktivnosti.

³⁰ Pravilata na odnesuvawe za tekovnite generacii podrazbiraat kompenzacija za site i reverzibilni { teti napraveni vo tekovni ot ili prethodni ot peri od kako rezultat na odredeni prepoznani aktivnosti. Na vakov na~in intergeneraciška pravednost dobiva maksimalno znaewe poradi toa { to sekoja generacija }e mora na idnite generacii da im ostavi vo nasledstvo `ivotna sredina koja }e bide dovolno dobra za ni vna egzistencija. Tuka ne doa|a do izraz samo konzervirawe na prirodnite resursi, tuku i unapreduvaweto na tehnologiite i inovacii te na poleto na reciklirawe na rezidualite od ekonomskata sfera.

Zaradi ova, preventivni ot princip na spre~uvawe na pojavuvawe na { teta, namesto nejzi no kompenzi rawe otkako e ve}e napravena, denes pretstavuva vode~ki principi vo za{ tita na `ivotnata sredina.

Konceptot na odr`livi ot razvoj proklamira minimizirawe na koristeweto na prirodni te resursi vo uslovi na zadovoluvawe na ~ovekovite potrebi na { to e mo`no povisoko nivo. Na vakov na~in odr`livi ot razvoj se sproveduva kako kontinuiran proces na promeni vo eksploatacijata na prirodni te resursi, vo investicioni ot izbor i vo orientacijata na tehnolo{ki ot progres. Pri toa, konceptot na odr`livi ot razvoj nalaga potreba i od dolgoro~no usoglasuvawe na obemot i tempoto na proizvodni te i potro{ni aktivnosti, so procesi te vo prirodata, a so cel ostavawe mo`nosti za zadovoluvawe na potrebi te i na idni te generacii. Na vakov na~in se vospostavuvaat relacii te na dolgoro~no usoglasuvawe na ekonomski te procesi, so procesi te vo `ivotnata sredina, odnosno se sozdavaat uslovi za prilagodu vawe na ekonomski ot razvoj kon barawata za postignuvawe optimalna za{ tita na `ivotnata sredina. Vo slu~ajov ulogata na tehnolo{ki ot progres ima klu~no zna~ewe za prakti~nata realizacija na konceptot na odr`liv razvoj.

Upravuvaweto so kvalitetot na `ivotnata sredina pri realizacija na konceptot na odr`liv razvoj bara racionalno koristewe na avtonomno obnovlivi te funkcii na `ivotnata sredina<sup>31</sup> po stapki koi se pomali ili ednakvi na prirodni te stapki na regenerirawe na soodvetnoto prirodno dobro ili pak funkcija na `ivotnata sredina, kako i pomala dinamika na isfrlawe na reziduali vo sporedba so dinamikata na obnovuvawe na apsorbcioni ot kapacitet na `ivotnata sredina.

Za uspe{no sproveduvawe na politikata za za{ tita na `ivotnata sredina i odr`livi ot razvoj treba da se obezbeduvaat i kvalitetni, iscrpni i a`urni informacii za izvorite na zagaduvawe, za sostojbata vo `ivotnata sredina i prostorot, za raspolo`ivite tehni~ko-tehnolo{ki re{enija, kako i za ekonomsko-finansi ski te odnosi vo fazi te na investirawe i realizirawe na proizvodstvoto vo ramki na lokalni te stopanski subjekti.

Vo odnos na ekonomski te aspekti na sproveduvawe na odr`livi ot razvoj vo Op{tina Veles, konstatirana e neophodnosta soodvetni te aktivnosti da bidat naso~eni kon pogolema podr{ka na revitalizacijata i tehnolo{ki koto unapreduvawe na postojni te industri ski kapaciteti, ostvaruvawe podinami~ni ot razvoj na prerabotuvawata industrija i uslu`nite dejnosti, promeni vo postoe~kata zakonska regulativa vo smisol na olesnuvawe uvoz na sovremeni tehnologii i ekolo{ka oprema, sproveduvawe na razni stimulatívni merki i drugo.

Za uspe{no ostvaruvawe na ovie aktivnosti neophoden e koordiniran nastap na nadle`nite institucii, integracija na sektorski te politiki i politi~ki opcii, anga`irawe na dovolno educiran kadar, zajaknuvawe na javnata svest i vku~uvawe na gra|ani te preku nevladinite organizacii i zdru`enija vo ramki te na edinicata na lokalnata samouprava, vo procesot na kreirawe, donesuvawe i o`ivotvoruvawe na soodvetna socio-ekonomski i ekolo{ka politika.

³¹ @ivotnata sredina e osnoveni zvor na prirodni i biolo{ki resursi i absorber na reziduali (otpadni materii i otpadna toplina)

D

MO@NI NOSI TELI NA PODDR[KATA NA
PREDLO@ENI TE KONCEPTI ZA RAZVOJ

Voved

Nositelji na poddr{ kata na ekonomski ot razvoj na Op{ tina Vele s }e bi dat lokalnata samouprava preku Op{ tinski ot razvoen centar, a vo sorabotka so nadle` ni podra~ni edinici na ministerstva anga` irani na razvoj, drugi lokalni razvojni institucii, nacionalni agencii za razvoj na Republika Makedonija i drugi nadle` ni dr` avni i lokalni organi i institucii, banki kako korisnici na stranski kreditni linii i donacii, me|unarodni razvojni institucii i humanitarni organizacii, lokalni biznismeni i izgotviteli na proekti.

Razvojot na pretpriemni{ tvoto vo op{ tinata posebno }e bide prosleden so formirawe i jakneve na specijalizirani institucii za pomo{ i poddr{ ka na maloto stopanstvo zaradi sozdavawe na soodeveten del oven ambient vo op{ tinata.

Mnogu verojatno e deka izmenite i novite odredbi vo Zakonot za lokalna samouprava, koi se vo faza na donesuvawe, }e i ovozmo` at na lokalnata vlast, me|u drugoto, i zajaknata funkcija za sproveduvawe na lokalni ot ekonomski i socijal en razvoj.

D.1 Lokal ni insti tucii za razvoj

D.1.1 Lokalnata samouprava kako glavenositel na razvojot

Lokalnata vlast, zaradi steknuvawe imix na op{ tina kako zdrava i obedineta zaednica, treba da ima sopstvena razvojna vizija za suzbivawe na siroma{ tijata, podobruvawe na kvalitetot na `ivot i vospostavuvawe kohezija na op{ testvoto zaradi smaluvawe na kriminalot i na drugite devijantni pojavi. Vostanovuvaweto i promoviraweto na vizijata za socijal en i ekonomski razvoj }e se realizira preku strategijata i planot za integral en razvoj na op{ tinata.

Vizijata za ekonomski razvoj vo osnova treba da obezbedi (1) promovirawe na investirawe vo novi rabotni mesta, (2) podr{ ka na razvojot na propulzivni sektori na stopanstvoto, (3) pro{ iruvawe na privatnata sopstvenost preku pottiknuvawe na razvojot na maloto stopanstvo, (4) poddr{ ka na investiraweto vo javni ot sektor i infrastrukturnite sistemi, (5) sproveduvawe na posebni programi za suzbivawe na siroma{ tijata, (6) respektirawe na socijalnata polo` ba na najsiroma{ ni te sloevi na naseleni eto, (7) zgolemuvawe na efikasnosta na lokalnata admistracija vo odnos na kvalitetot, brzinata i odgovornosta vo izvr{ uvawe na soodvetni uslugi za gra|anite i (8) poddr` uvawe na ~ustvoto na sekoj gra|anin za pripadnost na zaednicata preku negovo aktivno involvirawe vo podgotovkata, donesuvaweto i sproveduvaweto na strategii, planovi i odluki koi { to se od vitalno zna~ewe za tekovni ot `ivot vo op{ tinata.

Za uspe{ nosta na ovie procesi od bitno zna~ewe }e bide u~estvoto na gra|anite vo opredeluvaweto na razvojni te celi, bidej{i bez ni vna poddr{ ka, vizijata ne }e mo` e da stane javen dokument, pri fativ i podr` uvan od site.

Plan za integral en razvoj

So Planot za integral en razvoj op{ tinata ima mo} en instrument preku koj }e mo` e da gi o` ivotvori lokalnite prioriteti kako vo podra~jeto na ekonomski ot raste`, investiciite i sozdavaweto na rabotni mesta, taka i vo sferata na edukacija i obuka, namaluvawe na siroma{ tijata i podobruvawe na nivoto na uslugi. Dokolku Planot za integral en razvoj se poka` e kako real en, toj kako dokument }e bide zna~aen indikator i siguren signal za privlekuvawe na investitori i akcioneri od op{ tinata i od drugi regi oni na zemjata i stranstvo.

Finansi rawe na op{ t i n a t a

Op{ t i n a t a treba da gi izveduva svoite aktivnosti na ef i kasen, ekonomi ~en i del oven na~in vo nasoka na opti mi zi rawe na upotrebata na svoite resursi pri zadovol uvawe na potrebi te na zaedni cata. Taa treba da gi vodi f i n a n s i s k i t e r a b o t i na odgovoren i transparenten na~in i da podgotvuva f i n a n s i s k i p l a n o v i vo soglasnost so planot za integralen razvoj, po~i tuvaj}i gi pri toa seta svoja nadle`nost, obvrski i celi.

Pri naredni te plani rawa treba da se pristapi kon podgotvuvawe na f i n a n s i s k i p l a n i na srednoro~na osnova, za da se opf ati dohod i tro{ oci na op{ t i n a t a za peri od od nekol ku godi ni. Pri toa, bi trebalo da opf atat i brojni pra{ awa koi se povrzani so op{ t i n s k i o t p r i h o d, kako i tro{ oci za kapitalni proekti, tro{ oci za plati za admi ni straci jata, subvencii za si roma{ ni te i sl.

Vo procesot na plani rawe na lokalni ot buxet, gra|ani te treba da bidat pottiknati da participiraat vo utvrduvaweto na prioritete i vo negovoto izgotvuvawe i donesuvawe, so { to }e se sozdade optimalna transparentnost na rabotata na op{ t i n a t a. Povrzuvaweto na buxetot so P l a n o t z a i n t e g r a l e n r a z v o j v o e d n o }e zna~i potvrda na opredelbata za tro{ ewe na ograni~enite f i n a n s i s k i s r e d s t v a na op{ t i n a t a prvenstveno za celi na realizi rawe na lokalni te pri ori teti vo sferata na ekonomski ot razvoj i suzbi vaweto na si roma{ ti jata.

P l a n i r a w e n a k o r i s t e w e t o n a z e m j i { t e

Op{ t i n a t a vo naredni ot peri od treba da go promovira integralni ot razvoj preku podobro iskoristuvawe na postoe~kata inf rastruktura, da implementira poraznoobrazna i ekolo{ ki odr` liva upotreba na zemji { t e t o, da go obeshrabruva procesot na urbanoto { i r e w e i da go sti mul i r a r a z v o j o t na p a z a r o t na z e m j i { t e.

Pri toa, lokalnata vlast treba da go i d e n t i f i k u v a z e m j i { t e t o spored potencijal ot i kontami ni ranosta so te{ ki metal i, da gi predvi di celi te za negovo koriste we i da go podgotvi i stoto za koriste we vo ramki na programata za rekonstrukcija i razvoj na postojni te pretprijatija i za promovirawe na novi mali biznisi vo funkcija na ostvaruvawe na ekonomski ot razvoj i otvarawe na novi rabotni mesta vo op{ t i n a t a.

I n v e s t i r a w e v o i n f r a s t r u k t u r a t a

Op{ t i n a t a vo naredni ot peri od }e treba postojano da razviva planovi za investirawe vo komunalnata i druga inf rastruktura. Ova }e doprinese kon dosti gnuvawe na edna opti mal no konsol i di rana op{ t i n s k a i n f r a s t r u k t u r a, z a { t o }e bi de potrebno maksimal no mobilizirawe i obedi nuvawe na lokalni te akci oneri i pozna~ajno invol vi rawe na f i n a n s i s k i s r e d s t v a od privatni ot sektor.

I n v e s t i r a w e t o v o i n f r a s t r u k t u r a t a i m a z n a ~ a j n i i m p l i k a c i i v r z e k o n o m s k i o t p o r a s t, v r z d i s t r i b u c i j a t a n a p r i h o d i t e i v r z n a m a l u v a w e t o n a s i r o m a { t i j a t a. D o b r a t a i n f r a s t r u k t u r a v o s e k o j s l u ~ a j }e d o p r i n e s u v a z a s m a l u v a w e n a t r o { o c i t e z a e l e k t r i ~ n a e n e r g i j a i d r u g i e n e r g e n t i, z a r a c i o n a l i z i r a w e n a t r o { o c i t e z a t r a n s p o r t n a p r o i z v o d i t e d o p a z a r o t i d r u g o.

P o d d r { k a n a p a z a r o t n a r a b o t n a s i l a

Nedovolnata obu~enost pretstavuva pre~ka koja go ograni~uva rastot i gi onevozm o` uva si roma{ nite vo spodeluvaweto na pridobivkite od ekonomski ot razvoj. Op{ t i n a t a vo naredni ot peri od mo` e da dade zna~aen pridones vo nadmi nuvaweto na ovoj problem preku obezbeduvawe soodvetna besplatna obuka za socijal no zagrozenata nevrabotena rabotna sila. Za ostvaruvawe na ova a cel treba i n a t a m u d a p r o d o l ` i p r o c e s o t n a f o r m i r a w e i j a k n e w e n a s o o d v e t n i c e n t r i z a o b u k a i p r e k v a l i f i k a c i j a n a n e v r a b o t e n i t e.

Pokraj obukata, ovie centri }e treba da podr` uvaat i drugi inicijativi vo nasoka na zajaknuvawe na ulogata na pazarot na rabotna sila i na negovite benefi cii.

Partnerstva

Op{tinata }esto prestavuva golem baratel na usluga vo svojata sredina. Ovaa komparativna prednost i ovozmo`uva obezbeduvawe na selektivna stimulacija na lokalnite firmi, a so toa i zgolemuvawe na mo}ta na lokalnata ekonomija. Op{tinata ima i vode~ka uloga vo sproveduvaweto na inicijativi za poddr{ka na lokalni ot razvoj preku vospostavuvawe partnerstva i mobilizirawe i organizirawe na zaednicata, firmite, rabotnata sila i gra|anite vo svojata sredina.

Pristapi kon partnerstvata treba da se vospostavuvaat, po~nuvaj}i od postojani koalicii, pa se do sklu~eni dogovori za realizacija na soodvetni razvojni proekti, pri{to klu~ot na uspe{nost na ovie partnerstva }e bide vo jasnosta na nivnata namena i vo ocenkata na prinosot i benefi cii te za sekoj od involvirani te u-esnici vo partnerstvoto.

Promovirawe na u~estvoto na gra|anite

Op{tinata treba da odigra klu~na uloga vo promocijata, koordinacijata i poddr{kata na involviraweto na {irok krug na u-esnici vo kreiraweto i sproveduvaweto na lokalni ot ekonomski razvoj. Vkluvaweto na gra|anite vo vostanuvaweto na lokalnata razvojna vizija preku planot za integralen razvoj }e pomogne vo nastojuvaweto sekoj poedinec da ja vnese svojata energija, predanost i sredstva vo implementacijata na razvojni te programi. Zna~ajno u-estvo vo ovoj proces treba da imaat i specijalizirani te lokalni organizacii, nevladinite organizacii, malite biznis firmi, trgovskite asocijacii i lokalnite strukovni zdru`enija.

D.1.2 Op{tinski razvoen centar

I ako nadle`nostite na lokalnata samouprava glavno se povrzani so urbani sti~koto planirawe i komunalno ureduvawe, mnogu zna~aene pri donesot koj taa mo`e da go dade preku razvojni aktivnosti vo sferata na stopanstvoto.

Za taa cel, se predlaga lokalnata samouprava da formira *Op{tinski razvoen centar*. Centarot }e vrabotuva do 5 lica, od koi eden izvr{en direktor so bogato iskustvo vo industrijata i poznavawa na ekonomijata. Personalot treba posebno da bide obu~en za sproveduvawe na lokalni ot ekonomski razvoj, pri{to preporalivo e negovo stru~no osposobuvawe preku studiski pretstoj vo centri i kancelarii od vakov tip vo zemjata i stranstvo³².

Centarot }e obezbeduva usluga od sferata na ekonomski ot razvoj i gra|anskata edukacija i }e pretstavuva fokusna to~ka vo sproveduvaweto na lokalni ot ekonomski razvoj i pomagawe na raste`ot na lokalnata biznis zaednica, za {to }e treba da gi realizira slednoto:

- odr`uvawe postojana sorabotka so podra~nite edinci na ministerstvata za ekonomija, zemjodelstvo i transport i vrski i sledewe na informacii te koi se slevaat vo ovie ministertva,
- kontinuirano sledewe na kreditnite linii, iznao|awe finansiski sredstva od vladini, nevladini i privatni organizacii i privlekuvawe na investicioni fondovi za postojni i novi biznisi,

³² Iskustvata vo neкои centralno i isto~no evropski zemji vo kreiraweto na lokalni ot ekonomski razvoj preku centri i kancelarii za op{tinski razvoj uka`uvaat na pozitivni rezultati i dostignuvawa vo nivnata rabota. Takvi primeri ima vo Zlatograd-Bugarija, Ternopil-Ukraina, Panevezi s-Litvanija i vo neкои op{tini na ^e{kata Republika.

- kreiranje baza na podatoci za firme od opština (opštine informacije za firme, proizvodi i usluge (to se nudat, potrebni sirovini i sl.),
- kreiranje baza na podatoci za projekti koji baraa investitori³³,
- obezbeđivanje podrška za lokalne privatne biznise preko pružene usluge od rangot na konsultaciji i pravna pomoć,
- sledenje na radotata i povrzuvawe so lokalne pretprijatija na humanitarni i nevladini organizaciji koji obezbeđivaat pomoć za stopanstvoto,
- sledenje na sastojbata na domaće ni ot pazar i stranske pazari i obezbeđivanje i distribucija na soodvetni biznis informaciji,
- organizirawe poseti na stranski delegaciji, organizaciji i predstavnici na stranski ambasadi zaradi zapoznavawe so moćnostite na opština,
- obezbeđivanje kontakti i organizirawe na poseti na nadvorećni firmi koji izrazuvaat spremnost za investirawe,
- organizirawe sredbi na stopanstvenicite od opština so stopanstvenci od sosednite opštine i opštine nadvor od zemjata so cel na iznauawe interesi za sorabotka,
- razrabotka na koncepciji za sozdavawe na novi radotni mesta,
- privlekuvawe na novi kompatibilni industrii vo regionot,
- promovirawe na opština kako mesto so povolna biznisklima i drugo.

Za podobruvawe na javne relacije, gradeweto na doverba pomeju lokalna vlast i lokalna biznis zajednica i privlekuvawe na novi biznise, centarot je sproveduva i redovni poseti na lokalne pretprijatija zaradi zapoznavawe so nivnite probleme i interesi, je organizira prezentacija na lokalne pretprijatija i nivnite proizvodi, je odr`eva redovni sredbi so lokalne biznismeni i je gi vklju`uva lokalne medijumi vo promoviraweto i ostvaruvaweto na lokalni ot ekonomski razvoj.

Osnovni ot kapital na centarot je bi de od lokalni ot buxet, od dr`avni fondovi, od stranski fondaciji, kako i od lokalne pretprijatija so vlo`uvawe na akcionerski kapital, dodeka tekovnoto finansirawe je se obezbeđiva od davaweto usluge i radota na odredeni projekti.

D.1.3 Podrazni edinici na ministarstva na Vladata na Republika Makedonija

Podraznata edinica na Ministarstvoto za ekonomija mo`e da odigra znaajna uloga vo razvojot na stopanstvoto. So pribirawe i dobli`uvawe na informacii za potencijalite i prekite za razvoj na odredeni stopanski dejnosti, prezentirawe na statistički podatoci, prezentirawe na mo`ni izvori na kreditirawe vo javnost i sli`no, podraznata edinica mo`e da dade znaajen pridones vo razvojot na stopanstvoto. Ova podrazna edinica mo`e da stane i centar za brza, efikasna i kvalitetna podrška na pretpriemate vo nasoka na pomasovno formirawe na firme od maloto stopanstvo. Sli`na rolja mo`e da ima i podraznata edinica na Ministarstvoto za zemjodelstvo, šumarstvo i vodostopanstvo vo sorabotka so Agencijata za razvoj i pottiknuvawe na zemjodelstvoto.

³³ Bazata na podatoci treba da so dr`i ime na projektot, opis na sektorot vo koj pripa|a projektot, lokacija na objektot, tip na projektot (nov projekt, modernizacija na veje postojni projekt, proćiruvawe na postojni kapaciteti), opis na projektot, opis na proizvodi koji se tretiraat vo procesot, opis na pazarot, opis na potrebni sirovini i materijali, opis na infrastruktura, broj i opis na potrebna kvalifikovana radotna sila, opis na potrebni dozvoli za radota, projektna investicija (fiksni troćoci, troćoci za oprema i vozila i kapital za radota), opis na planirani troćoci, opis na planirana prodaba, planiran profit pred odano-uvawe, vra}awe na investicija, kratki podatoci za investitorot i ostanati informacii.

D.1.4 Centar za tehnolo{ki razvoj

Vo ramkite na procesot na zajaknuvawe na inf rastrukturata za pottiknuvawe na investicii i poddr{ka na razvojot na stopanskite kapaciteti na lokalno nivo predvideno e vostanovuvawe na posebna institucija imenuvana kako Centar za tehnolo{ki razvoj. Taa }e pretstavuva specijalizirana razvojna i in`enering institucija za transf er na tehnologii i znaewe i }e deluva vo ramki na lokalnata tehnolo{ko-razvojna industri ska zona.

Vakva institucija na lokalnata ekonomija se smeta kako neophodna ako se zeme predvid deka uspe{no startirawe na novi pretprijatija i zadr`uvawe na proizvodstveni aktivnosti vo postojni kapaciteti e mnogu te`ok i slo`en proces poradi konkurentnoto opkru`uvawe {to go ~inat industri ski razvieni te zemji. So formirawe na edna vakva insti tucija se o~ekuva da se postigne: (a) obezbeduvawe na sovremena forma za tehnolo{ko unapreduvawe na proizvodstvenite procesi preku obedinuvawe na sistemskoto znaewe i in`enering inf rastruktura, (b) ostvaruvawe podinami ~en razvoj na stopanski granki koi sozdavaat novi vrednosti i koi se izvozno orientirani, (v) pozabrzano formirawe na novi firmi preku razvoj na mali biznisi vo tehni ~ki naprednatoto pretpriemni {tvo, (g) smaluvawe na prisutnata visoka nevrabotenost i (d) obezbeduvawe ekolo{ki ~isto proizvodstvo vo uslovi na zapazuvawe na kriteriumot na odr`livi ot razvoj.

Anga`iraweto na ova institucija otpo~nuva so def inirawe koncepcija za industri ska revitalizacija ili ideja za investiciona izgradba, a zavr{uva so pru`awe tehni ~ka pomo{ pri implementacija na inovirani tehnolo{ko-tehni ~ki re{enija i uhoduvawe na proizvodstveni ot proces vo novi industri ski kapaciteti.

Formiraweto na Centarot za tehnolo{ki razvoj se predviduva da se realizira vrz osnova na prethodno podetalno evaluirawe na site relevantni elementi od strana na lokalnite vlasti, a so zdru`uvawe na sredstva od buxetot na op{tinata, sredstva od lokalni stopanski subjekti, lokalni privaten kapital i stranski akcionerski kapital i donacii. Tekovnoto finansirawe na Centarot }e bude so sredstva steknati od komercijalen nastap na pazarot pri realizacija na proekti i usluzi vo ramki na lokalnata tehnolo{ko-razvojna industri ska zona i nadvor od nea.

D.1.5 Tehnolo{ko-razvojna industri ska zona

Tehnolo{ko-razvojnata industri ska zona }e se formira vo soglasnost so dr`avnata legislativa na Republika Makedonija. Vo zonata }e rabotat postojni i novi proizvodstveni kapaciteti. Tehnolo{ko-razvojnata industri ska zona predvideno e da obezbedi poddr{ka na integralni ot stopanski razvoj na op{tinata, kontrolirano locirawe na industri skite kapaciteti i poracionalno koristewe na zemji {teto i prostorot, pozabrzano revitalizirawe na postojni te tehnologii i vnesuvawe na novi tehnologii, ekonomski i socijalni beneficij i vo funkcija na smaluvawe na nevrabotenosta, podobra za{tita na `ivotnata sredina, podobro valorizirawe na stranskite vlo`uvawa i krediti i poolesneta promocija na doma{ni proizvodi i tehnologii pred stranskite partneri.

Korisnici na tehnolo{ko-razvojnata industri ska zona mo`e da bi dat proizvodstveni firmi, agencii i mali i sredni pretprijatija vo sopstvenost na lica, dr`avjani na Republika Makedonija ili na drugi zemji. Za korisnicite na zonata }e se obezbeduva za{tita na objektite, vnatre{na soobra}ajna i druga inf rastruktura, priklu~ok kon zaedni ~ki sistem za tretman na otpadni vodi i drugo. Korisnicite na tehnolo{ko-razvojnata industri ska zona }e imaat beneficij i {to proizleguvaat od dobivawe koncesij i za eksploatacija i prerabotka na doma{ni mineralni i energetski surovini, osloboduvawe od carinski tretman na reeksportni stoki soglasno posebna postapka, dano~ni olesnuvawa po odredeni osnovi i drugo.

Tehnološko-razvojnata industrijska zona je imala sopstven Fond za razvoj na zonata i za promocija na proizvodi i tehnologiji na zonata. Fondot je se formira od taksi što je se zasmetuvaat vo zavisnost od vrednosta na proizvodi i uslugite što je se realiziraat vo ramkite na zonata.

D.1.6 Deloveni inkubator

Osobeno značajna e potrebata od zajaknuvawe na novi ot deloveni inkubator, kako mesto kade je se sozdavaat i razvivaat novi pretprijatija na lokaciji na postojni delovni prostori so mogućnosti za finansijski pozajmuvawa i pomoć od stručni lica vo periodot na inicijalnoto delovno rabotewe na novite firmi.

Raboteweto na delovniot inkubator je gi ohrabri potencijalnite pretpriemači da vlezat vo nego, a ednovremeno je pretstavuva i dobar primer za slični organizirawa vo ramki na golemite pretprijatija koi imaat potreba od rešavawe na problemi svrzani so prevrabotenost, tehnološki višok i otpuštani rabotnici.

D.1.7 Biro za vrabotuvawe na Zavodot za vrabotuvawe na Republika Makedonija

Biroto za vrabotuvawe vo Veles može da bide mesto za podrška na potencijalnite pretpriemači, kako eden vid berza na trudot i institucija za informirawe, obuka i ohrabruvawe za otpočinuvawe na biznisi. Ova biro treba da bide vključeno vo Programata na Svetskata banka za povtorno rabotno angažirawe i vo proektite na amerikanskata programa "Prizma", koja obezbeduva obuka i prekvalifikacija na nevrabotenite.

So ovie proekti treba da se otvorat rabotni klubovi, kako sovremena forma na berza na trudot, kako i za drugi soodvetni forme na informirawe, obuka i prekvalifikacija, a so cel nevrabotenite da se podgotvat za samostojno stopanisuvawe ili za rabota vo privatniot sektor vo sovremeni uslovi na stopanisuvawe.

D.1.8 Nevladini institucii i združenija

Pokraj ostanatite institucii za pomogawe i pottiknuvawe na razvojt na maloto stopanstvo, lokalnite nevladini institucii i združenija moćat isto taka da imaat silno vlijanie vrz razvojt na svesta kaj luđeto za sopstveno rabotno angažirawe i vrz podignuvaweto na obrazovnoto nivo na naselenieto vo oblata na pretpriemništvo, delovnata ekonomija i zaštita na životnata sredina³⁴.

D.2 Nacionalni agencii za razvoj i državni institucii

D.2.1 Agencijata za razvoj na stopanski nedovolno razvijenite podrađa

Agencijata za razvoj na stopanski nedovolno razvijenite podrađa nudi pogodnosti koi se odnesuvaat na niza olesnuvawa za prezemawe na stopanski aktivnosti i za novi vrabotuvawa vo ovie regioni. Faktot što golem del od ridsko-planskiot podrađe vo analiziraniot region spađa vo stopanski nedovolno razvijenite podrađa, ovozmoćuva vo toj del koristewe na pogodnostite koi gi nudi Agencijata za razvoj na stopanski nedovolno razvijenite podrađa.

Agencijata odobruva sredstva za regresirawe na del od kamatite po koristenie krediti od zemjata i od stranstvo, za realizacija na investicii za izgradba na novi, kako i za rekonstrukcija, modernizacija, proširuvawe i optimizacija na postojnite kapaciteti vo mali i sredni proizvodni kapaciteti čija dejnost e od oblata na

³⁴ Vo Opština Veles se registrirani 63 nevladini združenija. Od aspekt na razvoj na pretpriemništvo na naselenieto od osobena važnost e realizacijata na proektot "Zaštita na rabotilnica za hendikepirani lica" za izrabotka na suveniri i domačni rakotvorbi so koj je se ovozmoćilo vrabotuvawe na 20 invalidizirani lica

industrijata, zemjodelstvoto, proizvodnoto zanaet~istvo, kako i za servisi za mehanizacija. Agencijata odobruva i premii za novootvoreni proizvodni rabotni mesta za mali industrijski kapaciteti koi se realiziraat vo specifi~nite podra~ja, pri {to u~estvoto na sredstvata od Agencijata e diferencirano vo zavisnost od brojot na novootvoreni te rabotni mesta vo proizvodstvoto. Agencijata so nepovratni sredstva ednokratno mo`e da u~estvuva vo obu-uvaeto kadri za konkretni projekti koi se vo soglasnost so namenite i uslovite utvrdeni so aktite na Agencijata.

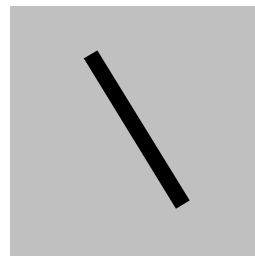
D.2.2 Agencija za privatizacija pa Republika Makedonija

Agencija za privatizacija pa Republika Makedonija preku *Proekt ot za socialna pomo{}* nudi nekolku podproekti koi mo`at da se iskoristat vo funkcija na zgolemuвање na vrabotenosta i za razvoj na malite i na srednite pretprijatija. Me|u ovie projekti najzna~ajni se *Proekt za obuka i prekvalifikacija* i *Fond za garant i rawe na krediti*.

Proekt ot za obuka i prekvalifikacija ima za cel prekvalifikacija ili obuka na nevraboteni te lica so {to }e im se pobrat profesionalni te znaewa i ve{tini i }e im se zgolemat mo`nostite za vrabotuvawe. Vremetraewe na programata e maksimum 6 meseci, a mo`ni u~esnici vo programata se otpu{teni rabotnici od pretprijatijata kako prioritelnata grupa ili rabotnici koi prv pat barat rabota ili se registrirani kako nevraboteni podolgo od edna godina. Na pretprijatijata koi obezbeduvaat obuka na novi rabotnici za sopstveni potrebi mo`at da im bidat nadomesteni polovina od vkupnite tro{oci iska`ani vo ni vnata programa za obuka i prekvalifikacija.

Fond za garant i rawe na krediti, kako proekt ima za cel da dava poddr{ka na malite firmi vo nadminuvawe na problemite so kolateralite pri pozajmuвање sredstva od finansiskite organizacii, a vo funkcija na sozdavawe novi rabotni mesta. Korisnici na uslugite na vakviot fond mo`at da bidat otpu{teni rabotnici od pretprijatija, rabotnici koi prv pat barat rabota i registrirani nevraboteni lica vo peri od podolg od edna godina.

PROEKCIJA NA I DNI OT
RAZVOJ NA OP[TI NA VELES

Voved

Spored predviduvawata na Dr`avni ot zavod za statistika, vo 2020 godi na naselenieto na Op{tina Veles }e broi 62.931 li ca, odnosno }e se zgolemi za 10,9% vo odnos na sostojbata vo 1994 godi na (posl eden popi s). Od ni v, vo gradot Veles }e `iveat 51.919, a vo ruralni te naseleni mesta 11.013 li ca. Gradskoto naselenie }e u-estvuva so 82,5% vo vkupnoto naselenie vo 2020 godi na, a soodvetni ot procent za sel skoto naselenie }e iznesuva 17,5%.

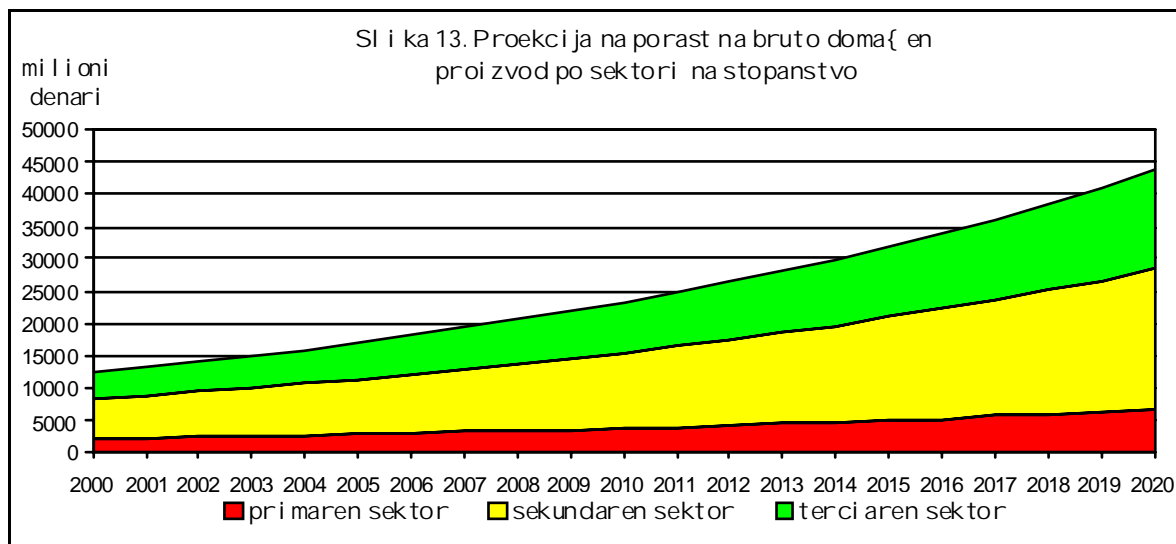
Poa|aj}i od raspolo`livite lokalni resursi i instalirani kapaciteti vo poodelni te sektori na stopanstvoto, kako i globalni te sogleduvawa za idni ot razvoj na soodvetni te sektori na stopanstvoto, izgotveni se i proekcii za ostvaruvawe na bruto doma{ en proizvod i porast na vrabotenosta za periodot do 2020 godi na. Za izgotvuvawe na proekciite kako bazna zemena e sostojbata so ostvareni ot bruto doma{ en proizvod i vkupni ot broj na vraboteni vo 1998 godi na.

\.1 Proekcija na ostvaruvaweto na bruto doma{ ni ot proizvod

Soglasno izrabotenata proekcija, vo razgleduvani ot period se predviduva bruto doma{ ni ot proizvod vo Op{tina Veles da se zgolemi za tri pati i da dostigne obem od 43 milijardi denari vo 2020 godina. Proekcijata se bazira vrz ostvaruvawe na prose~na stapka na rast na bruto doma{ ni ot proizvod od 6,5%. Pri toa, se predviduva bruto doma{ ni ot proizvod vo pri marni ot sektor da raste po prose~na stapka od 5,7%, vo sekundarni ot sektor po stapka od 6,5% i vo terci jarni ot sektor po stapka od 6,8%.

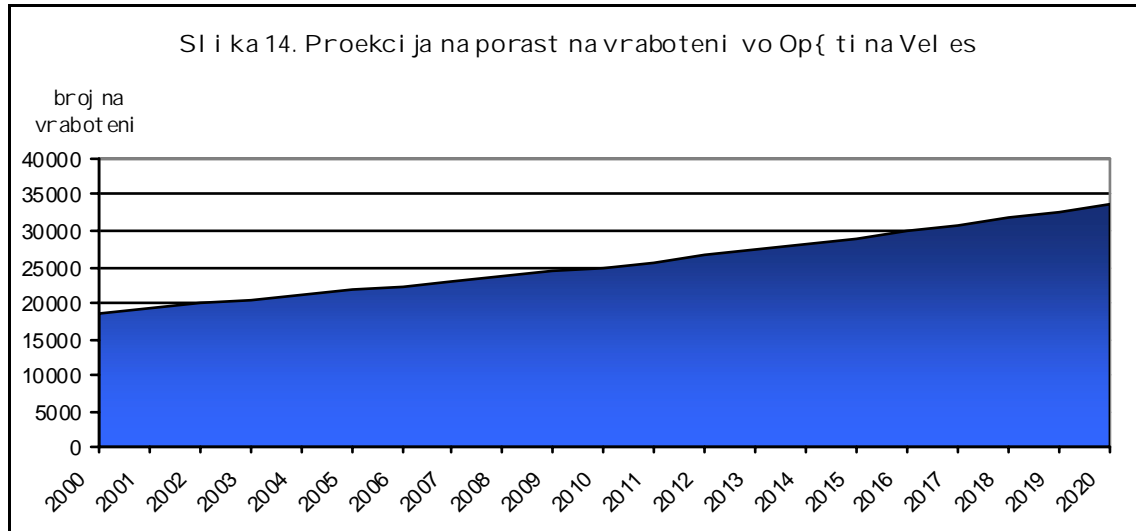
Spored predviduvawata, u-estvoto na pri marni ot sektor vo vkupni ot bruto doma{ en proizvod vo op{tina }e opadne od postojni te 17,2 na 15%, na sekundarni ot sektor }e se zadr`i na u-estvo od 50%, dodeka vo terci jarni ot sektor, bl agodarenie na o-ekuvan di nami ~en razvoj na mal oto stopanstvo, u-estvoto }e se zgolemi od sega{ ni te 32,8 na 35%.

Proekcija na dvi `eweto na bruto doma{ ni ot proizvod vo Op{tina Veles e dadeno na grafi ~ki ot prikaz na sli ka 13.

2.2 Proekcija na porast na vrabotenosta

Paralelno na izgotvuvaweto na proekcijata na bruto doma{ni ot proizvod, izrabotena e i proekcija na porastot na vrabotenosta. Soglasno ova proekcija nagolemuwaweto na vrabotenosta }e raste po prose~na stapka od 3%, taka da vo op{tinata vo 2020 godina se predvi duva da ima 33.520 vraboteni lica (vidi slika 14).

Proektirana razvojna vizija, sepak, ne mo`e da obezbedi polna vrabotenost, duri i na dolgoro~en rok, bidej{i i vo 2020 godina okolu 16,4% od rabotosposobnoto naselenie vo op{tinata }e ostane nevraboteno. Problemot mo`e da se razre{i dokolku razvojni ot podem vo me|uvreme ovozmo`uva ostvaruvawe na prose~na stapka na porast na bruto doma{ni ot proizvod vo op{tinata povi soka od predvideni te 6,5%.

E

PLAN ZA INTEGRALEN RAZVOJ
NA OP[TI NA VELES

Cel	Nasoka	Vid na merki	Proekti, programi, uslugi	Nositelji	Period na realizacija	Potrebni sredstva (DEM)
I NSTI TUCI ONALNO ZAJAKNUVAWE NA LOKALNATA SAMOUPRAVA						
Ospobuvawe na lokalnata samouprava za strateški ko plani rawe na razvojot	Promocija na nova vizija za ostvaruvawe na lokaln ekonomski i socijaln razvoj	Vospstavuvawe nova vizija za ostvaruvawe na lokaln ekonomski razvoj preku promocija na investiwaweto novo rabotni mesta so podrška na razvojot na propulzivnata i industrija v nose-ki te sektori na stopanstvoto i vo maloto stopanstvo.	I zgotvuvawe na Plan za integralen razvoj so cel i i strategii za razvoj na lokalnata zednica (obrabo tuva e ekonomski raste, investicii, sozdavawe na rabotni mesta, namaluvawe na sirina{tija, podobruvawe na ni vo na uslugi za grajan i tn)	L.S, ORC, KI	2001	realizirano
Insti tucionaln o zajaknuvawe za implementacija na Planot za integralen razvoj	Nadograduvawe na znaeweto i veštini te na vraboteni te vo admini strati vno-stru-ni te slu`bi na organite na lokalnata vlast	Edukacija za vraboteni te vo lokalnata samouprava vo sferata na kreirawe i podrška na biznisi te i inovatorstvoto, spraveduvaweto na sektorski razvoj, obnovata na zaednicata, profi ruvaweto na inf rastrukturata i kreiraweto na socijalni, ekonomski i ekološki politiki.	Programa za edukacija	L.S, ORC, KI	2002 – 2003	15.000
Krei rawe i sproveduvawe na socijaln razvoj i populaci ona politika	Sproveduvawe inicijati vi za podrška na ekonomski ot razvoj preku vospstavuvawe partnerstva i mobilizirawe i organizirawe na zaednicata, firmite, rabotnata sila i grajanite vo opština.	Podrška na prioriteten razvoj na mali i dohodovni firmi koji obezbeduvawaat stabilen za ekonomski razvoj i maat malovlijanie vrzivotnata sredi na. Zadovoluvawe na potrebiten na pretprizijata za moderen biznis vo ramki na posebna i industrijska zona. Podruvawe na razvoj na ruralni pretprizijata preku obezbeduvawe na informacii, krediti i obuka.	Konsultantski uslugi	L.S, ORC, KI	Kontinuirano	buxet na ORC
Krei rawe i sproveduvawe na socijaln razvoj i populaci ona politika	Pottiknuvawe na merki za podobruvawe na socijalni ot status i postignuvawe reprodukcija i obnova na naseleni otovo Opština Veles	Prioritetno koristewe na ove-ki ot kapital kako faktor za razvoj zaradi zgolemuvawe na ekonomskata aktivnost na rabotospobnoto naselenie. Podobruvawe na strukturata i razmestenosna na naseleni ot na teritorijata na Opština Veles. Sproveduvawe na edukacija i prekvalifikacija na nevrabotnata rabotnata sila. Sproveduvawe programi za suzbivawe na sirina{tija. Sproveduvawe merki za podobruvawe na socijalni ot status na naseleni eto, porast na natalitetot i kvalitetot na ivewe	Programa za podobruvawe na kvalitetot i efikasnost na obrazovni ot proces zaradi steknuvawe znaewa za kreativnata rabota, uspešno izvršuvawe na ekonomski te aktivnosti i pravilno ureduvawe na odnositivo semejstvoto i opštvenata zaednicavo Opština Veles.	L.S, ORC, KI	2002	45.000

Cel	Nasoka	Vid na merki		Nosi tel i	Peri od na real i zaci ja	Potrebni sredstva (DEM)
		I nsti tucional ni/ i nvesti ciji oni merki	Proekti, programi, uslugi			
Razvoj na lokalnata samouprava	Podobruvawe na ekonomski ot i so ci jalen status na nasel eni eto	Poddr{ ka na razvojot na propulzivni sektori na stopanstvoto	Programa za promoci ja i i mplementaci ja na poli ti ki i pr oek ti od P la not za i ntegralen razvoj.	L.S, ORC, KI	2002	40.000
	U-estvo vo real i zaci ja na naci ona lni programi za razvoj	Gradewe na i nsti tucii, pretpri ema{ tvo, ve{ ti ni, doverba, part nerstvo i protok na i nformacii				
	Zgol emuvawe na efi kasnost na lokalnata samouprava	Promoci ja na i nvesticii Sorabotka so dr` avni i nsti tucii i naci ona lni agencii i akti vna parti cipi aci ja vo ZELS Pri vlekuvawe na proizvodstvo na subjekti i vladini i finansiski i nsti tucii I mplementaci ja na model na sovremeno upravuvawe, efi kasno rabotewe, dobra ekonomska strategi ja i kvali teten prostoren plan				
Razvoj na lokalni i nsti tucii za poddr{ ka i potti knuvawe na lokalni ot razvoj	Forni rawe na Op{ ti nski razvoj ce ntar (ORC) za pomagawe na raste` ot na lokalnata bizni s zaedni ca i promov irawe na op{ ti nata kako mesto so povol na bizni s kli ma	Obezbeduvawe na prostorni, mater i jal ni uslovi i finansiski sredstva za po-et ok na f unkcij oni rawe na Op{ ti nski razvoj ce ntar	Programa za f ormi rawe i rabota na Op{ ti nski razvoj ce ntar	L.S, KI	oktomvri 2001 apri l 2002	60.000
	Forni rawe na Ce ntar za tehnol of ki razvoj zaradi zajaknuvawe na tehnol of ki ot progres vo op{ ti nata	Obezbeduvawe na prostorni i mater i jal ni uslovi za po-et ok na f unkcij oni raweto na Ce ntar ot za tehnol of ki razvoj				

Cel	Nasoka	Vid na merki	I nst i tuc i onal ni / i nvest i c i on i merki		Proekti, programi, uslugi	Nos i t e l i	Per i od na re a l i z a c i j a	Potrebni sredstva (DEM)
			I nst i tuc i onal ni	i nvest i c i on i				
I NDUSTRI JA								
Unapreduvawe i zgotovuvawe na industrijskoto proizvodstvo	I nst i tuc i onal na poddr` ka	I zgradba na i ndustrijska zona	I zgotovuvawe na strati` ki partnri	Razvojna programa	LS, ORC, lokalni i ndustrijski pretprijatija	Kont i nui rano	neutvrdeni	
			I zgotovuvawe na proekti za dolgood` en razvoj	I strauvawe, proekti, specijalizacija, obuka	LS, ORC, KI, lokalni pretprijatija	Kont i nui rano	neutvrdeni	
			Obezbeduvawe kreditni i mi j i soni ski kamatni stapki	I strauvawe, proekti, specijalizacija, obuka	LS, lokalni i ndustrijski pretprijatija	Kont i nui rano	neutvrdeni	
			Edukacija na rakovodna i operativna rabotana sila	P roektna dokumentacija	LS, ORC, KI	2004	110.000	
TRANZITEN TURI ZAM								
Podobruvawe na sastojbite vo sferata na smestuva-kite kapaciteti	I nst i tuc i onal na poddr` ka	I zgradba na i ndustrijska zona	Vkl u-uvawe na dr` avata vo proekti za razvoj na tranzitniot turizam (osobeno vo oni e koi se od naci onalno zna-ewe)	Programa i plan za razvoj	LS	2001-2004	neutvrdeni	
			Pri oritetno re` avawe na problemi te vo sferata na razvoj na tranzitniot turizam	Programa i plan za razvoj	LS	2001-2004	15.000	
			Definirawe na smestuva-kite kapaciteti spored postoe-kite ugosti telski standardi i nivna kategorizacija	Sproveduvawe na godi` na programa za pronoacija	LS, ME, MTV	2002	200.000	
			I zbor na l okaciji za novi smestuva-ki kapaciteti	P roektna dokumentacija	LS	2002	15.000	
Podobruvawe na sastojbite vo sferata na smestuvata dejnost	I nst i tuc i onal na poddr` ka	I zgradba na i ndustrijska zona	U-estvo na lokalnata samoprava vo opf` tata turisti -ka promocija na opf` tinata	Programa i plan za razvoj	LS, PS	2001-2004	50.000	
			Locirawe na informativni punktovi vo centarot na gradot i vo blizina na glavni te soobrajajni te komunikaci	P roektna dokumentacija	LS	2002	1.000.000	
			Signalizacija i obele` uvawe na turisti -kite lokaliteti i objekti	P roektna dokumentacija	LS	2002	200.000	
			Doizgradba, doopremuvawe i vkl u-uvawe na turisti -ki ot atraktivno motivacijski fond vo turisti -kata pomda na Opf` tina Vel es	Programa i plan za razvoj	LS, PS	2001-2004	50.000	
Val orizacija na turisti -ki ot atrakti vno-motivacijski fond	I nst i tuc i onal na poddr` ka	I zgradba na i ndustrijska zona	Restavracija na ezeroto Mladost	P roektna dokumentacija i izvedba	LS, PS	2001-2004	1.000.000	
			Doizgradba i doopremuvawe na pl` ni ot prostor na ezeroto Mladost	P roektna dokumentacija	PS, LS	2002	200.000	

Cel	Nasoka	Vi d na merki		Potrebni sredstva (DEM)
		I nst i tuc i o n a l n i / i n v e s t i c i o n i m e r k i	P r o e k t i , p r o g r a m i , u s l u g i	
MALO STOPANSTVO				
Lokal na i nst i tuc i o n a l n a p o d d r { k a	I m p l e m e n t a c i j a n a " - a d o r s t r a t e g i j a "	P o d d r { k a n a m a l i f i r m i o d s t r a n a n a g o l e m i p r e t p r i j a t i j a	P r o g r a m a z a p o d d r { k a	0
		P r o m o t i v n a a k t i v n o s t n a t r a d i c i o n a l n i t e z a n a e t - i s k i p r o i z v o d i v o r a m k i t e n a r a z n i m a n i f e s t a c i i i p r e k u I n t e r n e t i e l e k t r o n s k i t e i p e - a t e n i m e d i u m i O s m i s l u v a v e i o r g a n i z i r a v e p r e z e n t a t i v n i p r o s t o r i v o k u l t u r n i , t u r i s t i - k o - u g o s t i t e l s k i i d r u g i o b j e k t i k a d e b i s e k u p a v a l e z a n a e t - i s k i t e p r o i z v o d i E d u k a c i j a n a k a d r i v o d o m e n o t n a s t a r i t e z a n a e t i v o n e k l a s i - n i u - i l i { t a (e d e n m a j s t o r s o n e k o l k u u - e n i c i) F o r m i r a v e n a z a n a e t - i s k i a t e l j e a v o o d r e d e n i o b j e k t i k a d e } s e i z r a b o t u v a a t p r o i z v o d i n a s t a r i t e v e l e { k i z a n a e t i O b e z b e d u v a v e n a l o k a c i i z a z a n a e t - i i t e n a p r o m e t n i i t r a n z i t n i p u n k t o v i O b e z b e d u v a v e d e l o v e n p r o s t o r , m i k r o z a e m i i d a n o - n i o l e s n u v a v a	Razvojnja programa	LS, PE-ME, ORC, NVO
P o t t i k n u v a v e n a r a z v o j o t n a m a l i i s r e d n i p r e t p r i j a t i j a	M a l i b i z n i s i v o r u r a l n i t e s r e d n i	M a l i b i z n i s i v o r u r a l n i t e s r e d n i	P r o g r a m a z a p o t t i k n u v a v e n a b i z n i s i v o r u r a l n i s r e d n i	30.000
		M e n t o r s k a p o d d r { k a n a m a l i i p o - e t n i - k i b i z n i s i O b u k a n a p r e t p r i e - m a - i t e z a s o v r e m e n i t e b i z n i s v e { t i n i	K o n s u l t a n t s k i u s l u g i	PE-MF, PE-ME, BI, NEPA
P r o f i r u v a v e n a m a t e r i j a l n o p r o i z v o d s t v o	P o t t i k n u v a v e n a p r o c e s n a i n d u s t r i s k i i n ` e n e r g i j e s r e d n i p r e t p r i j a t i j a	P o t t i k n u v a v e n a p r o c e s n a i n d u s t r i s k i i n ` e n e r g i j e s r e d n i p r e t p r i j a t i j a	E d u k a c i j a	neutvrdeni
		P r o i z v o d s t v o n a e l e k t r i - n a e n e r g i j a	P r o e k t i i i z g r a d b a	M Z I V , N E P A , P S , O R C , K I
I s k o r i s t u v a v e n a h i d r o e n e r g i j a	Z a j a k n u v a v e n a u s l u ` n i d e j n o s t i v o p o d r a - j e n a i n d u s t r i s k i i n ` e n e r g i j e n i j o d e l i e , m a r k e t i n g , i n f o r m a t i - k i t e h n o l o g i j a , u g o s t i t e l s t v o , t u r i z a m i z a f t i t a n a ` i v o t n a t a s r e d n i	P o g o n z a p e - a t e v e n a t e k s t i l	P r o e k t i i i z g r a d b a	15.000
		P o t t i k n u v a v e n a p r o c e s n a i n d u s t r i s k i i n ` e n e r g i j e s r e d n i p r e t p r i j a t i j a	P r o e k t i i i z g r a d b a	195.000
I s k o r i s t u v a v e n a h i d r o e n e r g i j a	Z a j a k n u v a v e n a u s l u ` n i d e j n o s t i v o p o d r a - j e n a i n d u s t r i s k i i n ` e n e r g i j e n i j o d e l i e , m a r k e t i n g , i n f o r m a t i - k i t e h n o l o g i j a , u g o s t i t e l s t v o , t u r i z a m i z a f t i t a n a ` i v o t n a t a s r e d n i	P o g o n z a p r o i z v o d s t v o n a m e b e l i e n t e r i e r i o d m e d i a p a n	P r o e k t i i i z g r a d b a	85.000
		I z g r a d b a n a 4 0 0 e k o l o f k i p l a s t e n i c i z a c v e } e	P r o e k t i i i z g r a d b a	3.500.000
I s k o r i s t u v a v e n a h i d r o e n e r g i j a	Z a j a k n u v a v e n a u s l u ` n i d e j n o s t i v o p o d r a - j e n a i n d u s t r i s k i i n ` e n e r g i j e n i j o d e l i e , m a r k e t i n g , i n f o r m a t i - k i t e h n o l o g i j a , u g o s t i t e l s t v o , t u r i z a m i z a f t i t a n a ` i v o t n a t a s r e d n i	F o r m i r a v e k a p a c i t e t i z a o d g l e d u v a v e n a p e - u r k i	B i z n i s p l a n , p r o e k t i , i z g r a d b a n a 2 0 o b j e k t i	600.000
		I n s t a l i r a v e n a t u r b i n i v o h i d r o s i s t e m o t " L i s i - e "	P r o e k t n a d o k u m e n t a c i j a i i z v e d b a	ORC, ME, KI
Razvoj na uslu`ni dejnosti vo tercijalen sektor	Zajaknuvawe na uslu`ni dejnosti vo podra-je na industrijski in`energijski sektor	F o r m i r a v e k o n s u l t a n t s k o b i r o z a a v t o m a t i z a c i j a n a p r o c e s i	B i z n i s p l a n i o s n o v a v e	9.000
		F o r m i r a v e f i r m a z a i n f o r m a t i - k a p o d d r { k a	B i z n i s p l a n i o s n o v a v e	4.000
Razvoj na uslu`ni dejnosti vo tercijalen sektor	Zajaknuvawe na uslu`ni dejnosti vo podra-je na industrijski in`energijski sektor	F o r m i r a v e k o n s u l t a n t s k o b i r o z a e k o l o f k a z a f t i t a	B i z n i s p l a n i o s n o v a v e	5.000
		F o r m i r a v e m a r k e t i n g a g e n c i j a	B i z n i s p l a n i o s n o v a v e	4.600
Razvoj na uslu`ni dejnosti vo tercijalen sektor	Zajaknuvawe na uslu`ni dejnosti vo podra-je na industrijski in`energijski sektor	F o r m i r a v e t u r i s t i - k a a g e n c i j a	B i z n i s p l a n i o s n o v a v e	60.000
		I z g r a d b a n a p a t n i - k i c e n t a r i k a m i o n s k i t e r m i n a l	P r o e k t i i i z g r a d b a	2.000.000
Razvoj na uslu`ni dejnosti vo tercijalen sektor	Zajaknuvawe na uslu`ni dejnosti vo podra-je na industrijski in`energijski sektor	F o r m i r a v e k o n s u l t a n t s k o b i r o z a s v i l a , l e n i k o n o p	B i z n i s p l a n i o s n o v a v e	52.500
		U r e d u v a v e n a k e j o t n a r . V a r d a r v o c e n t r a l n o t o g r a d s k o p o d r a - j e i i z g r a d b a n a d e l o v e n c e n t a r z a m a l o s t o p a n s t v o	I z g o t v u v a v e n a U r b a n i s t i - k i p r o e k t	L S , O R C , K I

Cel	Nasoka	Vi d na merki	Proekti , programi , uslugi	Nosi tel i	Peri od na realizacija	Potrebn i sredstva (DEM)
ZAJ TI TANA @ I VOTNATA SREDI NA						
Za{ ti ta na `ivotnata sredina	Sproveduvawe na loka lna pol i ti ka za za{ ti ta na `ivotnata sredina	Formi rawe na Gra lanski komi tet za upravuvawe so `ivotna sredina	I mpl ementacija na loka lni ot ekol of ki akcioni en plan (LEAP)	LS, ORC, KI , NVO	Konti nui rano	-
Smal uvawe na { tetnoto vli jani e na cvrsti ot otpad	Mi ni mi zi rawe na ot padot f rakci i od ot pad	Voveduvawe na sistem na sel ektiv no sobi ra we na komunal en ot pad	P roekti i programi za edukacija na nasel eni eto	LS, ORC, KI , JP "Derven"	2002	60.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Reci kla `a na kori sni f rakci i od ot pad	I zgradba na loka lna stanica za separi rawe i pretovara na ot pad	P roektna dokumentacija i izgradba	LS, ORC, KI	2004-2005	450.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Osovremeuwawe na gradskata deponija	Razrabotka na tehni -ko re{ eni e za ozvozmno ` uvawe sani tar no deponi i rawe na komunal ni ot otpad	F izi bi liti studi ja i proekti	LS, ORC, KI	2003	1.925.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Rehabilitacija na degradirani prostori	Sanacija i rekultivirawe na gradskata i divi te deponi i na komunal en ot pad	I stra ` uvawe, programi, proekti i realizacija	LS, ORC, KI	2005-2007	2.000.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Dol go ro -no re{ avawe na probl emi so cvrsti ot ot pad	I zgradba na regi ona lna deponija za komunal en ot pad	F izi bi liti studi ja, proekti i realizacija	LS, KI	2004-2005	6.500.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Usoglasuwawe na stopanski te subjekti so I SO I 4000	Edukacija na me naxmentot i na stru -ni l i ca od sto panski subjekti za voveduvawe po -isto proizvodstvo	Sproveduvawe na programata	ORC, KI	Konti nui rano	5.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta na vozduhot	Sproveduvawe na merki na preventivna za{ ti ta na vozduhot od zagaduvawe od industri jata	Sproveduvawe na proekti od P lanot za akcija na LEAP	P S, ORC, KI	2001-2005	34.000.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta na vodi te	I zgradba na avtonomni pre -isti te lni stani ci vo zagaduvawo -ki industri i	P roekti rawe i izvedba	LS, MZVI	2002-2005	neutvrdeni
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta na vodi te	I zgradba na mre `a na moni ori ng stani ci na rekata Va rdar	P roekti rawe i izvedba	LS, MZVI	2002-2005	500.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta i dekonta mi ni rawe na zemji { teto	Za{ ti ta na izvori te i te -eni eto na r. Topol ka do brata "Lisi -e", izgradba na kanal i zaci ona mre `a i pre -istitel ni stani ci za sel ata Go rno i Dol no Jabol -i{ te i drugo.	Tehni -ka dokumentacija	LS, MZVI , M@S	2002	1.000.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta i dekonta mi ni rawe na zemji { teto	Kont rola na voda od sel ski vodovodi i prirodni -e{ mi i edukacija na nasel eni eto za opasnosti e od zagadena voda	Sproveduvawe na programata	LS, ORC, MCV	Konti nui rano	1.500
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta i dekonta mi ni rawe na zemji { teto	I spi tuvawe na kontami ni ra nost na zemji { te so tet ki metal i vo regi onot na Vel es	Sproveduvawe na P rograma od Ekol of ka studi ja na tehni -ko tehmol of ki re{ eni ja za za{ ti ta na Vel es...	LS, ORC, KI	2002	210.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta i dekonta mi ni rawe na zemji { teto	Ekstrakcija na tet ki metal i od po -vata so bi oi na mkti vacija, hemiska meli toracija i drugi postapki	I zgotvuuwawe na studi ja	LS, ORC, KI	2003-2010	neutvrdeni
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Za{ ti ta i dekonta mi ni rawe na zemji { teto	Odreduvawe na vli jani eto na tet ki metal i vrz rasti tel -nata pri odnuci ja so izbor na mo ` ni kul tur i za odgleduvawe	I zgotvuuwawe na studi ja	LS, ORC, KI	2002	160.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Moni tori ng si stem za zagaduvawe so tet ki metal i	Doopremuwawe na Zavodot za zdravstvema za{ ti ta na Vel es	P roektna dokumentacija i oprema	LS, MZ, MCV	2002	350.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Sledewe na mor bi di tet i mortal i tet na nasel eni eto	I zgotvuuwawe na demograf ska karta na vul ne rabi lni popul aci i sprema mesto na `i ve we	I stra ` uvawe	LS, MZ, MCV	2002-2003	25.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	Vovoduvawe na nasel eni eto i kval i tet ot na `ivotnata sredina	Voveduvawe i ntegral en i nformaci on si stem za zdravstveni ot status na nasel eni eto i kval i tet na ekosistemi te	Kompu terska oprema i apl i kati ven sof tver	LS, MZ, MCV, ORC, KI	2002	40.000
Smal uvawe na zagaduvaweto na vozduhot, vodi te i zemji { teto	I nformi rawe i javna parti ci paci ja na gra lni te	I nformi rawe za sostojba vo `ivotnata sredi na i u -estvo na gra lni te vo re{ avawetona ekol of kite probl emi	Sproveduvawe na akti vnosti	LS, NVO, M@S	Konti nui rano	5.000

Cel	Nasoka	Vid na merki I nstucionalni/ investici oni merki	Proekti, programi, uslugi	Nositeli	Period na realizacija	Potrebni sredstva (DEM)
SOCIJALNA ZAJETI TA ZDRAVSTVOI OBRAZOVANI E						
Podobruvawe na socijalni ot status i zdravjeto na naseleieto	Za{tita i pomo{ na dezorgani zirani i disfunkcionalni semejstva	Sovetodavna rabota za poddr{ka na semejstva so probleni	Formi rawe grupi za sovetuvawe za brak i semejstvo	NVO, CSR	Konti nui rano	12.000
	Za{tita i pomo{ na samohrani roditeli	Materijal no obezbeduvawe na siromaqni semejstva Za{tita na lica od semejno nasi lstvo Pomo{ vo odgleduvaweto, vospituvaweto i obrazovani eto na decata Ostvaruvawe pravo na socijal na pomo{ Vkljuvawe vo grupi za poddr{ka i samopomo{ Refavawe na stambeno pra{awe Prenamena na posebnoto uili{te za pri fawe na deca so lesna mentalna retardacija vo redovni uilita Istravawe na mo`nosti za otvarawe na za{titni rabotni mesta vo stopanstvoto	Proekt za formi rawe na fond Istravawe na potrebite i formite na za{tita Sproveduvawe na programata Programi za poddr{ka i pomo{ Izgradba na socijalni stanovi Edukacija i rehabetacija	LS CSR, LS, NVO CSR, LS CSR, LS NVO LS MO, LS	2002 2003 2003 Konti nui rano Konti nui rano Konti nui rano 2005	neutvrdeni 17.000 2.000 0 15.000 neutvrdeni neutvrdeni
Podobruvawe na socijalni ot status i zdravjeto na naseleieto	Pomo{ i za{tita na hendikepirani lica	Dnevni centri za zgrivawe na stari i hendikepirani lica Servis za doma{ni uslugi	Sproveduvawe na programata Sproveduvawe na proekt	LS LS, CSR, HO LS, NVO	2003 2005 2002	4.000 120.000 0
	Sozdavawe na podobri uslugi za i veewe na stari i hendikepiranite	Odklonuawe na arhitektonski barieri Obezbeduvawe na stanovi za stari i hendikepiranilica Vomnistiuci onalna za{tita	Proekti i realizacija Izgradba na stanovi Sproveduvawe na proektot	LS, PE LS CSR, LS	2004 Konti nui rano Konti nui rano neutvrdeni neutvrdeni neutvrdeni	2.000 50.000 3.000 6.000
Podobruvawe na socijalni ot status i zdravjeto na naseleieto	Zdravo pokolenie	Proekti za unapreduvawe na centarot za humana reprodukcija pri MCV	Plani rawe na semejstvoto Odgovorno roditelstvo	MZ, LS MCV, CSR	2002 2001	2.000
	Leikuvawe i za{tita na zavismici	Vostanovuvawe na dnevna bolnica pri MCV Klubovi na lekuvani alkololiri i zavismici od droga Programa za rehabetacija i resocijalizacija Otvareawe dnevni centar za problematni deca i delikventi	Realizacija na proektot Otvareawe na klubovi Sproveduvawe na programata Sproveduvawe na programata	LS MZ, MCV CR, LS, HO CSR, LS CSR, LS	2002 2002 Konti nui rano 2004	50.000 3.000 6.000 40.000
Podigawe na obrazovnoto i kulturnoto nivona naseleieto	Borba protiv kriminalot	Nadgleduvawe, resocijalizacija i rabotno angari rawe na uslovno osudeni lica	Programa za pratewe i rabotno angari rawe	CSR, LS	Konti nui rano	neutvrdeni
	Edukacija na decata i mladinici	Otvareawe na centri za izuvawe na zanaeti vo Gradsko, a{ka, Bogomila i Gorno Jabolite	Programi rawe i realizacija na proektot	LS, HO, PE	2006	2.000 000
		Izgradba na detски igrali{ta i tereni za sportuvawe	Proekti rawe i izvedba	LS, MO, PE	2004	80.000

Cel		Nasoka		Vid na merki		Proekti, programi, uslugi		Nositelji		Period na realizacija		Potrebni sredstva (DEM)	
		I nstitucionalni/ i investicioni merki		I nstitucionalni/ i investicioni merki		Proekti, programi, uslugi		Nositelji		Period na realizacija		Potrebni sredstva (DEM)	
VODOSTOPANSTVO I KOMUNALNI OTPADNI VODI													
Snabduvawe na gradot so voda za piewe		Doizgradba na branata so pridru` ni objekti na HMS "Lisi-e"		Proektna dokumentacija i izvedba		MTV, HMS "Lisi-e"		2002		11.150.000			
Razre{ uvawe na problemi te so vodosnabduvawe i pre-istuvawe na komunalni odpadni vodi		Supstitucija na voda za piewe so podzemni vodi za polewa we na zelenilo i miewe na ulicite		I zgotvuwane na fizi biliti studija za izgradba na bunari		I spituwawa i izgotvuwane na fizibiliti studija		LS, JP "Derwen"		2003		111.000	
Za{ tita na vodite na rekata Vardar		I zgradba na kolektorski sistem i pre-istitelna stanica na Veles		I zgradba na kolektorski sistem i pre-istitelna stanica na Veles		I zgradba na kolektorski sistem i pre-istitelna stanica na Veles		LS, JP "Derwen"		2002-2005		17.500.000	
Razre{ uvawe na probleme te so vodosnabduvawe i so odvod na komunalni odpadni vodi		I zgradba na vodovod, kanalizacija, kolektorski sistemi i avtonomni pre-istitelni stanici		I zgradba na vodovod, kanalizacija, kolektorski sistemi i avtonomni pre-istitelni stanici		I zgradba na vodovod, kanalizacija, kolektorski sistemi i avtonomni pre-istitelni stanici		LS, JP "Derwen"		2002-2005		14.800.000	
SOOBRAJAJ													
Zgol emuwawe na bezbednost na soobrajajot i razre{ uvawe na soobrajajni problemi		Doizgradba, modernizacija, pri sposobuwawe i pro{ i ruwawe na postoe-ki soobrajajni, troteorari i pe{ a-ki mostovi		I zgradba na pe{ a-ki mostovi i preku rekata Vardar i ` el ezni -kata pruga i izgradba na potporni yidovi kako mosivi delovi na nekoj ulici		I zgradba na pe{ a-ki mostovi i preku rekata Vardar i ` el ezni -kata pruga i izgradba na potporni yidovi kako mosivi delovi na nekoj ulici		LS, MTV		2002-2006		3.400.000	
Zgol emuwawe na bezbednost na u-esni ciete vo soobrajajot i na pe{ acite		Unapreduwawe na regulacijata na soobrajajot zaradi razre{ uvawe na tesni soobrajajni griawo gradot		Postavuwawe na semaforiska signalizacija i voveduwawe na ednosmerni ulici		Soobrajajna studija		LS, MTV		2003		123.000	
Powzuwawe na ruralni nasełbi i turisti-ki lokaliteti		Podobruwawe na soobrajajhata komunikacija		I zgradba na pati { tai kluki so avtopatot		I zgradba na pati { tai kluki so avtopatot		LS, MTV		2002-2004		4.660.000	

Upotrebeni kratenki :

LS	Lokal na samouprava	MO	Mi ni sterstvo za obrazovane	NVO	Nevladni organizaci i
PE	Podra-na edni ni ca	MZV	Mi ni sterstvo za zemjodelie, vodostopanstvo i { umarstvo	HO	Humani tar ni organizaci i
MF	Mi ni sterstvo za f i nansi i	ARPZ	Agencija za razvoj i poti knuwawe na zemjodel stvoto	KI	Konsultantski instituci i
ME	Mi ni sterstvo za ekonomija	ARSNRP	Agencija za razvoj na stopanski nedovol no razvieni podra-ja	ORC	Op{ ti nski razvoen centar
MZ	Mi ni sterstvo za zdravstvo	PS	Pri vaten sektor	BI	Bizni si inkubator
MTV	Mi ni sterstvo za transport i vrski	MCV	Medi ci nski Centar Veles	CSR	Centar za socijal na rabota
M@S	Mi ni sterstvo za i vot na sredina				

ZAKLU^OK

Vrsta osnovna na rezultate i soznanijata dobi eni pri realizacija na predmetni ot studiski projekt mo` e da se zaklu~i deka stopanstvoto na Op{ tina Veles se nao|a vo op{ ta stagnacija na razvojot, so slaba akumulativna sposobnost, vo zona na dezinvesticiji, bez obrtni sredstva i so zna~ajna amortiziranost na opremata.

I pokraj silnata poddr{ ka vo izminatite nekolku godini, pozna~jni rezultati na planot na razvojot na maloto stopanstvo ne se zabele`ani. Sostojbata vo tranzitni ot turizam vo Op{ tina Veles isto taka e nepovolna, i toa glavno kako rezultat na politiki~kite promeni i bezbednosnata sostojba vo regionot.

Pokraj ekonomskite i socijalni problemi, naselenieto na Veles i bliskite naselbi se sudruva i so mnogu seriozni ot problem na `iveewe vo izrazito zagadena `ivotna sredina. Praksata poka`uva deka dosega prevzemenite merki ne dadea zadovolitelna za{ tita, taka da apsorbirana mo} na site mediumi na lokalnata `ivotna sredina za pri fawe na reziduali ve}e e na krajno nisko ramni { te.

a) Komparativni prednosti i limitira~ki faktori za razvojot

Po|ajji od izvr{ enata analiza na uslovi te i mo` nostite za ostvaruvawe na idni ot razvoj na Op{ tina Veles, mo` e da se zaklu~i deka regionot ima zna~ajni prirodni i ~ove~ki resursi i sozdadeni vrednosti za ostvaruvawe podinami~en razvoj na skoro site stopanski granki, a osobeno na zemjodelstvoto i sto~arstvoto, koe ne be} e predmet na istra` uvawe vo ova studija.

Kako posebni komparativni prednosti za ostvaruvawe na ekonomskiot i socijalni razvoj se oceneti potencijalite na postojnite industrijski kapaciteti na metalurgijata, na hemiskata, kerami~kata, tekstilnata i ko`arskata industrija, na prehranbenata i tutunskata industrija i na industrijata za grade`ni materijali. Od golemo zna~ewe se i potencijalite na razvijenata soobra}ajna i druga infrastruktura.

Kako limitira~ki faktori na razvojot na op{ tinata se oceneti nedovolnata akumulacija i nezavr{ eniot proces na sopstveni~ka transformacija na pretprijatijata, visokite dolgovi na pogolemito stopanski subjekti poradi zagubi vo rabotewe i drugi osnovi, tehnolo{ koto zaostanuvawe i visokata amortiziranost na opremata, gol emata zavisanost od uvoz na surovini i energenti, niskata pobaruva~ka na maliot po obem doma{ en pazar i visokata buxetska potro{ uva~ka. Te{ kite problemi vo socijalnata sfera predizvikani od enormno visokata nevrabotenost, kako i politiki~kata nestabilnost na Balkanot, isto taka ne odat vo priloga na brzo aktivirawe na razvojni ot ciklus na stopanstvoto na Op{ tina Veles.

b) Strategija za ekonomski razvoj na Opčini na Veles

Vrsta osnova na prioriteno koristevanje lokalnih faktorjev na razvoj, ostvarujeta na socio-ekonomski razvoj na opčinata je bidevo nasoka na optimiziranje na kvantitativnih nivoa na indikatorje na ekonomski porast, odnosno na porast na bruto domačim proizvod, obema na razmena na proizvodi in usluge so stranstvo, golemina na investicijski vloževanja in intenzivnost na vrabotuvanje.

Pri tem, razvoj na opčinata predvideno je da se ostvaruje v uslovi na smuljevanje na nevrabotenost, aktivno vključevanje na naselenje v procese na održivo upravljanje so prirodni viri, participiranje na grajanje v donosujeta na soodvetni odločitvi, razvoj in implementacija na lokalni politiki koi ovozmoževata postojano izboljševanje na kvaliteto na život, vključevanje na lokalna samouprava in na grajskoto opreževanje in preventivno zaščituvanje na zdravje na lučeto in održevanje na živa in zdrava životna sredina.

Ostvarujeta na razvojne celi v osnova je se realizira preko revitalizacija in osovremenuvanje na postojne industrijske in druge stopanske kapacitete po pot na tehnološko prestrukturiranje in sopstveni in kotransformiranje, kako in so pozabrzano formiranje na novi mali in sredni proizvodstveni firme na sovremeno preproizvodstvo.

Spored projekcijske predvidevanja, v 2020 godinu udeleževanje na primarnem sektorju v skupnem bruto domačem proizvodju v opčinata je se namaluje za 2%, na sekundarnem je se zadržuje na 50%, dodeka v terciarnem sektorju je se zgošči za 5% v odnosu na sestojbata v 2000 godinu. Brojev na vraboteni se ožekuje da dostignje nivo od 33.520 ljudi.

Strategija za razvoj na industrijata

Vrsta osnova na rezultate od detajlno terensko istranje na postojna sestojba v stopanstvu na opčinata, a v nasoka na zapiranje na prisotni trend na opreževanje na industrijsko proizvodstvo in opreževanje na proizvod, otpočinujeta na ekonomski rast in razvitok in smuljevanje na nevrabotenost v opčinata zaključeno je deka treba da se sprovede preko: (1) optimizacija na golemina na postojne preproizvodstvo in na brojev na vrabotenite, (2) vključevanje na organizacijske in upravljalske funkcije v stopanske subjekte, (3) vzpostavljanje na fleksibilna stopanska struktura in proizvodstvena organiziranost, (4) racionalno in vključevanje na postojne kapacitete in raspoložive materijalne in energetske viri, (5) promena na strukturata na proizvodstvo v nasoka na postignevanje na visoka faza na prerabotka in pogolema kakovost na stranski pot, (6) unaprejevanje na primenovane tehnologije in izboljševanje na kvaliteto na proizvodite in (7) vključevanje na marketing dejnost zaradi izgrajevanje na posebna strategija za poorganizirane in poagresiven nastop na lokalna industrija na stranski pot.

Pri realizaciji na razvojne aktivnosti prioritete je se daje na revitalizacija in tehnološko koto moderniziranje na onie industrijske kapacitete koi obezbejevaat pogolemi možnosti za vrabotuvanje, odnosno na industrijske kapacitete od agroindustrijskega kompleksa, metalopreračevalnega in elektroindustrija, tekstilna in kovaška industrija, kako in na nemetalna industrija in industrijata na gradežni materijali. Področjata na razvoj na metalurgijata in hemijska industrija je uslovena so prethodno razreševanje na probleme svržane so zagajevanje na životna sredina.

Poradi prisutnata nepovolna lociranost na industrijata vo sami ot grad i ubla`uvawe na problemite na zagaduvawe na `ivotnata sredina, kako i zaradi sozdavawe na ambient za poefikasno iskoristuvawe na lokalnite tehni~ki, socijalni, infrastrukturni i obrazovni komparativni prednosti i pottiknuvawe na investicijski ot ciklus, predlo`eno e vostanovuvawe na posebna tehnolo{ ko-razvojna industrijska zona.

Strategija za razvoj na maloto stopanstvo

Vrz osnova na soznanijata od obavenite studijski istra`uvawa oceneto e deka treba da se dade maksimalna poddr{ka na razvojot na mali i sredni pretprijatija i na semejnite biznisi. Poradi sposobnosta za lesna i brza prilagodljivost na pazarnite promeni predlo`eno e poddr{kata na razvojot na ovie pretprijatija da se dava vo site sektori na stopanstvoto. Vo servisini ot sektor na maloto stopanstvoto glaven akcent }e se dade na razvojot na pretpriemni{tvoto vo zanaet~istvoto, ugostitelstvoto i tranzitni ot turizam preku koi }e se poddr`i valoriziraweto na lokalnite komparativni prednosti zasnovani na raspolo`livite prirodni i ~ove~ki resursi i sozdadeni vrednosti.

Pottiknuvaweto na razvojot na maloto stopanstvo predvideno e posebno da bide naso~eno kon ruralnite sredini na op{tinata, me|u drugoto, i zaradi vra}awe na naselenieto vo sredini koi imaat pohumani (pozdravi) uslovi za `iveewe. Vo ovie sredini, zaradi pomasovno produktivno anga`irawe na nevrabotenoto naselenie, posebna razvojna cel }e bide stimuliraweto na proizvodstvo na zdrava hrana preku izgradba na mini farmi i kapaciteti za prerabotka na mleko i meso i pe~urki.

Strategija za razvoj na tranzitni ot turizam

Rezultati te od analizata na sostojbite vo turizmot vo Op{tina Veles uka`uvaat na mnogu nepovolni dvi`ewa vo domenot na turisti~kata posetenost, prestop i potro{uva~ka, i toa osobeno na stranskite turisti, kako i nepovolni sostojbi vo oblata na turisti~kata izgradenost, kvalitetot na ugostitelските usluga i valorizacijata na turisti~kite atraktivno-motivacijski vrednosti.

Za pottiknuvawe na turisti~ki ot razvoj vo Op{tina Veles, a vo negovi ramki i razvojot na tranzitni ot turizam kako bazi~na komponenta na turizmot na ovoj prostor, se predlaga prezemawe na aktivnosti koi }e doprinesat kon (a) infrastrukturno i suprastrukturno opremuvawe na tranzitni ot turisti~ki prostor, (b) turisti~ka valorizacija i opremuvawe na okolnite prirodni atraktivno-motivacijski vrednosti (osobeno na ezeroto Mladost) i (v) podobruvawe na sostojbite so turisti~kata promocija, propaganda i turisti~kata inf ormativna dejnost.

Za ostvaruvawe na pozabrzan razvoj neophodno e i vku~uvawe na dr`avata koja treba da gi pomogne proektite koi se potrebni vo ostvaruvaweto na predlo`enite razvojni nasoki, kako i afirmacija na koncesionerstvoto, so {to }e se ovozmo`i maksimalno anga`irawe na prirodnite i antropogenite turisti~ki vrednosti kako komplementarna baza na razvojot na tranzitni ot turizam.

v) Strategija za za{titata na `ivotnata sredina

Ostvaruvaweto na podinami~en ekonomski i socijalen razvoj ne e mo`no vo zagadena `ivotna sredina. So~uvaweto na zdravjeto na naselenieto, za{titata na vodite, vazduhot, zemji{teto i {umite, unapreduvaweto na bioraznovidnosta i podobruvaweto na kvalitetot na `iveewe, zaklu~eno e deka edinstveno mo`e da se ostvari, dokolku vo naredni ot period dosledno se sproveduva usvoenata ekolo{ka politika, programi i merki od Lokalni ot ekolo{ki akci onen plan (LEAP).

Posebna zada~a na ovoj plan pretstavuva respektiraweto na postavenite ekolo{ki celi, so koi na srednoro~en plan (1998-2003 godina) e predvideno namaluvawe na emisii te na olovo i sulfur dioksid za 50% i na kadmi um za 70%, vo odnos na emisii te presmetani po *modelot na materijalna ramnot e`a* za 1995 godina.

Ostvaruvaweto na postavenite ekolo{ki celi zaklu~eno e deka treba da se realiziraso (a) vgraduvawe ekolo{ki kriteriumi i ekolo{ka cena vo ostvaruvaweto na ekonomski ot razvoj na op{tinata, (b) odr`livo upravuvawe so prirodni te resursi vo uslovi na preventivna za{tita na `ivotnata sredina i realizirawe po~isto proizvodstvo, (v) sproveduvawe na integralno zemjodelsko proizvodstvo, (g) vospostavuvawe na integralna za{tita na vodite na rekata Vardar, Babuna, Topolka i Otovica i (d) implementacija na sodremen sistem na odr`livo upravuvawe so cvrsti ot otpad.

Zajaknuvaweto na javnata svest vo nasoka na aplicirawe na ekolo{ki poprifativna~in na `iveewe i na stopanisuvawe, participacijata na gra|anite vo donesuvaweto i sproveduvaweto na lokalnite socio-ekonomski i ekolo{ki politiki, kako i zgolemuwaweto na nadle`nostite na edinicata na lokalnata samouprava vo ostvaruvaweto na poefikasna za{tita na `ivotnata sredina, se bitni ~initeli za sozdavawe neophodni uslovi za uspe{no dostignuvawe na postavenite strate{ki celi za za{tita na ekosistemi te i zdravjeto na naseleni eto.

g) Nositeli na podr{kata na razvojot

Kako nositeli na podr{kata za ostvaruvawe na ekonomski ot i socijalen razvoj na op{tinata Veles se predlo`eni pove}e organizacioni formi. Za poddr{ka na razvojot na mali i sredni pretprijatija od industrijski ot kompleks, agrarni ot sektor i uslu`nite dejnosti, predlo`eno e formirawe na razvojni centri koi bi bile zarodi{ i nositeli na site aktivnosti vo sproveduvaweto na proekti od *Planot za integralen razvoj na Op{tina Veles*.

Za ostvaruvawe na postavenite razvojni celi potrebno e paralelno zajaknuvawe i na slu`bite i organite na lokalnata samouprava vo nasoka na pouspe{no implementirawe na novi ot priod za sproveduvawe na ekonomski ot razvoj, koj e razraboten i predlo`en za realizacija vo ova studija.

Zajaknuvaweto na fiskalni ot sistem i sozdavaweto ambient za koristewe na za{tedite na gra|anite, nadopolneti so finansiski sredstva od dr`avni i stranski institucii za poddr{ka na razvojot, se smeta deka }e pretstavuvaat realna osnova za sproveduvawe na procesot na revitalizacija i modernizirawe na postojnite i izgradba na novi industrijski i drugi kapaciteti i infrastruktturni sistemi vo op{tinata, koi treba da pridonesat kon smaluvawe na siroma{tijata i podobruvawe na kvalitetot na `iveewe.

LI TERATURA

1. *Prost oren plan na Opština Veles*, Institut za prostorno planiranje - Ohrid, 1982
2. *Osnoven urbanistički plan na Veles - Izmene i dopolnjava*, Zavod za urbanizam i stambeno-komunalna tehnika na Makedonija, Skopje 1982
3. *Mogućnost i revitalizacije tradicionalnih raspoloživih tehnologija*, D. Zelenovič, Institut za industrijske sisteme, Novi Sad 1987
4. *Predinvesticijska studija za izgradnja nove topilnice na olovo u Makedonija*, RI Zavod za metalurgiju i neorganska tehnologija, Skopje 1989
5. *Klima u Makedonija*, A. Lazarevski, Kulturna, Skopje 1993
6. *Studija za kvalitetno integralno uređivanje na sliv u Vardar (projekt "Vardarska Dolina")*, Beture, Francija 1993
7. *The State of Small Business in the Netherlands*, EIM Small Business Research and Consulting December 1993
8. *Prirodnost nasledstva na Republika Makedonija i namene na negovanje zaštita*, M. Žikov, V. Anastasovski, Ekologija i zaštita na životna sredina, Društvo ekologičara na Republika Makedonija, Skopje 1994
9. *Karakteristike na klimatsko-pogodne zone u Republika Makedonija*, \. Filipovski, R. Rizovski i P. Risteovski, MANU, Skopje 1996
10. *Makedonska turistička razglednica*, N. Marinovski, Institut za istraživanje na turizam, Ohrid 1996
11. *Ekološka studija na tehnološko-tehničke rešenja za zaštitu na Veles od zagađivanje od Topilnica za cink i olovo "Zletovo"*, RI Zavod za metalurgiju i neorganska tehnologija, Skopje 1997
12. *Nacionalna strategija za ekonomski razvoj na Republika Makedonija - Razvoj i modernizacija*, MANU, Skopje 1997
13. *Theory and Practice of Sustainable Development*, Bhaskar Nath, European Center for Pollution Research, London 1997
14. *Full Cost Accounting for Municipal Solid Waste Management: A Handbook*, United States Environmental Protection Agency, September 1997
15. *Landfill Design, Construction and Operational Practice*, The Stationery Office, Department of the environment, London 1997
16. *Lokalna ekološka akcion plan na Opština Veles*, Agencija za tehnološki razvoj i ekološka zaštita "ATREZ", Skopje 1998
17. *Strategija za izvoz na Republika Makedonija*, MANU, Skopje 1999
18. *Programa na Republika Makedonija za potiskivanje na investicije so poseban osvrt na privlačivost stranih direktni investicije*, Ministarstvo za razvoj, Skopje 1999
19. *Ekološko-tehnološki projekt za zaštitu na životna sredina od sanitarna deponija "Drisla" - Skopje*, Agencija za tehnološki razvoj i ekološka zaštita "ATREZ", Skopje 1999
20. *Turistička geografija na Republika Makedonija*, N. Marinovski, Institut za istraživanje na turizam, Ohrid 1999

21. *Zbirka na zakoni od pravot o vo me/unarodniot promet*, M. Krstanoski, Studentski zbor, Skopje 1999
22. *Perspekt i vite na mal ot o st opanst vo*, Marija Zarezankova- Potevska, Noel-Skopje 2000
23. *Economic Survey of Europe*, Economic Commision for Europe, Geneve, 2000
24. *Mo`nost i za finansirawe na mali i sredni pret prijat ija vo Republika Makedonija*, NEPA, Tutunska banka AD, Skopje 2001
25. *St udi ja za lokal en razvoj na op{ t i na Ohri d*, Ohri d 2001
26. Statisti ~ki godi { ni ci na Republi ka Makedoni ja do 2000 godina, statisti ~ki pregledi i drugi publikacii na Zavodot za statistika na Republika Makedoni ja
27. Podatoci od Ministerstvo za razvoj, Ministerstvoto za ekonomija i Ministerstvo za f i nansi i na Vl adata na Republ i ka Makedoni ja
28. I nterni podatoci na Zavod za vrabotuvawe na Republ i ka Makedoni ja- Bi ro za vrabotuvawe Veles
29. Odl uka za karakteristi ~en pejsa ` na ezeroto "Ml adost"- Vel es